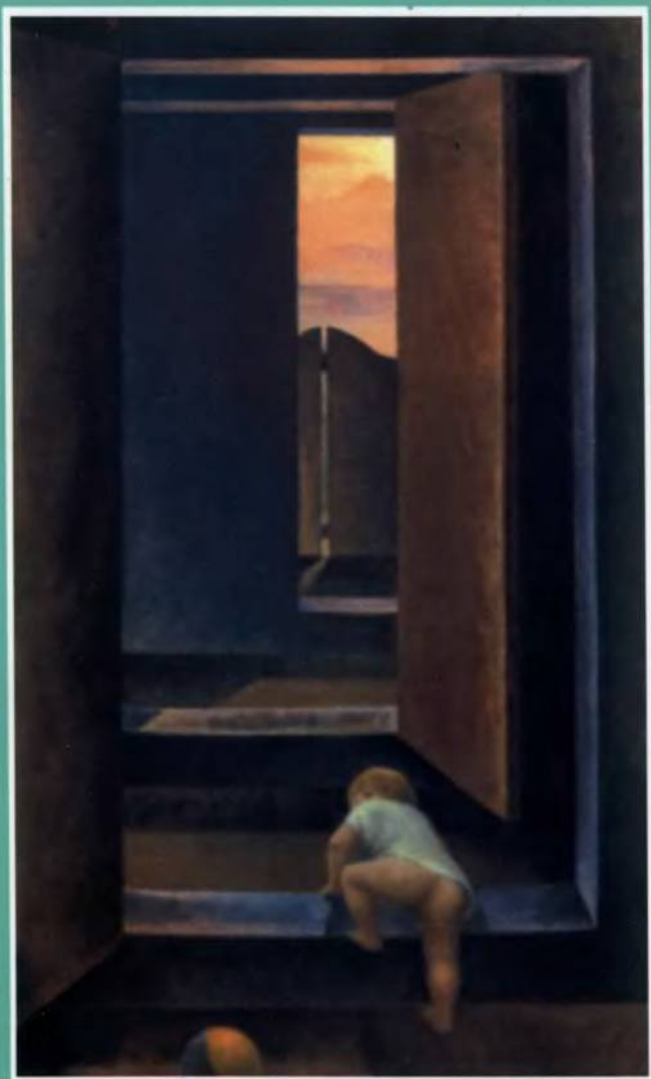
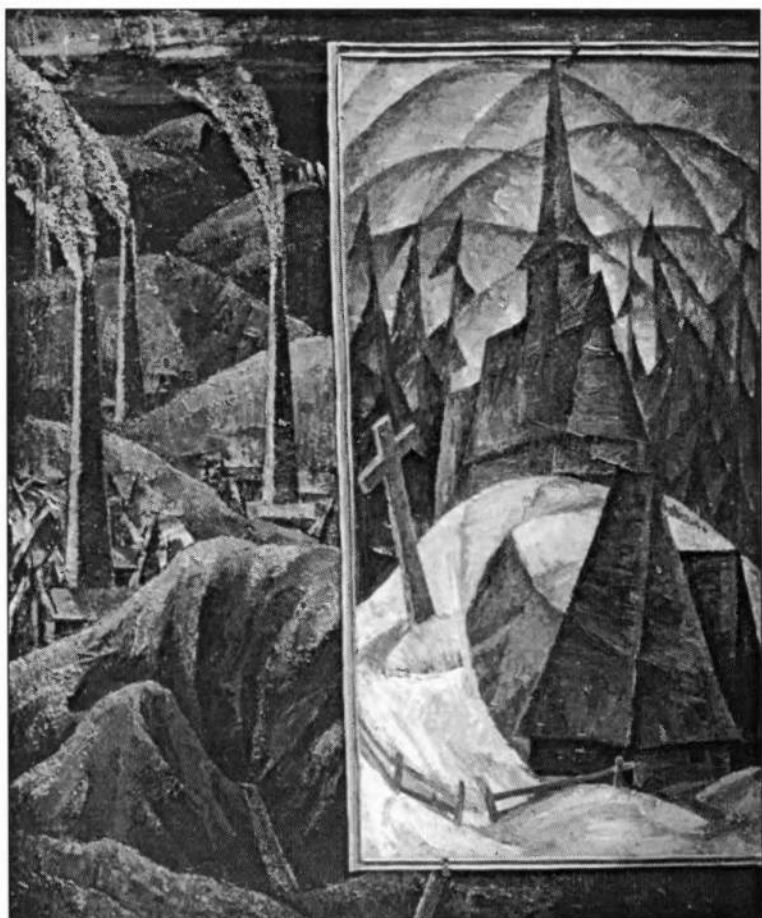

ДУКЛЯ

№ 1 2007

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка укра-
їнських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok
ukrajinských
spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou
podporou MK SR
- program Kultúra
národnostných menšín 2007

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
120 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
ul. Požiarnická 17

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 051/7725 061

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Námestie slobody 27,
810 05 Bratislava 15,
e-mail: zahranična.tlac@slpostas.sk

ЗМІСТ

Йосиф Збіглей	
Панахида по Мойсесві	2
Молитва	3
Горнятко	4
Чому не спитаєтесь?	4
Перстень з червоним очком	5
Мілан Зелінка	
З її і мого життя	6
Переконання	7
Олексій Микитенко	
Освідчення в коханні	9
Василь Густі	
Березове колесо	13
Юрій Андрухович	
More than a cult	16
Володимир Корнійчук	
Поезії у прозі	19
Дослідження української мови в Словаччині ...	22
Микола Неврлий	
Людовіт Штур діалектичний	48
Уляна Глібчук	
Літературні устремління українців Словаччини	55
Йосиф Шелепець	
Словацький олійник у зображенні	
Тараса Шевченка	57
Михайло Роман	
Слово про діяльність російських та українських емігрантів у Східній Словаччині у 1919-1945 рр.	58
Тарас Мурашко	
Державна безпека колишньої Чехословаччини і українець Павло Мурашко	61
Іван Гвань	
Перша ластівка	66
Ірина Маттова	
Зміст та обсяг поняття «громадянське суспільство»	71
Мирослав Даніш	
Щось святого	75
Нелегко відійти до раю	76
Піраміда тотожності	76
Перестав боятися самоти	77
Зодіак	77
Архітектор кохання	77
Ладислав Пушкар	
Автор модерного типу пейзажу	79
Василь Назарук	
Новий путівник на шляху до джерел	82
Дмитро Павличко	
Пряшівська Йокнапатофа Івана Яцканина	86
Україна видає	90

Йосиф ЗЫГЛЕЙ

Панахида по Мойсееві

Блаженні вбогі духом,
Блажен, іже і скоти милує.
Блажен, хто милує
ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ.

За дверима Бога,
на престолі,
ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ.
Ногу йому цілують
(декотрі і хвіст, і нижче)
яничари, демократи й проститутки
і персони з влади.
Дарма вигнав крамарів із храму
сам Христос,
крізь вікно назад улізли
і зробили свої крамарські амбасади
у тіні вівтарів.

Гукнув хтось:
не метайте бісер перед свиньми,
але
глас вопіючого в пустелі
зник у дзенькоті монет.
(Макіавеллі лиш корнет
у війську фінансової бригади).
Хтось бормотав:
Ради Бога, Бога ради...
чи нема вже розуму і правди
у країні молока і меду?
Як образок із апокаліпсиса:
на золотому ланцюжку золотий хрест,
а серце згниле,

віз, повний добрих милих слів,
куплений за вкрадені гроші,
а прапор над будинком партії
вишитий нитками лицемірства.
(ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ
ратицею пробиває діру в світ).
Сумне сонце в країні,
де оподаткували мрії
і погляди у сині далини.

Сумний час.
Мойсей вмер.
Нема другого Мойсея,
що розбив би (хоч словом)
ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ.

Молитва

Зламався в замку ключ.
То я зламав його? Чи інший хтось?
Не навмисно. Випадково.
Тяжко сказати, чи хтось навмисно ламав би ключ
у замку.

Не навмисно, а випадково зісталися незамкнуті
двері.

Двері у душу хоч зачинені, але не замкнуті.

Крізь двері входить молитва. Така звичайна, людська молитва. Не була то молитва із молитовника. Не була то ані молитва Франсуа Війона, ані молитва якогось філістра...

Отак, у кутку душі сидить собі – молитва. Не вмішується у політику, ані у бізнес. Ані у такі справи, як, наприклад, чи одягнути сьогодні нову сорочку або зістатися у старій, або чи сьогодні купити хліб або якісь булки.

Отак собі там сидить і не усвідомлює, що по суті її присутність набагато значніша і важливіша. Добре, дуже добре, що зламався ключ у замку, а двері зісталися незамкнуті, бо молитва, коли хоче, коли її дяка, може вільно відійти. Але чи то добре, коли молитва відійде? Не треба стримати її??

Горнятко

У купі мурашника
(як у формі)
схована мудрість віків.
Любов сховалась
у подарований квіт,
ніжність сховалась
під пелюсток підсніжника,
а у фарбу літа
загорнулась доля.
(І в дерева своя форма.
І в смарагду).
Лише вода не має
ніякої форми
і капає, і стікає з долонь.
(І всесильний час
схований у наше існування).

Дивлюся на горнятко,
у яке мені жінка
наливає води...
Бо, може, горнятко
є формою води...
А може, спрага,
бо вода не може бути
гранчаста,
ані округла як горнятко.

Чому не спитаєтесь?

Спитайте зірок,
коли в джерелах спить вода.
Спитайте зірок:
у котрий ліс прямує хмара
і чому болять старі рубці
наперекір тому,
що в повітрі пливе сонце!
Спитайте зірок,
у котрому місті їздять трамваї щастя

і які птахи в отому місті
відносять пожовкле листя у вирій!
Спитайте зірок,
о котрій годині приносить листоноша
листи від забутих коханок
і в котрий день після неділі
доспіє виноград!
Спитайте зірок,
бо лише вони знають,
чому і від чого
земну кулю голова болить!

Перстенець із червоним очком

Дівчинко, звідкіля ти,
яку же пісню то співаєш?
У селищі, що зветься містом,
тайкома в хусточку зітхаєш.
Про що тобі в темряві ночі сниться,
коли не спиться?
Який митець тобі малює
майбутнє?
Кому принесеш як придане
вимріяний світ?
Який то принц із хмарочосу
украде квіт,
плеканий росю дівочих сліз?
Стрічка з кучерів дівочих
завіє над весною,
щоб потім, запорошена й зім'ята,
засяяла в коробці споминів,
де лежатиме з першим перстенцем,
з червоним скляним очком,
купленим на торгу
в чорнявого дешевого крамаря.

Дівчинко, звідкіля ти?
Яку же пісню то співаєш?

Мілан ЗЕЛІНКА

З її і мого життя

Словацький прозаїк Мілан Зелінка своїм насправді оригінальним авторським рукописом, нахилом до пародії та рецесії, тематично засаджений здебільш у селянське середовище, вже кілька десятиліть збагачує модерну словацьку літературу. Від свого дебюту, збірки оповідань «Дихання» (1972), видав уже дев'ять книг.

Оповідання «З її і мого життя» та «Переконання» з його збірки оповідань «Пригоди з Карпат» (2005).

З однокласницею Адою я не бачився довгі роки. Правду кажучи, про зустріч з нею я і не мріяв, навпаки, зустрічі з нею я скрупульозно уникав. Ада ж була моя перша любов і, як це здебільш буває з першою любов'ю, так воно було й у мене, — це була нещасна любов. Будучи вісімнадцятилітнім юнаком, я за нею аж вмирав. Але вона не виявила до мене ні трішечки співчуття. Як усі чесні та щирі жінки, мені прямо у вічі сказала, що з нашої любові нічого не вийде; любить мене як друга — нічого більше! Пригадую, як я тоді з жалю напився, як усю ніч блукав заросеною кукурудзою, думаючи, що не доживу до ранку; десь там знеможений упаду і мої очі затуляться навіки. Але я це пережив, незадово, переселившись у місто, знайшов милу й порядну дівчину, з якою я щасливо прожив сорок літ, поки її з собою не забрала підступна хвороба...

Ада вийшла заміж два роки після нашого розходу. Взяла собі найбільшого чепуруна у Тінківцях і, здається, була щасливою. Імро був високий, міцний і веселої вдачі мужчина, для якого у світі не існували ніякі перешкоди. Незадовго побудували собі нову хату, було у них двоє дітей — кожне з вищою освітою, одружились і успішно включились у життя.

Десь біля п'ятдесятого року життя Ада почала хворіти. Не минув рік, щоб не пролежала місяць-два у лікарні. Врешті-решт стала інвалідом. Люди її бачили, як повільно ходить по саду і після п'ятьох-шістьох кроків зупиняється, щоб надихнутись. Імро про неї справді дбав. Машиною возив її до лікаря, виконував замість неї усі роботи, ні полінце не дозволяв їй підняти. Одні казали, що у нього є полюбовниця, але, мабуть, це були лише плітки...

Отак пройшло приблизно десять років.

Потім я одного дня довідався, що Імро раптово помер на інфаркт. Така трагедія...

З Адою я зустрівся кілька місяців після того, як вийшла на пенсію, коли їй довелося їхати у рідне село у справах спадкоємства.

Крім іншого, мене запитала, як проводжу довгі сні на пенсії у міській квартирі. Я їй відповів напівжартома: «Що вже мені робити, дівчино мила? Повертаюся у дитинство — почав збирати поштові марки. Справді, не знайшлися б у тебе деякі старі листівки з відштемпельованими марками? Такі, що лиш викинути. Я був би тобі вдячний за кожен листівку!»

Ада завела мене на кухню і паличкою показала на буфет.

«Якби ти дістав оту коробку – там у Імра були всі документи. Напевно, там і листівки. Я вже не можу на стілець вискочити, зразу ж почне серце бити. Лише, прошу тебе, щоб ти потім усе поклав на місце – це ж пам'ятка про нього... Ти знаєш, що крім нього я в житті нікого не любила...»

По її щоках злетіли сльози.

Мені стало дуже соромно, що так суворо вступаю у її пізнє життя, і лише так на вигляд почав ритися у коробки.

І зразу я натрапив на купку чорних бланків. Було їх тут десять і кожен з них був написаний в іншому році Адиної довготривалої хвороби...

Це були телеграми про смерть, які чоловік заздалегідь підготував, щоб якомога скоріше сповістити рідню про Адину смерть. Здавалось, ніби не може дочекатися її смерті. Хто його знає, можливо у нього був намір ще раз одружитись...

Але смерть – ота жорстока, ненажерлива злодійка - його випередила: пожаліла його довго хворобливу дружину, і у вічність замість неї запросила насамперед його, Імра – на око такого сильного й життєрадісного мужчину...

Руки з телеграмами йому упали на дно коробки, напевно, і сам зблід, бо раптом в устах мені просохло. Моя перша любов стояла біля плити спиною до мене і заливала каву. Я швидко зібрав телеграми і тихесенько сунув їх у кишеню піджака, розкашлявся так, що аж сльози вискочили.

«Випий кави, тобі стане легше», – сказала і поставила перед мене чашку. – «Ну? Знайшов щось?»

«Ні. Такі марки, як тут, вже маю».

На її обличчі мигнула тінь розчарування. Я поклав коробку на буфет, подякував за каву і швидко попрощався.

Після повернення з міста я не йшов зразу ж додому, але зайшов ще до ріки.

На лацковському мості не було ні живої душі. Я стояв і рвав телеграми на дрібні кусочки і швидко кидав їх у воду, щоб їх назавжди понесла геть – з її і мого життя...

Переконання

Яно і Еміл не бачились три роки. Колись посварились із-за слова «ліс» – не могли домовитись, як його правильно висловлювати. Яно твердив, що м'яко, Еміл навпаки – твердо. Коли брат не захотів визнати його правду, то на смерть образився і з п'ятниці на суботу поїхав у Західну Чехію, де влаштувався шкільним сторожем у технікумі. Жив за містом у гуртожитку для неодружених.

І зразу після трьох років у прохідній його чекала телеграма:

СІМ РОКІВ. ВСТУП У ПОНЕДІЛОК. ЯКЩО ХОЧЕШ МЕНЕ ПОБАЧИТИ, НЕГАЙНО ПРИЇДЖАЙ.

Саме був травень, у горах танув сніг. Над Дечіном плавали дрібні хмаринки. Еміл негайно вибрався на вокзал, але оскільки почалась забастовка, не було іншого виходу, лише сісти на пароплав, який нещодавно почав ходити по цій трасі у Прагу. Аж коли пароплав відчалив від берега, узнав, що забув купити квиток. Юнга привів його до капітана, а той сказав:

– Ого-го, дорогий, нікуди не дінешся! Хіба якби отут юнзі допоміг з палубою...

Еміл подумав, що гроші ще пригодяться, то й погодився.

На аеродромі Рузинь у Празі було багато людей. Еміл на кожному кроці зачіплявся у нервових людей, які поспішали, а коли вже нарешті дійшла черга і до нього, то дівчина з-за віконця йому сказала: «Ви хотіли летіти у Словаччину? Жаль, але вже приймає тільки Острава. Зрештою, там можете зробити пересадку на швидкий поїзд. Моравія не бастує».

Що ж було Емілові робити? Купив квиток в Остраву, за годину вже роздивлявся, як під десятилітнім «альбатросом» швидко зникають біленькі села Височини.

В Оставі легко зробив пересадку на швидкий поїзд, але аж від провідника дізнався, що цей поїзд їде тільки у Жиліну, але там знову може зробити пересадку на дальший швидкий поїзд, який за півгодини відбуває у Кошиці.

В Жиліні на пероні Еміл купив холодні сосиски і тепле пиво й рішуче зайшов у поїзд. Думав, що вже йому нема чого боятися. Поїв, голову схилив на спинку.

Розбудив його скрип гальм і стукіт у вікно, ніби хтось молотком стукав. Еміл вискочив і аж тоді побачив, що навколо вікна літає щєбінь. Поїзд різко зупинився і Еміла кинуло в обійми поставної блондинки, яка сиділа проти нього і свій погляд зупинила на татранські вершини з білими шапочками на шпильях. Еміл вибачився, вийшов у коридор.

Біля поїзда у напрямку локомотиву бігли провідники, якийсь мужчина, що висунувся з вікна, кричав: «Ми переїхали корову, я бачив на власні очі. Пастух гнав череду через колії, одна йшла ззаду!»

– Бідна, – сказала якась жінка.

У Спиську Нову Весь поїзд ліз кроком, але після того, як поміняли локомотив, знову весело мчав аж у Кошиці...

У районний центр прибув поїзд прямого сполучення вчасно, десь перед північю.

Коли Еміл від старого залізничника дізнався, що прямий пасажирський поїзд у його напрямку вже два роки не їздить, за п'ять сотень купив у нього старий розхитаний велосипед, скочив на сидіння і різко закрутив педалями.

Був вже лише кілька метрів від рідного села, коли почув глухий тріск – переднє колесо сіло на асфальт аж по шини. Еміл кинув велосипед у рівчак і побіг у вуличку, посеред якої світив великий двоповерховий будинок.

Зайшов, коли гостина із засудженням була у повному розпалі. Яно сидів на почесному місці, двоюрідний брат Алі грав на гітарі, дві молоді гарні двоюрідні сестри зворушливими голосами співали його улюблену пісню.

Брати впали собі в обійми. Потім збіговисько припинило і Яно сказав тост. Він висловив переконання, що прийде час, коли ініціативні й здібні люди, як він, не будуть змушені терпіти за правду у виправних закладах, оскільки вільне підприємництво дістане зелену без усяких обмежень. Потім взяв Еміла в сторону, коли цокнули і випили, сказав: «Ну, як, братику? Вже визнаєш, що слово «ліс» вимовляється м'яко?»

«Ні», – сказав Еміл і, вставши, підняв руку над головою. «В жодному випадку! Адже саме тому я і приїхав, щоб тобі це сказати».

Із словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН

Олексій МИКИТЕНКО

ОСВІДЧЕННЯ В КОХАННІ

(Уривок із роману «Аварія»)

Вони прямували межею на берег.

Віктор ішов слідом за Сергієм, весь час нечутно наступаючи на свою невідому тінь від місяця, який пишною паляницею, точнісінько такою, як мати пече щотижня в печі, вже викотився на небо, а думки крутилися довкола одного й того ж: що це він удруте за сьогодні топче цю стежку й знову без особливого на те бажання. Знічев'я повів довкола очима. Все чіткіше вирізнялися обриси дерев, жовті копички вівса на сусідньому городі, а ділянки ще не вирубаного кукурудзиння світилися, мов тихі рожеві плеса.

Коли він глибоко вдихнув прохолодне повітря, йому зненацька стало моторошно, рука при цьому машинально застібнула на сорочці верхнього гудзика. Що він їй зараз скаже? І що саме вона хоче почути від нього? А в тому, що на нього цієї хвилини чекає Варя, Віктор, навіть без Сергієвих пояснень, не сумнівався й на пучку. Та тому й пояснювати нічого не треба було, бо вони розуміли один одного з напівпогляду, ніби вилупилися, як часто любить повторювати баба Пистина, з одного яйця. Він інколи аж торопів від подиву, так у них удвох усе складно виходило... Ще позавчора Віктор летів до неї, мов на крилах, а тепер... Підрубали крила... Може бути. Але ні, не те. В нього в душі щось таке коїться. Він і сам не знає що...

Чомусь перед очима весь час зринає мотоцикл із люлькою і той старий викладач із технікуму, що, ніби міцно заснувши, дуже похилився набік. Подумати тільки: вбив людину! Однак саме зараз це ніяк не могло укластися в його голові. Навіть якщо прийняти до уваги, що все те трапилося випадково, без злого умислу... Ну, як так можна взяти і лишити когось життя? Комусь волю свою, будь ти і тисячу разів правий, силком нав'язувати — вже сумнів душу бере. Та пташине гніздо випадково розориш — і то твоє серце здригнеться від співпереживання, а тут... Ні, в голові некладається, що як це насильно можна лишити людину життя. Про що ще можна думати в його ситуації?

Варя самотньо стояла на стежці за декілька кроків від «Перерваного» і незворушно дивилася на чорніюче в місячному світлі перед нею чистоводдя. Віктор одразу впізнав і її ще шкільну сукню, і, накинуту поверх неї на плечі, материну кофту. Всередині враз щось стислося, мов струмом його прошило, і стало прохолодно-прохолодно, аж до пустоти. Він хотів пришвидшити ходу, проте ноги відмовлялися його слухатись, зробилися, наче ватні.

Зійшовши з межі на чорне картоплище, Сергій пропустив його наперед.

Віктор навіть незчувся, як він подолав ці декілька метрів, що розділяли його з Варєю. Та він їх так і не здолав... Щось зсередини залоскотало йому груди, тепла хвиля щастя підкотила до горла, в голові злегка запаморочилось, але, зупинившись звіддалік, тільки й видавив, зовсім не впізнаючи свого голосу, з себе:

— Що ти хотіла?

— Добрий вечір! — тихо мовила Варя.

— Який уже є, — в свою чергу промимрив невиразно. Вроздав кумкалі жаби, поближе до кущів інколи скидалася риба, з лісу долинав тривожний крик пугача.

— Ну, так що ти хотіла мені сказати? — нарешті порушив моторошне мовчання. — Ти для чогось же кликала мене. Чи так і будемо стовбичити?

— А ти нічого не хочеш мені сказати? — без будь-якої інтонації зронила на одному видиху, сухо й коротко, так що від її слів на нього відразу повіяло крижаним холодом.

— Збирався. Однак тепер передумав.

— Я бачила, як ти «збирався». Мерщій у футбол подався гасати, ніби мене не можна було серед дівчат помітити, щоб бодай привітатися вперше за три дні.

— Слухати треба уважно. А ти ще не моя. — Помовчав. — Однак це все одно не значить, що в даному випадку я вчинив би по-іншому.

— Ти не дуже й хочеш, правду кажучи, щоб я стала твоєю. І ніколи цього, признайся чесно, не хотів.

— Я не збираюся двічі пояснювати, чого я хотів і хочу. Тільки наостанок дам тобі слушну пораду, що коли по-справжньому вирішиш стати обраницею того, кому ти це твердо пообіцяєш, то будь настільки добра, щоб запам'ятувати й засвоювати все з першого разу. Інакше тобі несолодко з твоїм мужиком у житті доведеться.

— Ну, так тоді візьми мене зараз! - рвучко повернувшись, вона в одну мить подолала ті декілька кроків, що їх розділяли, і наблизилася до нього майже впритул. — Я хочу бути твоєю! - видихнула жагуче. — Я хочу бути, як Любка! — додала поспіхом все з тією ж удаваною хтивою пристрасстю, проте природної зваби в її голосі не відчувалося. Швидше вгадувався якийсь надривний розпач. — Підстилкою, ганчіркою останньою з останніх буду, але твоєю. Якщо не навки, то бодай зараз, у цю ось хвилину... Серьожа, іди звідси, залиши нас наодинці.

— Що ти верзеш таке, Варю?! — відсторонив її від себе, але рук не відняв.

— Чим я гірша від неї? Хіба я не зумію того, що Любка? Так ти навчиси. Ти ж добру «школу» пройшов. — Упритул підвела свої очі до його, так що навіть подих її відчувався. — Он і в Наталки Кобець ночував. І в бібліотекарки з хлопцями нишпорив попід вікнами, поки вас дядько Захар Скориків не нагнав звідти. А ви тоді його за те в хаті проволокою закрутили, коли він заспокоював розхвильовану жінку. Бачиш, мені все про тебе відомо, все розказали. Так що нічого тобі зі мною розігравати нецілованого... Ти он навіть на стадіоні привселюдно відкрито цілуєш зовсім незнайомих жінок. І тут скажеш брешу чи наговір?

— Тю-тю-тю! Зупинися. Що це з тобою сталося, Варюхо? — сказав у звичному для себе насмішливому тоні, водночас відчуючи, як усередині спадає напруження,

— Що за оса тебе сьогодні вжалила?

— Геть кинь свої жарти ідіотські! «Оса вжалила!» А чому тоді ти поїхав до неї? Міркуєш, я сліпа й глуха — нічого не бачу, не чую, ні про що не здогадуюсь? Про ці твої походеньки любовні вже все село балакає. Та вона мені й сама призналася...

— Ну, й про що ж вона призналася? — запитав насторожено, пригадуючи ще й материні слова.

— Що «тепер і на край світу піде за тобою».

«Край світу», «край світу»... Десь він уже чув сьогодні ці слова. І теж виходило, що начебто їх Любка казала. Підожди, хто їх сьогодні переповідав? Стадіон... автомашина... торги зі Скориками... сіно... дамба... вечерея... супсечка з Панасом... знову стадіон... Стоп! Мати. Точно, мати. А, так он вона на що натякала.

— Треба тоді з нею було переговорити до кінця, якщо ви вже побачилися.

— А про що мені з нею було говорити, коли ти їй слово дав?

— Яке ще «слово»?

— Що ти візьмеш її собі за дружину.

— Звідки це раптом така нісенітниця? Ти що: його особисто від мене власними вухами чула? Так чому ж ти тепер під мене послатися раптом хочеш? Я тебе й на ось стільки не розумію. Тут немає навіть елементарної логіки. Або вона тоді взагалі відсутня в жінок.

— Вітю! Любий мій! дорогий! ріднесенький! — промовляючи пестливі ймення, рвучко обняла його за шию, — не можу більше, я розуму лишуся, в мене отак усе в голові змішалося: хто, що, де казав — нічого ніяк не пам'ятаю. Я вже зовсім заплуталася. І в собі найдужче. Я не приберу думок до рук, що мені тепер робити, куди себе приткнути.

— Заспокойся, Варюшко! Заспокойся, серденько! Все буде добре.

— Я тебе образила? Еге, любий!

— Не зважай на це. — Він зняв її руки в себе з шиї й легко обняв своїми за тендітні плечі. — Чому ти раптом розревілася? Оце тобі й месник чоловічої невірності. А ще нахвалки слала. Ну, досить, досить! — вибирав цілунками сльози. — Така гарнючка смілива була — і раптом тобі просто на очах зовсім розкисла. Варюшко, це нікуди не годиться.

— Так то неправда все, що балакають? — схлипнувши, втягла в себе носом.

— Ти й сама те добре знаєш.

— Ну, скажи, скажи, — застукала кулачками йому в груди, — прошу тебе. Я особисто від тебе хочу почути.

— Неправда.

— Дійди до того, то я б тій Любці навіть горло перегризла за наше кохання. Чесно тобі кажу. Ніколи раніше не думала, що я така. Та я й сама себе ще до пуття не знаю.

— Ти страшний месник!

— Однак я й раз не хочу чужого щастя, краденого. Я на чисті і трохи не зазіхаю. Похвалися ти бодай одним словом, що все те так і було, я б відразу відступилася. Пересилила б себе і відступилася.

— Хвилину тому ти твердила, що...

— Я не собака, щоб із-за покидьків гризтися. Невже ти думаєш, що після цього в тобі ще б людське щось залишилося? Мені ж не штани потрібні, любий, і не личко лише з чорними на ньому бровами. Душі своїй прихисток надійний хочу мати — ось що я хочу! Вітю, ходімо до нас, просто так посидиш, — запропонувала несподівано. І моїх заодно заспокоїш. Вони теж неабияк переживають. Мама хоч на вид не показує його, а тато так і ганяє по двору, так і ганяє.

— Не можу. Та й не хочу, коли чесно признатися. Що я їм скажу? І мені завтра ще в міліцію їхати.

— О, я й забула зовсім про це. Тобі серйозне щось загрожує?

— Дрібниця. — Помовчав. — Років п'ять світить, як мінімум.

— Але ти ж зовсім випадково наскочив на мотоцикл.

— Варю, ці подробиці нікого не цікавлять. Водій завжди повинен бути уважним, — сказав роздратовано, проте твердо.

Тепер вони обоє мовчали, хоча й не дослухалися ні до чого.

— Ти не образишся, — звернулася пошепки, — якщо зараз я щось запропоную?

— Не знаю. Мабуть, що ні. Я ж тобі ні в чому не соромлюся признатися, так чому тоді мушу на тебе за це ображатися?

— Любий, візьми мене! — Він відчув, як її тіло судорожно затремтіло в нього під руками. — Як жінку. Я хочу, щоб у нас був син і щоб він уже виріс на той час, коли ти повернешся. — Варя ніжно гладила пальцями його обличчя, по черзі торкаючись випуклого лоба, густих брів, повік, носа, уст, підборіддя... Я хочу, щоб він був схожий на тебе.

— Він буде схожий на нас обох. Ніби вгорнувши в пелюстки, Віктор узяв її обличчя в долоні й наблизив до свого. — Але зробимо це не тут і не зараз.

— Чому ти зараз цього не хочеш? Все одно колись це має статися. І я вже далеко не наївна школярка. — Її пальці конвульсійно впивалися крізь одяг у його тіло. — Райка Валерчина он уже на четвертому місяці вагітності — й ніхто тому не дивується, хоча всі про це знають. Наче так і треба.

— В страху, Варю, дітей не зачинають, щоб ти знала.

— А коли тоді?

— У спокої та при любові.

— Ну, який у нас із тобою страх, скажи, який? Кого нам боятися? Мене вже, наприклад, ніхто й нічого не зупинить, навіть батько з матір'ю.

— Ми всі зараз перелякані. Не треба краще про це.

— Дивна ти все-таки людина, — мовила в задумі по деякім часі. — А якщо я тебе не діждуся і вийду за когось іншого заміж? За Вовку Вербенку, наприклад, або за Стьопку. Або ще гірше — загуляю, як це роблять тисячі інших гарних дівчат. Що ти тоді робитимеш?

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Василь ГУСТІ

Березове колесо

Поет Василь Густі народився 21 березня 1951 року у селищі Королево Виноградівського району на Закарпатті. У 1977 р. закінчив філологічний факультет Ужгородського державного університету. Літературну діяльність розпочав у 1965 р. З 1978 р. – член Національної спілки письменників України.

Твори Василя Густі виходили у перекладах німецькою, румунською, російською, словацькою, угорською, таджицькою, киргизькою мовами.

Багато віршів поета покладено на музику.

Лауреат літературних премій ім. Д. Вакарова та Ф. Потушняка.

Котиться колесо
З білих беріз
Там, де я весело
В радощах ріс.
В інеї сизому,
Білих снігах
Біз із колядкою
Я на устах.

Котиться колесо
В зелен-маю.
Я там берізку
Прикрасив свою –
В листі зеленому
Стрічок розмай.
Колесо мчало –
Лишень здоганяй!

Десь із гори,
Де березовий ліс,
Котиться колесо
З білих беріз.
Я зачарований
Дивом стою –
Вклонившись, йому вже
Дорогу даю.

Котиться колесо
З жовтих беріз.
Щось вже на обрії
Рідшає ліс.
Листом багряним
Усипана даль,
В пісню вплелась
Сивиною печаль.

Котиться колесо
З чорних беріз
Тихо, аби
Не сполохати сліз.
Мовчки за ним
У задумі іду –
Більш найдорожчих
Людей не знайду.

Серпнева тиша первозданна
Чарує світ і ніжить слух.
В цій тиші осінь невблаганна
Все розмальовує навкруг.
Така натхненна, величава –
Сама, одна на цілий світ –
Вона ні з ким не ділить слави
За творчості своєї плід.
Мазок рішучий, влучний... Нене!
Поглянь лишень на виднокруг –
Іще учора весь зелений
Став стобаремним цілий луг.
Немов зірки, на дальніх схилах
Бурштину каплі миготять.
Тонів, відтінків переливи
З вершин й низин до них спішать.
Постіймо, друже, без розмови.
Тут зайві вигуки, слова –
Чаруймося, як мить чудова
Цей світ красою сповива.

Тихо жовкне в зажурі береза,
Помарніло в калини лице.
Свій зелений жупан підперезав
Красень-бук золотим ремінцем.

Я поволеньки плаєм ступаю.
Що спішити? зима не втече...
Сонце щиро, як друг, простягає
Кожушинку мені на плече.

Щиро дякую сонцю за ласку
І Карпатській моїй стороні –
Пощастило потрапити в казку
У житті своїм ще раз мені.

Трохи сумно, як це і належить.
Час диктує закони землі.
Невмолимо хрещато мережать
Дальний обрій літа-журавлі.

Дивлюся на кручі,
Як верби плакучі
Прощаються з літом,
Як обрій увесь
У тихій зажурі
Рамена понутив.
І лунко над ними
Пливе «Полонез».

То дивне прощання –
Ні сліз, ні ридання,
Ні тихого слова,
Хоча би – «зажди».
Лиш лист облітає –
Це збутися має.
Так друзі відходять
Від нас назавжди.

Усе неповторне,
Їх літо пригорне
Вже інше. І верби
Вже будуть не ті.
Й прощання на кручі,
Де верби плакучі,
Хтось інший побачить.
У іншим житті.

Непоспіхом, поволі свій шедевр
Зимовий вечір із натхненням творить.
Над кряжем місяць молодий завмер
І задививсь здивовано на гори.

Йому цікаво, як отам, внизу,
Корону люди приміряють днині.
Як сутінки незримо бірюзу
Єднають вміло із ультрамарином.

Які півтони! Відтінки які!
Понад селом димок, мов тайна, лине.
І мова грізна, і слова різкі
Не лічать для вечірньої години.

Розсипалися зорі, наче сніп.
Ну, як таку ідилію порушу?
Ми цілий день трудилися за хліб,
Увечері працюємо на душу.

Пройшовши вздовж і впоперек весь світ,
 До отчих повертаюся воріт.
 І хоч мене давно не було вдома –
 Все рідне тут, і все таке знайоме:
 І скрип дверей,
 Над хатою димок...
 Пройшли літа.
 Здається, тільки крок
 Зробити встиг.
 Життя – неначе мить.
 І серце гірко-зболено щемить.
 Поглянув я на батьківський поріг –
 На ньому
 Жовтий лист,
 Мороз і сніг.

Юрій АНДРУХОВИЧ

More than a cult

Юрій Андрухович (1960) – поет. Патріарх БУ-Ба-БУ (скорочення від «бубон – барабан – бутафорія») – музичної групи, що її він уперше створив разом з Ігорем Небораком та Сашком Іздриком. Співвидавець часописів «Четвер-Імперія» та «Перевал 76». Автор романів «Реінкарнація», «Москвіяна», «Перверзії», «Дванадцять обручів». «Пісні для мертвого півня» – перша книжка поета. Саме з цього видання Вашій увазі й пропонуємо віршований твір «More than a cult».

Стасюк є Стасюк є Стасюк є Стасюк є Стасюк.
 Стасюк бачить усе.
 Орган його любові – це зорова пам'ять.
 Орган його дихання – це сигаретна пачка.
 Орган його письма – це розбита друкарська машинка.
 І оскільки вона розбита, він пише рукою.
 Тобто від руки, від себе, від мене, від тебе.
 Тобто він один із нас, хоч, можливо, найкращий.
 Це письмо непідробне, це називається почерком.
 За такою ознакою впізнаєш письменника чи серійного вбивцю.
 Тобто ви ніколи не піймаєте його на шахрайстві.

Проте в нього є безліч усяких недоліків.

По-перше, він знає багато поганих слів
і в цьому схожий на Модарта.
По-друге, розбещує молодь, бо вона його любить читати.

По-третє, зубрівку змішує з яблучним соком.
По-четверте, багато курить, про що вже було.
До того ж не любить комп'ютерів.

У центрі його Європи живуть цигани.
Таким чином, він послідовно асоціальний.
Це Франсуа Війон, якого чомусь не повісили.
З тюрми його достроково прогнали,
бо паскудно впливав на зеків,
переважно тому, що був дезертиром з народного війська,
пацифістом, анархістом, дзен-буддистом,
потенційним бубабістом.

Його недоліки, як бачимо, непомітно стають чеснотами.
Він любить Румунію майже так само, як Україну.
Досить дивні країни вибирає він для своєї любові!..

В його Європі ще досі сидять по облуплених
теплих гадючниках.
В його Європі ще кисле пиво, що пахне чоловічим потом.

Це різкий запах, але не конче неприємний.
Усе так чи інакше залежить від внутрішнього наповнення,
внутрішнього згорання.
Його Європа – це те, що вмістилось поміж зруйнованим
і ще не збудованим домом.

Історій про нього існує приблизно стільки,
скільки потрібно для повноцінного культу.
Кажуть, ніби замолоду він ходив з ножом у шкірянці.
Його любов до зброї майже така ж, як до мотоциклів,
джипів, кразів, камазів, малих фіатів.
Кажуть, він передплачує стрілецькі часописи
і розводить віслюків у своєму хазяйстві.
Уночі стереже церкву, розмовляє з духами, переважно лемків –
тих, які поховалися в землю від депортації.
В його Європі ліс виростає з печей, ліжок і підвалин.
В його Європі ще ходять пішки, бо тамтешні дороги –
це бездоріжжя, погодні умови мають значення
не менше, ніж родинні зв'язки, народні прикмети
або скривджена історична пам'ять.

В його Європі вже рекламують Європу,
матеріалізовану в логотипах, товарних знаках і марках,

але невисока купівельна спроможність
залишає надію, що й цього разу
все обійдеться.

І тому всі збережуть свою тотожність,
свою неповторність, потворність,
свою маргінальність, віддаленість, а відтак унікальність,
чи, як це звично називають у нашому випадку,
незамулені джерела духовності,
і ніщо не перешкодить варшавському дезертирові
щасливо добувати віку на задрипаному безлюдді Безкиду,
читати чехів, слухати чорних перкусистів,
добивати машинку друкуванням листів,
що складаються, наче романи, з розділів і ліричних відступів,
діалогів, потоків свідомості і потоків бруду.

У своїх листах він зворушливий і серйозний.
Там є все: перепади температури,
проблема столярки, солярки,
поява вовків ув околиці, бомбардування Сербії,
спогади про недавню вечірку
в товаристві цілого кодла наркоманів, меломанів та фанів,
бо його дім – це вже нині така собі Ясна Поляна,
чи, краще сказати, Чорна Галявина, отже,
ранковий біль голови як розплата за змішування напоїв, емоцій,
музичних стилів, різновидів курива
і нарешті – момент просвітління –
те, що дається не всім і не кожному:
наприклад, погойдування найтоншої гілки,
з якої щойно злетіла птаха і ніколи вже не повернеться.
Стасюк бачить усе.

Ми будемо жити довго й писати що зможемо.
Хоч не так важливе друге, як перше.
Тобто не те, що «жити довго», а мати нагоду
якомога довше ходити пішки, зупиняти тряскі попутки,
домовлятися про хліб і вино напівзрозумілими мовами,
ночувати по підозрілих барлогах, вилазити на вершини,
товктися по дизелях і стайнях станцій
з усіма співвітчизниками циганами,
аби потім у снах нав'язливо виникала
якась Україна чи Румунія чи будь-яка інша Польща,
запущена і безмежно брудна територія,
без якої, проте, навіть не варто уявляти себе комусь на світі
потрібним.

ПОЕЗІЇ У ПРОЗІ

Сучасний український письменник, театральний критик і хореограф Володимир Корнійчук народився 1947 року в селі Цибуліві на Черкащині. Нині мешкає у м. Вишневому Київської області.

Закінчив хореографічне відділення Київського культурно-освітнього училища, театрознавчий факультет Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого, аспірантуру в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України.

Працював редактором літературно-драматичних передач у Держтелерадіофонії компанії України, старшим редактором відділу літератури журналу «Україна», літературним редактором видавництва «Музична Україна».

Нині – головний редактор «Української музичної газети», заснованої Музичним товариством ім. М. Леонтовича у перший день Різдва Христового – 7 січня 1926 року і відновленої зусиллями Національної всеукраїнської музичної спілки у 1993 році з ініціативи голови Спілки, Героя України, академіка Анатолія Авдієвського... Зосібно, В. Корнійчук – один із подвижників у відновленні «Української музичної газети». Водночас – перший заступник головного редактора альманаху «Україна музична», віце-президент Асоціації діячів хореографічного мистецтва з питань преси.

Член Національної Спілки письменників України, Національної Спілки журналістів України, Національної всеукраїнської музичної спілки, Національної Спілки театральних діячів України, Національної хореографічної спілки України. Член Черкаського земляцтва «Шевченків край» у м. Києві

Заслужений журналіст України, лауреат премії ім. Дмитра Нитченка, Міжнародної премії ім. С. Гулака-Артемовського, загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання».

Автор книги новел, повістей і поезій у прозі «Шукачі женшенья» (К., «Молодь», 1995), книги поезій у прозі «Усе те...бачив» (К., «Горудень», 1999), театрознавчого дослідження «Театр з аурую сонця» (К., «Стін», 2001), «Ave, Maria!» або Психологічні особливості акторської творчості Марії Заньковецької (Ніжин, 2004), книги поезій у прозі «Я такий, як кольори у Реріха...» (К., «Поліграфцентр «ТАТ», 2005), численних прозових і поетичних публікацій, театрознавчих аналітичних статей, рецензій, творчих портретів, есе, інтерв'ю, репортажів, надрукованих у вітчизняній і зарубіжній періодиці. Зосібно, у «Літературній Україні», «Вітчизні», «Києві», «Дніпрі», «Україні», «Дзвоні», «Віснику» («Herald», Канада) та ін.

* * *

Поети – це такі диваки,
переважно – Божі люди,
Котрі ще існують на планеті Земля...
І яких слід занести до «Червоної книги»,
Поки не щезли остаточно, як мамонти..!

* * *

Білою ручкою,
Білим чорнилом,
На білому папері,
Пишу білі вірші,
У повній тиші,
Видимі... лише мені.

* * *

Що вдієш, коли душа моя, мов скрипкова струна:
Зачепи і бринітиме різними голосовими партіями,
у різній тональності і забарвленні тембровому:
те лиш слід відчути.
...І почути.

* * *

Коли антихристи підривали Михайлівський Золотоверхий,
то храм Господній, ледь здригнувшись і подавшись вперед,
важко зітхнув й осів, наче людина, скошена кулею...

* * *

Чи то привиділось мені, а чи наснилось:
«Коли відчуєш на душі важкий тягар знань,
тоді глибоко страждатимеш...»
Цю істину, на жаль, збагнув запізно.
... Може, й зарано.

* * *

Тополі, вночі,
На морозі,
під місяцем стоячи,
в інеї,
все одно,
що білі волохаті свічі...

* * *

Якось, йдучи закутим у граніт і мороз майданом Незалежності,
Побачив на снігу загублене кимось яблуко:
соковите, червонобоке, запашне.
І на душі... скресла паморозь.
Але не від того, що я його не підняв.
А від того, що воно так і зосталось лежати на снігу:
Чисте, духмяне і світле, як душа ангела.

* * *

Щойно лиш купався в тумані, в росі, у березі,
де сива зозуля кувала:
вранці те було, у дитинстві, коли йшов вудити рибу...
А нині, вже зрання, в очах моїх, сизі тумани лягають.
...На скроні.

* * *

У Владиславчику, за городами, за селом,
сів «кукурудзяник», мов натомлена зелена бджола...
І те для мене, у дитинстві, стало дивиною нечуваною.
А коли нині, ледь не щодня, бачу, як над аеродромом
«Чайка» із «кукурудзяника» вистрибують малесенькі
цяточки парашутистів, часом, здається, що то дитинство моє
вистрибує з кукурудзи і... знову ховається туди.
...В гущавину.

* * *

У кожної пори року – своя поезія.
І музика своя.
Й кохання також...

* * *

Коли прилітають з вирію птахи,
здається, що молодість моя вертає назад.
Та... ніяк не торкнеться землі.

* * *

Якось, добившись до рідного села через багацько літ,
все молодості своєї шукав:
у полі, на леваді, в березі, у лісі, та... ніяк не знаходив:
либонь, надійно сховалася,
бавлячись зі мною в піжмурки...

* * *

Чи бачили як розпускається папороть напровесні?
Ні?
Все одно, що кобра просинається в кублі.
...Тільки зелена всенька.

* * *

Якось, йдучи повз жінку, що продавала
небесних кольорів квіти, подумав:
«Мабуть, вона клала їм під голови подушки.
...Не інакше».

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЛОВАЧЧИНІ

Нещодавно до нас дійшла публікація під назвою «Українське мовознавство у західних і південних слов'ян», яку підготував колектив українських мовознавців під редакцією видатного українського вченого, академіка НАН України В. М. Русанівського. Книжку видрукував «Видавничий Дім Дмитра Бураго», Київ, 2005, 178 с.

Як зазначається у вступі праці, «Внаслідок неуваги до української мови в підрадянські часи як вияву своєрідної національної політики її мало знали (та й досі недостатньо знають) у світі. І все ж найближчі сусіди – поляки, чехи, словаки, а також трохи далішні родичі – серби і хорвати – не тільки знали її, але й доклали помітних зусиль до її наукового опрацювання. Про результати розвитку українського мовознавства у західних і південних слов'ян розповідається у тій книзі» (стор. 3).

Матеріали окремих розділів опрацювали: польський – В. Русанівський, чеський – Л. Даниленко, словацький – В. Федонюк, південнослов'янський – В. Чумак.

Оскільки вперше українські мовознавці комплексно представили вивчення української мови в Словаччині, редакція журналу вважала доцільним надрукувати розділ монографії «Дослідження української мови в Словаччині», який підготувала В. Федонюк.

Розвиток україністики у Словаччині протягом останніх п'ятдесяти років в Україні спеціально не досліджувався. Її зародження припадає на кінець XIX – початок XX ст., коли розпочинається вивчення українських говорів Східної Словаччини в працях О. Броха, І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Панькевича, Г. Геровського та інших видатних учених. Про напрямки наукових пошуків у цій галузі та праці окремих учених знаходимо інформацію у бібліографіях¹ та розвідках словацьких і чеських дослідників², опублікованих за межами України.

¹ Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини (zostavila H. Pažuvová). – Prešov: Štátna vedecká knižnica, 1972. – 60 с.

² Ганудель З. Дослідження мовознавства на кафедрі української мови та літератури // *Vedecký zborník Štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidňuku*. – 20. – Prešov, 1995. – С. 701-702; Її ж. Розвиток діалектології на кафедрі української мови та літератури та її науково-дослідному відділенні // Міжнародна наукова конференція «Від наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету». – Пряшів, Свидник, 15-17 червня 1992. – С. 319-324; Муличак Ю. Підсумки дослідження і вивчення української мови на кафедрі // Міжнародна наукова конференція. – 1992. – С. 313-318; Мушинка М. Українська філологія у Словаччині: історія та сучасність // *Українська філологія: школи, постаті, проблеми*. – Львів: Світ, 1999. – С. 40-44; Його ж. Післявоєнний розвиток регіональної культури русинів-українців Чехо-Словаччини // *Тривалість регіональних культур*. – Нью-Йорк, 1993. – С. 50-79; Штець М. Вагоме дослідження словацької україністики // *Дукля*, 1982. – № 5. – С. 69-71; Штець М., Валіска Ю. Перспективи дальшого розвитку діалектологічних досліджень // *Дукля*, 1982. – № 2. – С. 68-70.

Недостатня увага до словацької україністики в означений вище період пояснюється певною мірою тими умовами, в яких розвивалася мовознавча наука в Україні, а саме: «ситуацією українсько-російської двомовності», «двомовності нерівноправної», коли «російська мова була домінуючою, а українська – упослідженою й всіляко витіснялася і поглинялася російською»³.

Зміни, що відбулися в Україні останніми роками, в першу чергу внаслідок здобуття нею незалежності та надання українській мові статусу державної, спонукають як до оцінки з нових позицій здобутків «материкової» україністики, так і до ретельного аналізу стану розвитку діаспорного українознавства, зокрема у Словаччині – регіоні, територіально наближеному до України, де українці живуть понад чотири з половиною століття⁴.

Ураховуючи, що історія боротьби українства Словаччини за свої національні права, серед яких мовне питання завжди займало чільне місце, вже досить докладно описана в працях словацьких учених⁵, слід відразу перейти до порушеної теми, обмежуючись у разі їх необхідності лише стислими коментарями культурно-історичного характеру для глибшого розкриття основного питання.

Перші повоєнні роки для україністики у східнославацьких землях, а саме там і зосереджена переважна частина словацького українства (за останніми підрахунками на території Словаччини живе близько 40 тис. осіб української національності, що складає 11% всього населення)⁶, стали періодом становлення її наукових напрямів. Початок його хронологічно збігається з 1952 роком, коли на державному рівні було прийнято рішення про перехід в цьому регіоні Словаччини до української національної орієнтації, наслідком якого було введення української мови як мови викладання в частині шкіл різного типу та створення досить сприятливих умов як для підготовки місцевих кадрів українців, потрібних цим навчальним закладам⁷, так і для розгортання різноманітної дослідницької діяльності з метою вивчення мови та культури українського населення Східної Словаччини.

Надійною базою для розвитку східнославацької україністики стали праці таких відомих учених, як Іван Панькевич (1887-1958)⁸ та Георгій Геровський (1886-1959). Перший з них ще у передвоєнні роки розпочав укладання «Закарпатського діалектологічного словника» (автор встиг підготувати лише матеріали на літери А, Б та початок літери В, у цілому ж картотека словника нараховувала 120-130 тис. карток) й створив дві фундаментальні праці – «Нарис українських говорів»⁹ та «До питання генези українських закарпатських говорів» (вийшла також у 1958 р.), що були

³ Труб В. Суржик як форма просторіччя у ситуації українсько-російської двомовності // Мова і культура. Шоста міжнародна конференція. – Т. 3. – К.: Collegium, 1998. – С. 121-122.

⁴ Див. про це Haraskim L. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. – 1. Vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961.

⁵ Bajcura J. Ukrajinská otázka v ČSSR. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. – 214 s.

⁶ Ройко С. Українська школа в Пряшеві // Міжнародні зв'язки України, наукові пошуки і знахідки. – Вип. 7. – 1998. – С. 204-207.

⁷ Докладніше про це див. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) // Педагогічний збірник. – № 1. Серія мовознавча. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1969. – С. 101-104; Bajcura J. Ukrajinská otázka v ČSSR. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967.

⁸ Див. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Книга перша. – Пряшів, 1969. – 507 с., що повністю присвячений життю та творчості І. Панькевича. У ньому, крім аналізу наукової спадщини вченого в галузі мовознавства, літературознавства, історії та етнографії, наводиться його автобіографія та листування з В. Гнатюком й Ф. Колесою, а також бібліографія праць, яка нараховує більш ніж 200 оригінальних публікацій різного обсягу.

⁹ Acta Carolinae // Philologica. – № 1. – Praha, 1958. – 136 s.

результатом його багаторічних спостережень за розвитком української мови цього регіону¹⁰, йому ж належить визначне дослідження «Українсько-болгарські зв'язки в Семигороді»¹¹, у якому він ще раз звернувся до питання болгаризмів в закарпатських говорах, досліджував рукописні пам'ятки Закарпаття та Східної Словаччини¹² й історію літературної мови¹³ (у «Науковому збірнику Музею українсько-руської культури у Свиднику», що є найвизначнішим періодичним органом україністики Словаччини (видається з 1965 р., вийшло 21 том у 25 книжках), у 1970 р. вийшла праця І. Панькевича «Матеріали до історії мови південнокарпатських українців»).

Інакший характер мали спостереження Георгія Геровського. Відразу після війни, у часи, коли питання про літературну мову східнословачьких українців мало особливо велике значення для їх подальшої долі, він створив і опублікував дослідження («Словарный состав южнокарпатского наречия», 1946 та «Историческое прошлое, народная речь и народная культура Пряшевщины», 1948), де на основі порівняльного аналізу українських (східнословачьких) говорів з двома літературними мовами – російською та українською, зробив спробу визначити місце діалектів у складі цих мов. В праці «Историческое прошлое...»,¹⁴ аналізуючи п'ять виділених ним груп українських говорів Східної Словаччини, він, як і в попередньому дослідженні, приходить до помилкового висновку про те, що вони (ці говори) становлять особливу єдність, яку не можна співвіднести з жодною групою українських «материкових» говорів, а також про те, що говори українців Східної Словаччини належать до російської мови.

Актуальні потреби тогочасної науки у вивченні живого мовного матеріалу та традиції, закладені двома згаданими вченими, сприяли тому, що діалектологія на тривалий час стала в україністиці східнословачького регіону провідним лінгвістичним напрямом і значно випередила інші українознавчі галузі.

За кілька повоесних десятиліть була вихована ціла плеяда діалектологів-україністів, силами яких здійснювалося дослідження говорів українців на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях в синхронному і діакронному аспектах, вивчалось функціонування українських говорів в цілому і в окремих населених пунктах. Серед відомих діалектологів повоесного часу не можна не згадати ім'я Василя Латти (1921-1965)¹⁵, увага якого була сконцентрована на дослідженні фонетики і фонології українських говорів Східної Словаччини та зусиллями якого було підготовлено пер-

¹⁰ Див про це: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. – 4. – Red. M. Mušínska. – Bratislava: SPN, 1969. – S. 9-270.

¹¹ Štec M. Jazykovedná ukrajínistika na Slovensku po roku 1945 // Slavica Slovaca, 1987. – R. 19. – S. 63-75.

¹² Antiochove Pandekty z 1304 po strance jazykové // Slovanské studie. Praha, 1948. – S. 90-99; Фольварська грамота Алексія Міроловича 1607 р. як пам'ятка лемківського говору на Спиші // Linguistica slovacca. – 1946-1948. – 4-6. – S. 368-380; Острожницькі пергаментні отримки Минеї XI-XII вв. // Byzantioslavica. – 1957. 17. – С. 271-274. Остання праця присвячена першій українській писемній пам'ятці, збереженій на території Пряшівщини, т. зв. «Остружницьким пергаментним листкам», які І. Панькевич знайшов на корінці обгортки однієї з церковних книжок села Остружниця. Вона не місцевого походження. Першою писемною пам'яткою, що безпосередньо торкається Пряшівщини, вважається т. зв. «Погрозливий лист опришків місту Бардієву» з 1493 р., який приписується опришкови Федору Головатому, уродженцеві Снинщини.

¹³ Закарпатський діалектний варіант української літературної мови XVII - XVIII ст. // Slavia. – 1958. – 27. – S. 171-181.

¹⁴ Геровський Г. Историческое прошлое, народная речь и народная культура Пряшевщины // Zborník Priševščina. – Red. J. S. Šlepeckij. – Praha: Chutor, 1948. S. 57-163.

¹⁵ Див. про нього: Наукові записки. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. – Пряшів, 1979-1981, № 8-9, де надруковано основні праці вченого з передмовою Й. О. Дзендзелівського та статтею Й. Штольца про атлас українських говорів, підготовлений В. Латтою та: Наукові записки Союзу русинів-українців Словацької Республіки. – Пряшів, 1993, № 18, де вміщено статті словацьких та зарубіжних вчених про життя і творчість дослідника.

ший в історії науки лінгвістичний атлас цих говорів. Широко використовуючи метод лінгвістичної географії у багатьох працях, учений описав фонетичні особливості українських говорів Східної Словаччини. У першій з них – «Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии»¹⁶ – вчений приходить до висновку, що походження неповногласних форм є наслідком лексичних запозичень зі словацької, польської та старослов'янської мов. У подальших студіях В. Латта розмірковує про рефлексії праслов'янських *o, e* (та зміну *u > i*), сполучення звуків *ort, olt, jo, gv, dl, tl, dm, dj, tj, gt, kt*, губних приголосних *+j* в українських говорах Східної Словаччини»¹⁷, розглядає питання ікавізму¹⁸ та деякі проблеми вокалів у згаданих говорах¹⁹.

У праці «Система наголосу українських говорів Східної Словаччини»²⁰ критерієм поділу Східної Словаччини на два діалектні регіони він проголошує тип наголосу в одному випадку – постійний, в іншому – мінливий, а характеризує роль наголосу в кожній з груп говорів, помічас, що коли в східних районах наголосові властива смислорозрізнявальна функція, то в західних він цю якість утратив. Західну частину українських говорів Словаччини з близькими до них колишніми лемківськими говірками в Польщі поряд із західноволинськими українськими говірками дослідник розглядає як специфічний в акцентологічному плані діалектний масив на території східнослов'янських мов²¹. Оцінюючи теоретично-методологічні заходи, запропоновані автором цих праць, Й. О. Дзендзелівський²² пише у статті, присвяченій дослідникові, що вони мають універсальний характер і можуть бути використані при вирішенні складних говоривих ситуацій на кордоні споріднених мов.

В. Латта присвятив увагу й фонологічному дослідженню згаданих говорів, це питання висвітлюється, зокрема, в статтях: «Фонологические аспекты украинских говоров Восточной Словакии»²³, «К вопросу диспалатализации согласных перед этимологическим *e, i* в украинских говорах Восточной Словакии»²⁴, «Фонологические взаимоотношения гласных в украинских говорах Восточной Словакии»²⁵. В них виділяється п'ять систем голосних (пізніше, уточнюючи систему, вчений додає ще шосту), розглядаються питання депалаталізації приголосних перед етимологічними *e* та *i*.

¹⁶ Латта В. Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. – Philologica. 10. – (1958). – Bratislava: SPN, 1959. – S. 108-119.

¹⁷ Див праці вченого: Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23. – (1961). – Red. E. Pauliny. – Bratislava: SPN, 1963. – S. 83-93; Рефлексы общеславянского *e* и изменения *u > i* в украинских говорах Восточной Словакии // Jazykovedný časopis. – 23. – 1962. – С. 63-69.

¹⁸ Цим питанням присвячено: К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. – 25. – (1963). – Red. E. Pauliny. – Bratislava: SPN, 1964. – S. 89-101.

¹⁹ Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии // Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. – 1. – Red. M. Mušínska. – Prešov: SPN, 1965. – S. 280-288.

²⁰ Латта В. Система наголосу українських говорів Східної Словаччини // Українська діалектологія і ономастика. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 108-116.

²¹ Див. працю Словацько-українська мовна межа // Діалектологічний бюлетень. – IX. – К., 1962. – С. 15-50.

²² Дзендзелівський Й. Василь Петрович Латта // Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1991.

²³ Латта В. Фонологические аспекты украинских говоров Восточной Словакии // Dukl'a. – 9. – 1961. – 1. – S. 104-110.

²⁴ Латта В. К вопросу диспалатализации согласных перед этимологическим *e, i* в украинских говорах Восточной Словакии // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. – Philologica. – 16. – Red. E. Pauliny. – Bratislava: SPN, 1964. – S. 141-146.

²⁵ Латта В. Фонологические взаимоотношения гласных в украинских говорах Восточной Словакии // Дружба братских университетов. – К.: Киевский государственный университет, 1966. – С. 181-190.

Основною працею В. Латти став «Атлас українських говорів Східної Словаччини»²⁶, над яким він працював від 1954 року і якому фактично віддав двадцять останніх років життя. Хоча досить детальну характеристику цьому доробку вченого подано в статті Й. Штольца²⁷ (після смерті автора підготував працю до друку), а опис концепції, теоретичних засад та спробу опрацювання матеріалу в «Атласі» – у двох статтях самого дослідника²⁸, враховуючи особливу його цінність, пов'язану як з багатством залучених матеріалів, так і з системністю їх представлення, через що праця вченого й досі залишається важливим джерелом для славістичних студій, слід коротко зупинитися на ній.

Метою підготовки «Атласу» було, як твердить автор, «найповніше відобразити географічне поширення діалектних фактів, важливих для характеристики систем досліджуваних говірок, які проступають у взаємному протиставленні місцевих діалектних відмінностей, у зіставленні останніх з відповідними явищами сусідніх українських говірок і загальноукраїнської мови, а також – часто з фактами сусідніх східнословачьких та польських говірок»²⁹. Метою та завданнями, окресленими дослідником, зумовилась побудова і характер «Атласу», який самим укладачем визначався, як загальний, обласний, регіональний, тобто як атлас, в якому докладно фіксуються й диференційні ознаки сусідніх говорів споріднених мов, поширених у межах етнічного і лінгвістичного регіону, або говорів однієї і тієї самої мови.

Підготовлений В. Латтою атлас цілковито відповідає цим вимогам. Опорними пунктами для дослідника, крім 262 українських сіл, стали 10 словацьких і 2 польських поселення, завдяки чому в атласі утворилася максимальна густота мереж опорних пунктів – 270 сіл. Тобто ним було охоплено 92% всіх сіл досліджуваного регіону, а це наближається до ідеалу проведення такого дослідження – суцільного обстеження.

Саме ця повнота вивчення мовного матеріалу та добре знання внутрішньої структури українських говорів на сході Словаччини дозволили В. Латті на основі мовознавчих, зокрема діалектологічних критеріїв визначити внутрішній і географічний кордони між українськими і східнословачькими говорами, які нині утворюють одночасно кордон між мовами східнослов'янського і західнослов'янського типу, а також уточнити уявлення про діалекти, якими користується українство, що живе на південних схилах східних Карпат у безпосередньому контакті з східнословачькими та польськими діалектами.

Поставлений меті підпорядкована і структура праці. Атлас складається з двох взаємопов'язаних частин – текстової і мапової. У текстовій частині знайдемо інформацію про теоретичні засади та методи, використані при підготовці праці, стислий історико-географічний опис території поширення українських говорів у Східній Словаччині, характеристику цих говорів у їх співвіднесенні з системою говорів української мови у цілому, огляд праць попередників в галузі лінгвогеографічного дослідження означених діалектів, програму обстеження, що передувало укладанню атласу, пояснення відносно збирання, записування, транскрибування, картографування матеріалу, розгляд різних типів мап, використаних для систематизації фактів, коментар до них тощо. В текстовій частині, що з огляду на її обсяг і численність та ґрунтовність висвітлення питань може сприйматися як окреме, повноцінне дослідження із лінгво-

²⁶ Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1991.

²⁷ Štolc J. Atlas ukrajinských nářečí na východnom Slovensku // Slavica Slovaca. 19. – 1978. – S. 78-86.

²⁸ Латта В. К вопросу диалектологических атласов обласного типа // Jazykovedný časopis. – 16. – 1963. – S. 20-29; Латта В. Принципи картографування і побудови атласу українських говорів Східної Словаччини // Питання мовознавства. 1966. – С. 76-85.

²⁹ Там само. – С. 76-85.

географії, автор чітко й аргументовано трактує східнословачькі українські говори як специфічні, локальні говори архаїчного типу, поширені в західній частині української мовної області. Помічаючи в них впливи польської, словацької, угорської та німецької мов (але ж ніяк не російської! – В. Ф.), причому словацької і польської переважно в лексиці, вчений наполягає на віднесенні їх до південнокарпатської групи, як таких, що мають український характер на фонетичному, морфологічному, синтаксичному і лексичному рівнях. Таким чином, спираючись на численні мовні факти, В. Латта дає відповідь на питання про походження мови русинів-українців, питання, що вже тривалий час непокоїть політиків від науки. Врахування зроблених дослідником висновків в результаті обстеження регіону зняли б, на нашу думку, не лише його гостроту, але й ліквідувало б ґрунт для політичних спекуляцій з цього приводу.

Особливу цінність «Атласу українських говорів Східної Словаччини» становить його питальник. Своєю докладною розпрацьованістю він виявив добре знання автором не лише досліджуваних говорів, а й сусідніх українських – північнолемківських, бойківських, закарпатських та ін., словацьких, в першу чергу східнословачьких, і польських, зокрема гурадьських, а також літературних форм усіх трьох мов. Це врешті-решт і дозволило вченому підготувати питальник, який фіксує найдрібніші деталі говорів обстежуваного регіону і складається з 2264 питань, а саме: з фонетики – 667, морфології – 662, синтаксису – 20, лексики – 975.

Позитивною рисою «Атласу» є й його узгодженість з іншими надійними, виданими на той час працями – з «Програмою для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови» (Київ, 1948, 1949), «Atlasem językowym Polskiego Podkarpacia» М. Малецького і К. Нітша (Краків, 1934), словацькими питальниками – «Dialektologické dotazníky pre Slovensko» В. Важного (Тур. Св. Мартін, 1921-1930), «Dotazník pre výskum slovenských nářečí» Є. Пауліні, Й. Штольца (Братислава, 1947) тощо³⁰. Що стосується мапової частини атласу, то вона представлена картами трьох типів: допоміжними, «символічними», тобто картами мовних явищ, та синтетичними ізоглосними.

Карти допоміжного характеру подають інформацію про фізичні умови східної частини Словаччини; поселення на її території у відповідності до кордонів домініонів (володінь) XVI ст.; економічний розвиток: центри торгівлі і виробництва та головні комунікації регіону в давнину; адміністративний поділ його до і після 1961 р.; щільність заселення з демографічним і етнографічним датуванням; локалізацію говорів на території Східної Словаччини та поширення на ній східнослов'янських та західнослов'янських говорів тощо.

Окремі мовно-диференційні явища відтворені на картах фонологічних; фонетичної реалізації фонем; окремих історичних фонетичних явищ; морфологічних і окремих синтаксичних явищ. Дані про поширеність акцентологічних явищ включені до синтетичних карт.

Синтетичні карти ізоглос першої серії подають відомості про пучки ізоглос та їх наявність в окремих словах (напр., рефлексі носових, рефлексі етимологічних *о*, *е* в новоутворених голосних, дипалаталізація приголосних та їх сполучень тощо).

Синтетичні мапи другої серії наводять комплекс різних мовних явищ з урахуванням їх паралельного територіального поширення (пучки ізоглос).

Лексичні карти репрезентують різні тематичні групи зібраної лексики (засоби діяльності в галузі матеріальної культури, багатство природних явищ тощо).

Для відтворення ситуацій диференційних явищ в «Атласі» використано «символічні» (значкові) та ізоглосні карти. Причому ці символи (значки, ізоглоси) можуть виступати і в комбінації, при якій один з них стає головним, а другий – додатковим.

³⁰ Дзендзелівський Й. О. Василь Петрович Латта // Наукові записки Культурного союзу українських трудящих в ЧССР. – 8-9. – Пряшів, 1979-1981. – С. 13-14.

Основним типом мап, використаних у праці, є монотематичні мапи, рідше користуються дослідник синтетичними картами. Монотематичні карти використовуються для зображення географічної ситуації одного явища в одному слові (аналітичний підвид, напр.: рефлекс і <ѣ у сл. *відро*, рефлекс *zv < *gv* – сл. *звізда*) та одного явища в кількох словах (синтетичний підхід, напр.: поширення ікавізму, повноголосся). На полісемантичних картах позначаються географічні ситуації кількох явищ, що можуть зустрічатися в одному або кількох словах у відповідності до їх структурної, лексичної або тематичної близькості та подібності, або на основі спільної території поширення, тобто на основі подібності ізоголос або поєднання у пучок. Такі мапи використовуються у «Атласі» при зіставному дослідженні поширення структурно близьких, споріднених і аналогічних явищ, але й явищ якісно відмінних і навіть при порівнянні різних слів, у яких зустрічається однакове явище (рефлекси повноголосся у запозичених словах, депалаталізація приголосних в залежності від місця в морфемах, лексичні запозичення в тематично закритій області і т. д.). Синтетичні карти, створені за принципом однакової територіальної ситуативності, представляють пучки ізоголос і, таким чином, уточнюють проходження кордону між двома мовами. Органічною частиною «Атласу» В. Латти став й маповий коментар. Він збагатив карти тією цінною інформацією, яка не може бути позначена на них безпосередньо, але конче потрібна досліднику. В цьому супровідному матеріалі знайдемо, зокрема, порівняльно-історичні екскурси загального характеру, пояснення, зауваження, доповнення і посилання. Безумовно, це не лише полегшує користування дослідженням, але й вводить (і це головне!) україномовні факти в більш широкий лінгвістичний, історичний контекст, і цим створює передумови для нових наукових узагальнень.

Поряд з цим, продуманий до дрібниць коментар до мап подає рекомендації щодо літератури та багатий ілюстративний матеріал – малюнки, фотографії та ін., а також нотатки обставин, за яких відбувалося картографування фактажу.

Цей стислий опис праці В. Латти є достатнім для того, щоб зрозуміти, чому атлас започаткував новий етап в дослідженні українських говорів Східної Словаччини, а також, чому саме він викликав у кількох генерацій науковців не лише живий інтерес, але й прагнення продовжити роботу в цьому напрямі.

Для мовознавців України «Атлас українських говорів Східної Словаччини» в першу чергу цінний тим, що відтворює конкретний (кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст.) стан діалектного мовлення українців - представників одного з найбільших українських діаспорних регіонів у світі, що безпосередньо прилягають до материкової України, а також тому, що представлена в ньому сукупність хронологічно й якісно різних фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних явищ (одні з них – кардинальні ізоголоси, характеризують структуру говорів, а інші конкретизують уявлення про неї) дають можливість визначити межі багатьох процесів, відомих материковій мові, а, отже, і простежити наслідки взаємообміну мов і говорів, викликані міжетнічними контактами, міграцією та іншими зовнішніми впливами.

Поєднання у праці синхронічного та діакронічного підходів уможливають відстеження послідовного, поетапного розгортання явищ – в стані завершення і близького до нього, робить прозорим як процес виникнення цих змін у фонологічних системах, так і породження нових систем.

Застосування лінгвогеографічного аспекту в атласі дозволяє на його основі пояснити виникнення т. зв. перехресних говорів, а також різних форм взаємозапозичення на рівні мовної системи в цілому, зокрема й те, чому, наприклад, при наявності словацьких елементів в цих українських говорах Східної Словаччини їх кількість зміщується в північному та східному напрямі.

Вивченню фонетичних особливостей українських говорів, зокрема говірок окремих населених пунктів в їх діакронічному аспекті та явищ в українських говорах, що ви-

никли внаслідок українсько-словацького білінгвізму їх носіїв, присвятив свої праці Петро Бунганич (1918-1996). В них учений розглядає дослідження діалектологів старшого покоління («Як старші діалектологічні дослідження сприяли поглибленню слов'янських взаємин на поприщі діалектології»³¹) та аналізує сучасний стан говору села Вублі у порівнянні з тим, який представлено у праці О. Броха³².

П. Бунганичу, який увійшов в історію світової лексикографії як укладач першого великого «Словацько-українського словника» (1985), належить і заслуга у розпрацюванні методики дослідження говорів з орієнтацією в першу чергу на її лексичний склад. Свої думки щодо цього вчений оформив у вигляді реферату, з яким ознайомив широку наукову громадськість на загальнодержавному діалектологічному семінарі (ним, до речі, й організованому) у Пряшеві 1964 року³³. Про особливості співіснування двох говорів в одній місцевості, про їх взаємовплив та явище білінгвізму знаходимо матеріали в його статті «До питання словацького впливу на українську переселенську говірку села Любовець Пряшівського округу»³⁴.

Опис системи голосних українських говорів у порівнянні з українською літературною мовою знаходимо у працях Миколи Штеця (1932); (словацький лінгвіст українського походження, закінчив філософський факультет Карлова університету в Празі та філологічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка) «Система голосних в говорах північної Лабірщини» (1960), «Наш діалект і літературна мова» (1965), які є своєрідним продовженням на новому етапі розвитку фонетичних студій його попередника й вчителя В. Латти.

У статті «Наш діалект і літературна мова»³⁵ вчений звертається до питання спорідненості української літературної мови (мови сучасної України) і рідної мови українського населення Східної Словаччини, до питання, яке в історії українства постає і обговорюється не вперше, але через певні екстралінгвістичні обставини залишається завжди актуальним. Зокрема, навкруги нього «точилася гостра боротьба на Закарпатті і в Східній Словаччині під час буржуазної республіки», яка була лише продовженням мовної боротьби попереднього сторіччя, що «існувала в західноукраїнських землях (Галичина, Буковина), на Закарпатті, і в Східній Словаччині», а зараз знову поновлюється зусиллями окремих недалекоглядних діячів української діаспори Словаччини³⁶.

³¹ Дукля. – 5. – 1956. – 3. – С. 150-159.

³² Бунганич П. Сучасна українська говірка села Вублі в порівнянні з її записом в 1898 році // Дукля. – 5. – 1956. – 1. – С. 84-117.

³³ Бунганич П. До узгодження українських говірок Східної Словаччини // Bulletin celoštátneho dialektologického seminára. – Prešov, Filozofická fakulta. P. J. Šafárika, 1966. – S. 5-23; Його ж: O metodoch výskumu a hodnotení prechodných nářečí. Там же. – S. 163-166.

³⁴ Бунганич П. До питання словацького впливу на українську переселенську говірку села Любовець Пряшівського округу // Október a ukrajinská kultúra. Red. M. Ričalka. – Prešov. Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP), 1968. – С. 309-322.

³⁵ Штець М. Наш діалект і літературна мова // Дружно вперед. – R. XXV. — 1965. — С. 3. – С. 7-29.

³⁶ Див. про це праці: Штець М. До питання «русинської» літературної мови // Додаток до г. «Нове життя». – 1992. – № 39; Штець М., Муличак Ю. Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови // Додаток до г. «Нове життя». – 1992. – № 42; Гостиняк С. Про «четвертий» східнослов'янський народ та про плачені вигадки й вісенітничі купки комедіантів // Додаток до г. «Нове життя». – 1992. – Ч. 33; Мушинка М. Політичний русинізм на практиці // Додаток до г. «Нове життя». – 1991. – Ч. 47-48; Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем нашого культурно-національного життя // Додаток до г. «Нове життя». – 1992. – Ч. 24; Ванат І., Ричалка М., Чума А. До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського пильництва в Словаччині // Додаток до г. Нове життя». – 1992. – № 40; Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини. – Пряшів – Київ, 1992. – 84 с.

Відповідаючи на спроби останніх проголосити українців Східної Словаччини ще одним слов'янським народом, що немає нічого спільного з українцями та їх мовою, М. Штець пише: «У мовознавчій науці вже давно доведено, що говірки українців Східної Словаччини становлять частину карпатської групи говорів, яка за своєю фонетичною системою, морфологічною і синтаксичною будовою, за лексичним складом відноситься до південнозахідних діалектів української мови». Ряд особливостей, які характерні для мови українців цього регіону і виявляють себе на всіх рівнях мови – фонетичному, граматичному, лексичному, вчений відносить до «місцевих відмінностей», а самі говори, що мають їх, називає «місцевими діалектами».

Докладно аналізуючи умови розвитку української мови («материкової» та діаспорної), дослідник робить висновок про те, що у згаданих областях, з одного боку, найдовше збереглися риси старої української літературної мови, а з другого боку, на Закарпаття і Східну Галичину досить повільно проникали особливості нової української літературної мови, засвоєння яких гальмувалося консервативною «русофільською» інтелігенцією.

Відслідковуючи соціолінгвістичну ситуацію у Східній Словаччині, що складалася в регіоні в різні історичні періоди, автор стверджує, що, незважаючи на певні намагання русифікувати українців Східної Словаччини, їх мова зберегла такі риси – фонетичні, граматичні та лексичні, які і зараз дозволяють її відносити до українських діалектів. Найбільш характерною рисою фонетичної системи як української літературної, так і української східнословачького регіону, на його думку, є перехід **о**, **е** в **і** в закритих складах (*стіл-стола*). На місці колишнього **ь** в українській мові і в діалектах Східної Словаччини виступає **і** (*сьно-сіно, тьнь-тінь*); **е** не пом'якшує попередніх приголосних (*день, несу*), **е** під наголосом не переходить в **йо** (*береза, несеш*), внаслідок ствердіння приголосних давні **и** (**і**) та **ы** злились в одному звукові **и**, приголосні перед **и** з **і** вимовляються твердо (*тихо, синій, писати*), приголосний **г** вимовляється як словацький **h** (*нога, гніздо, говорити*), давній приголосний **л** у кінці складу переходить у **в** (*довгий, жовтий, ходив, робив*), задньоязикові **г**, **ж**, **х** перед **і** переходять у **з**, **ц**, **с** (*нога-нозі, рука-руці, муха-мусі*), губні приголосні **б**, **п**, **в**, **м** не мають м'яких альтернатив (*голуб, степ*) тощо.

Серед спільних морфологічних рис, притаманних літературній та східнословачькій українській, вчений звертає увагу на закінчення **-і** в іменників жіночого роду (*стіні*), наявність закінчення **-ові** (поряд з **-у**; *робітнику-робітничові*), закінчення **-ів** в родовому відмінку множини (*учителів, секретарів*), **-ого**, **-ому** в прикметників і займенників (*синього, заячого, чийого*), **-ій** у давальному відм. жін. р. прикметників, займенників, числівників (*зеленій, нашій, шостій*), займенникових форм *мене, тебе*, інфінітива на **-ти** (*ходити, писати*).

Широке подання фонетичних і морфологічних рис, спільних для літературної української та її східнословачького діалекту, що, як правило, виявляють найбільшу стійкість серед специфічних ознак в поетичній мовній системі, доповнюється зіставним аналізом лексичного складу.

Констатуючи наявність спільної лексики в українській літературній мові та в її діалектах на території Словаччини, автор звертає увагу на певні негативні наслідки, що виникли в результаті звуження сфери використання рідної мови у регіонах, де проживають українці. За його спостереженнями користування українською мовою виключно в сферах освіти, театру, радіо, преси та под., і усунення її з сфери офіційно-ділового спілкування та виробництва негативно впливає на подальший розвиток лексичного складу мови українців Східної Словаччини, веде до засмічення її словакізмами.

Велику роботу україністи Словаччини ведуть і в галузі дослідження лексичних багатств українських говорів, зокрема окремих їх лексико-семантичних груп. У цьо-

му напрямі особливо активно працюють Зузана Ганудель (1929) та Юрій Муличак (1931), а також М. Штець, А. Кундрат та інші дослідники. Низка статей згаданих авторів присвячена різним теоретичним та практичним питанням сучасної української діалектної лексикології. Так, наприклад, у праці «До проблематики дослідження лексики українських говорів Східної Словаччини» М. Штеця³⁷ аналізується історія вивчення українських говорів Східної Словаччини, з цього погляду, з середини ХІХ до 80-х років ХХ ст. (праці І. Панькевича, М. Фасмера, К. Галаса та ін.), сучасний стан та наявні джерела діалектологічного опису мови східнославацьких українців, в які включаються автором не лише діалектологічні словники, а значно ширше коло видань, зокрема коментарі до діалектизмів у творах художньої літератури.

Особливу увагу приділяє вчений методиці проведення діалектологічного обстеження мовного матеріалу. Він висловлює цілком слушну і вже доведену нині діалектологічною практикою думку про те, що найбільш оптимальним при дослідженні цієї групи діалектів слід вважати ареально-тематичний підхід, основою якого виступають спеціально укладені лінгвістами у співпраці з етнографами питальники.

Зразком для створення таких допоміжних матеріалів, на його думку, можуть бути вже існуючі, але розраховані на державну мову – Питальник для дослідження словацьких говорів 1964 року, спеціальні лексичні тематичні питальники, укладені співробітниками відділу діалектології Інституту мовознавства САН та викладачами філософського факультету Університету ім. Я. Коменського в Братиславі. Лише використання зазначеної методики, переконливо доводить вчений, дозволить описати українську лексику різних тематичних груп на всій території, де мешкають українці Словаччини, системно і з найбільшою повнотою.

Розмірковуючи над змістом питальника відповідно до вимог опрацювання українського діалектного матеріалу, він зазначає, що питання такого посібника мають відзначатися широтою і надавати можливість вибору з кількох варіантів відповіді, а приклади орієнтованої відповіді повинні включати не лише слова, що не збігаються лексично з елементом української літературної мови, але й такі (у випадку лексичної їх тотожності), що відрізняються від останніх (літературних) фонетичним чи граматичним оформленням. Окрему увагу звертає дослідник на фіксацію слів, які використовуються на цій території дорослими при спілкуванні з дітьми, архаїзмів та зразків діалектної фразеології.

Своєрідною практичною реалізацією теоретичних засад у роботі з діалектним матеріалом, висунутих М. Штецем, стали у східнославацькій україністиці праці З. Ганудель, що репрезентують результати її плідної багаторічної діяльності у дослідженні окремих тематичних груп української лексики в мові східнославацьких українців³⁸. Наприклад, у статті «З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів» дослідниця, що розгля-

³⁷ Štec M. K problematice výskumu lexiky ukrajinských nářečí východného Slovenska // Acta facultatis philosophicae universitatis Šafárikanas. – Jazykovedný zborník. 5. – 1979; Dialektologický zborník 1. Materiály z 1. Slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17-19. apríla 1975. – Bratislava: SPN, 1980. – S. 231-234.

³⁸ Масмо, зокрема, на увазі чотири публікації, присвячені кухонній лексичі: Названия посуды и кухонной утвари в украинских говорах Восточной Словакии // Совещание по общекарпатскому лингвистическому атласу. Тезисы докладов. М., 1975. – С. 255-257; Назви посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 8. – Red. I. Rusinko. – Prešov: SPN, 1978. – S. 249-292; З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів // Dialektologický zborník. – 1. – Red. J. Ružička. – M. Štec. – Bratislava: SPN, 1980. – S. 135-140; Назви посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 9. – Red. I. Rusinko. – Prešov: SPN, 1980. – S. 303-144.

дає великий самостійно зібраний український матеріал на тлі словникового складу окремих, існуючих на межі з українськими словацьких говорів (земплінських, спиських, шариських), а також із залученням при необхідності для порівняння прикладів із словника літературної словацької мови і діалектів Карла Калала, робить важливі наукові висновки. Наприклад, про особливу стійкість елементів досліджуваної групи в усіх українських східнославацьких говорах, а також про те, що незважаючи на велику близькість цієї лексики до аналогічних назв літературної мови, вона має відмінності у фонетичному оформленні (у коренях і закінченнях слів), а також у значенні (при збігові форми), у родовій приналежності та у використанні словотвірних формантів при утворенні однокоренових лексем. Частина діалектної лексики, виявленої при дослідженні говорів Східної Словаччини, взагалі невідома українській літературній мові. Крім опису цілої низки діалектних назв, в статті знайдемо практичні поради щодо збирання діалектного матеріалу, перевірені багатолітньою роботою з ним.

Не менш цікавий матеріал, що дає уявлення про іншу, також традиційну лексико-тематичну групу українських говорів Словаччини, знаходимо в статті А. Кундрат³⁹. Серед досліджуваної нею з погляду лексико-словотворчого, семантико-етимологічного і лінгво-географічного аспектів метрологічної лексики вона виділяє 14 основних груп – лівійні горизонтальні і вертикальні поземельні міри, міри шляхові, рідин, сипких речовин, ваги, площі, дров, матеріалу, міри, пов'язані з ткацтвом, сукупності предметів, збіжжя, темпоральна лексика, грошові одиниці.

Одиниці кожної групи розглядаються авторкою з погляду їх походження, особлива увага приділена запозиченням та термінам дометричного періоду. Аналізуються й словотвірні моделі, що їм відповідають зібрані назви, серед яких крім однослівних термінів розглядаються й складні метроніми, представлені у діалектах прийменниковими конструкціями, словосполученнями, фразеологічними зворотами з метрологічним значенням, експресивними елементами.

Певний внесок у розвиток української діалектної лексикології своїми працями зробив і Ю. Муличак, інтереси якого зосередились на вивченні сільськогосподарської лексики. Їй, зокрема, присвячено його статті «Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя)»⁴⁰ (1979), «Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини»⁴¹ (1980) тощо. При розгляді цієї найбільш традиційної в кожній мові лексики вчений звертає увагу на дві особливості матеріалу – 1. на його архаїчність та 2. на наявність відчутного впливу на ці елементи сусідніх мов, в першу чергу словацької, дія якої, за спостереженнями Ю. Муличака, мала подвійний характер: виявилась на зовнішньому і глибинному рівні і зрештою призвела до змішування елементів двох мов у межах українських діалектів.

Групу мікологічних назв вчений характеризує як сталу, але нечисленну у порівнянні з іншими лексико-тематичними групами в говорах українців, підкреслює її свосередню дифузність – взаємообмін лексичних елементів між різними українськими говорами, який призводить до варіативності назв грибів в межах окремого говору. Робиться спроба дослідити й походження окремих діалектних назв, якими користуються українці у 39 селах, обстежених вченим, зокрема прослідковується їх зв'язок

³⁹ Кундрат А. До питання метрологічної термінології в діалектологічному словнику // *Dialektologický zborník*. – I. – Red. J. Ružička. – M. Štec. – Bratislava: SPN, 1980. – S. 141-144.

⁴⁰ Муличак Ю. Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя) // *Наукові записки КСУТ*. 2. Пряшів, 1973. – С. 91-112; Деякі питання лексики сільськогосподарських культур в частині українських говорів Східної Словаччини // *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove. Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. 3. Slavistika. Red. M. Novák. – Bratislava: SPN, 1979. – S. 101-109.

⁴¹ Муличак Ю. Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини // *Dialektologický zborník*. – I. – Bratislava: SPN, 1980. – С. 145-148.

з різними екстралінгвістичними факторами – смаковими якостями грибів та їх можливістю бути корисними для людини, зовнішньою подібністю до інших об'єктів дійсності, місцем зростання тощо, помічається, що більш широко представлені назви грибів, які використовуються людиною у практичному житті.

Важливим внеском у розвиток сучасної слов'янської діалектології є й укладений З. Ганудель перший друкований (!) «Лінгвістичний атлас говорів Східної Словаччини», у якому на прикладі двох базових груп побутової лексики вона знайомить наукову громадськість з реальним станом розвитку лексичного складу української мови східнославацького регіону. Цінність його визначається, до речі, не лише величезним фактичним матеріалом, яким оперує дослідниця, але й його науковим аналізом, поданим нею у формі коментаря, підкріпленого надійним ілюстративним матеріалом. Безперечно, певну цінність мають і її рекомендації щодо методики збирання та опрацювання (зокрема, класифікування) діалектної лексики, що можуть бути використані при створенні подібних праць.

Атлас має чітку і логічну структуру. Крім картографічної частини і згаданого коментаря, включає передмову, вступ, список населених пунктів, де збирався матеріал, індекс. Певне уявлення про масштаби виконаної роботи і її значення для науки дає передмова, написана таким досвідченим діалектологом як Й. О. Дзендзелівський. В ній, зупиняючись докладно на конкретно-історичних і економічних умовах, що сприяли збереженню в мові українців Східної Словаччини багатьох рис, типових для південнолемківських говорів України, він до переваг видання відносить те, що воно дозволяє помітити входження в українську мову цього регіону численних запозичень з кількох сусідніх мов, а також те, що фіксуючи мовні явища, які належать до післявоєнного періоду, воно не обминає і негативних змін у мові. А саме: документує стан мови, коли внаслідок певних соціальних зрушень з побуту українців зникло чимало українських реалій, через що було втрачено або замінено на словацькі відповідники їх назви. Це дозволяє Й. О. Дзендзелівському оцінити «Атлас»⁴² З. Ганудель як нове дослідження про одну з найцікавіших діалектних зон та вагомий внесок у скарбницю слов'янської діалектології, який допомагатиме вирішенню кількох актуальних завдань словацької україністики. Це видання, фіксуючи традиційну лексику і фразеологію українських говорів, сприятиме збереженню багатств рідної мови для багатьох поколінь українців, а вводячи в науковий обіг дорогоцінний мовний матеріал, створюватиме, безперечно, передумови для цікавих спостережень і об'єктивних висновків.

У «Вступі» до праці обґрунтовуються теоретичні засади видання, які (і це підкреслюється автором «Атласу») узгоджені з тими, що стали базовими при підготовці першого двотомного «Лінгвістичного атласу українських народних говорів Закарпатської області УРСР» (Й. О. Дзендзелівський), а також характеризується регіон, де збирався матеріал.

До речі, в нього увійшли (і це знову є перевагою праці) не лише населені пункти, де українці живуть великими компактними групами, а й українські острівці в областях, в яких більшість населення становлять представники іншого народу (до таких серед представлених у атласі відносяться Банське, Гельцманівці, Порач, Словінки, Ториськи, де діалектологічні записи зроблено у 1965-1977 рр.). Зібраний дослідницею матеріал подається у 124 часткових картах, що відтворюють поширеність у цьому регіоні різних мовних явищ, та у 9 зведених картах, що репрезентують загальну

⁴² Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. I (Назви страв, посуду, кухонного начиння). – 1982; Т. 2 (Ткацька лексика). – 1988. Підготовлений до друку 3 т. Перші два представляють матеріал, зібраний у 125 (I т.) та 167 (II т.) населених пунктах Словаччини, де живуть українці.

картину їх розвитку. Дві додаткові допоміжні карти-схеми, представляючи сучасний і існуючий до 1960 р. адміністративний поділ північно-східної частини Східнослов'янського краю, дозволяють помітити взаємозв'язок активності вияву мовних фактів з формальним територіальним поділом країни.

Карти атласу насичені великою і різносторонньою інформацією. З допомогою спеціальної картографічної символіки на них відтворюються лексичні, морфологічні, словотвірні, акцентологічні особливості досліджуваних говорів у формі триступеневого протиставлення, кожне з яких позначається по-своєму.

1. Протиставлення на рівні кореневих (лексичних) відмінностей позначається з допомогою фігурного заповнення площі – напр., у вигляді щільної штриховки кружечками, якщо явище поширене на всій території регіону, контурного виділення з додатковою вертикальною або горизонтальною штриховкою для підкреслення меж локалізації, ступеня вираженості і под.

2. Протиставлення на словотвірному рівні відтворюється з допомогою різнофігурної штриховки (кружечками, рівнобічними трикутниками, квадратами, ромбами тощо).

3. Протиставлення на фонетичному і акцентологічному рівні передається з допомогою фігурок з просвітом у середині (вертикальним, скісним у правий чи лівий бік і под.).

Дуже докладно розроблений у «Вступі» і послідовно проведений у «Атласі» спосіб оформлення (паспортизації) картографічного матеріалу, без чого користування атласом набагато ускладнилось би. Відповідно до розпрацьованого способу подачі кожна лінгвістична карта (а всього їх 124) забезпечена легендою, має назву і номер, а також позначку про причетність до певної теми, на кожній з них позначено також протиставлювані на ній діалектні явища з розшифровкою всіх вжитих картографічних символів, причому фонетичні варіанти передаються, як правило, одним й тим самим картографічним символом. Як приклад наведемо протиставлення, що існують для назви млинця, спеченого з сирої тертої картоплі і борошна (карта № 17):

Налєсник ('налєш'н'ік), *налєсник*, *налєсник* (*налесник*), *бандур'аник* (*бандурчаник*), *груланик* (*грулуник*), *лангош*, *присланик* (*присник*), *плацка*, *чучел*, *лапцаник*, *липій* та поодинокі назви з різним коренем (з технічних причин картографічні символи не наводимо).

На зведених картах відображаються пасма ізоглос, що дозволяють відмежувати говори північної та північно-східної частини Снинщини від решти досліджуваних (карти А I-III), виділених на підставі даних окремих тематичних карт (назв поодиноких реалій). Так, зведена карта № 7 подає ізоглоси, в яких відокремлюються говори східної і північної Снинщини від говорів північно-східної Лабірщини та інших діалектів досліджуваного регіону⁴³.

Індекс охоплює усі картографічні назви (на всіх трьох рівнях протиставлення). Останні подано у алфавітному порядку, з вказівкою на сторінку атласу, де вони картографовані.

Бібліографічний покажчик праць, присвячених представленим у атласі говорам (подано на початку – с. 13-23), відрізняється повнотою, і що особливо цінно, подає інформацію про відповідні видання аж до моменту виходу атласу.

Матеріали, представлені в атласі, завдяки їх ґрунтовному опрацюванню і продуманому способу подання сприймаються не як сукупність окремих мовленнєвих фактів, а як система взаємоузгоджених елементів. Тому поділ пасм ізоглос, зафіксованих

⁴³ Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). – I – II. – Ужгород, 1958; 1960.

цією працею, при поєднанні з даними, наведеними у фонетичних дослідженнях В. Латги, дозволяє цілком аргументовано поділити українські говори Східної Словаччини на шість груп:

1. Спиські говори із східною і західною підгрупами та специфічною говіркою села Звала;
2. Лабірські говори із перехідною групою для східного і західного типу говорів;
3. Маковицькі говори, які діляться на свидницькі та північномаковицькі і південномаковицькі;
4. Українсько-шариські говори;
5. Північноспиські говори;
6. Говори південноспиських островів.

Слід сказати, що крім, безперечно, великого значення для розвитку теоретичної української діалектології (маємо на увазі доцільність ознайомлення з нею при написанні компаративістичних досліджень, побудованих на зіставленні місцевих українських та східнословачьких говорів, підготовці видань з історичної української лексикології та етнографії, а також з питань етимології окремих термінологічних назв), праця має певну цінність і як практичне втілення методу картографування при обстеженні однієї чи двох лексичних груп, доводить виправданість застосування його, наприклад, при укладанні обласних діалектних словників українських говорів Східної Словаччини. Адже такий підхід дозволяє:

- представити діалектні назви у системі з великою повнотою;
- вести роботу відразу у кількох напрямках, простежуючи декілька аспектів паралельно в різних групах та працювати кількома колективами;
- публікувати такі праці у вигляді періодичних видань, окремими томами, матеріали яких взаємно доповнюватимуться і перехресчуватимуться.

Високо оцінюючи працю словацької україністики, враховуючи періодичність видання, висловимо деякі зауваження, які можуть принести користь при підготовці наступних томів.

Перш за все варто розширити легенди до окремих карт за рахунок наведення поряд з літературною українською назвою теми (реалії, дії) літературну словацьку. Питальник бажано укладати так, щоб інформатор діставав можливість для вибору варіантів. При можливості однакової відповіді на різні питання необхідно перевірити, чи не йдеться про ту саму реалію, як це маємо на картах № 13, 14, де фактично йдеться про однаковий виріб з тіста, опис якого подається в інших деталях (пор., «назва булки, спеченої з кислого тіста, підготовленого з пшеничного борошна» і «назва булки, спеченої із здобного тіста з начинкою і без начинки»). До речі, поширеність цього виду випічки, а відповідно й його назви по всій території, де мешкають українці у Словаччині, може зумовлюватися екстралінгвістичною причиною - традицією з економії пекти здобу з тіста на кислому молоці. Це, можливо, стосується й назви *проскурка*, що фіксується в чотирьох населених пунктах (карта № 13) й відома також на Лабірщині⁴⁴, та *варанка* (№ 55), яка також зустрічається на Лабірщині, проте остаточно це з'ясувати можна лише у випадку, якщо подати рецепт приготування останньої страви.

Серед досліджень, що розглядають синтаксичні особливості українських говорів Східної Словаччини, слід назвати «Деякі особливості синтаксису простого речення

⁴⁴ Пор. також літературне українське *проскура*, *проскурка* «білий хлібець особливої форми, що використовується у православному (та греко-католицькому) богослужінні». – СУМ. – Т. VIII. – С. 286.

говорів північної Лабірщини» (1973)⁴⁵ М. Штеця, «Підрядне речення з причинним значенням у говорах лемків в порівнянні з літературною українською мовою» (1966)⁴⁶ А. Кундрат, «Складний іменний присудок із зв'язкою бути в говорах сіл Бардіївського округу» (1979)⁴⁷ та «Структурні типи речень говорів Бардіївського округу» (1982)⁴⁸ Ю. Ванька. Як видно з переліку назв праць, вони переважно торкаються часткових питань діалектного синтаксису, зокрема, тих особливостей мовлення українців Східної Словащини, що виявляються в окремих говірках певної території. Зупинимось докладніше на них.

У статті «Структурні типи речень», спираючись на запропонований М. Греплем⁴⁹ підхід до будови слов'янських речень, у відповідності до якого їх структура розглядається у зв'язку з чотирма конститутивними опозиціями (односкладність – двоскладність, наявність предиката з конкретизатором і без нього, аспект агентивності, кількість облігаторних членів, що поширюють предикат), Ю. Ванько робить спробу визначити специфічні риси реченнєвих конструкцій, вживаних в українському діалектному мовленні у порівнянні з тими, які обслуговують літературне (українське та словацьке). Аналізу піддається матеріал, зібраний у 14 селах Бардіївського округу (Андрійова, Біловежа, Боглярка, Цигелка, Грабське, Кружлів, Курів, Лівів, Лівівська Гута, Нижня Полянка, Нижній Тварожець, Ряшів, Снаків, Шариське Чорне). Він дозволяє прийти досліднику до висновку, що, хоч у цьому регіоні використовуються два основні типи речень, характерні і для літературних (української та словацької) мов, однак форми їх репрезентації (односкладних – дієслівних і недієслівних, та двоскладних речень з невираженим підметом, з нульовим граматичним суб'єктом, а також деагентивних речень) говорить про існування і певної специфіки. На думку вченого, вона є наслідком постійного одночасного впливу синтаксичних систем обох літературних мов, виявляє себе переважно на рівні побудови простого речення.

Зокрема, це стосується двоскладних речень з підметом – особовим займенником, який, згідно з законами обох мов, лексично не виражається, якщо другий головний член представляє собою дієслово дійсного (теперішній і майбутній час) або наказового способу. Проте, підлягаючи вже в цьому випадку лише нормам словацької мови, прономінальний підмет випускається в бардіївських українських говорах і тоді, коли входить до складу речень із складним дієслівно-іменним присудком (незалежно від частиномовного вираження іменної частини) чи дієслівним присудком у формі минулого часу та умовного способу. Лексична невираженість такого підмета уможливлється тим, що форма допоміжного дієслова *бути* (частини колишнього перфекта) стає формальним показником особи – виконавця певної дії або носія предикативної ознаки. Одночасним впливом двох синтаксичних норм пояснює автор праці й варіативність будови окремих типів діалектних речень, пор: (я) *єм і я + Ø*, (ти) *єс і ти + Ø* тощо, які він кваліфікує як експліцитні та нульові варіанти однієї структури.

Орієнтація на стандарт відразу двох мов помічається Ю. Ваньком й при розгляді будови експресивно-емоційних діалектних конструкцій, прономінальний підмет

⁴⁵ Штеця М. Деякі особливості синтаксису простого речення говорів північної Лабірщини. – Див.: Dvorný L. Slovenský jazykovedci. – Bratislava: Veda, 1998. – С. 621-624.

⁴⁶ Кундрат А. Підрядне речення з причинним значенням у говорах лемків в порівнянні з літературною українською мовою // Бюлетень загальнодержавного семінару кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика. – Пряшів, 1967. – С. 24-41.

⁴⁷ Ванько Ю. Складний іменний присудок із зв'язкою бути в говорах сіл Бардіївського округу // Записки Наукового товариства. – 3. – Пряшів. – 1975. – С. 13-18.

⁴⁸ Ванько Ю. Структурні типи речень українських говорів Бардіївського округу // Slavica Slovaca. – R. 17. – 1982. – Č. 3. – S. 195-209.

⁴⁹ Див. Grepl M., Bauer J. Skladba spisovné češtiny. – Praha: SPN, 1980. – 367 s.

завжди є лексично вираженим, а присудок навіть у формах минулого часу зберігає (за рахунок допоміжного слова – під впливом словацької мови) вказівку на носія предикативної ознаки чи дії. Впливом словацької мови, на думку дослідника, тут пояснюється не лише сам факт наявності допоміжного слова при його відсутності у таких же формах в українській літературній мові, але й місце, яке цей компонент займає в структурі речення.

Дуже докладно розглядаються у статті Ю. Ванька не лише структури з невираженим прономінальним підметом, але й інші типи простого речення, вживані у діалектах. Це речення з нульовим граматичним суб'єктом, деагентивні двоскладні та різновиди односкладних конструкцій. При аналізі кожного з них звертається увага як на конструктивні особливості окремих підвидів, так і на специфіку їх семантики.

Так, наприклад, серед речень з нульовим граматичним суб'єктом помічається поширеність в українських говорах Бардіївського округу структура з суб'єктом, вираженим особовим займенником *ти*, та дієсловом-предикатом у формі наказового способу. Причому займенник *ти* в цих реченнях не асоціюється з конкретною особою, а зміст речення може відноситися як до всіх, так і до кожного конкретно, включаючи адресата. В таких випадках він отримує узагальнене значення. Наказовий спосіб дієслів також не вживається тут у своєму основному значенні, через що конструкція певною мірою наближається семантично до речень з модальним дієсловом *мусити*, від яких відрізняється більш високим ступенем емоційності. Узагальненість особи виконавця дій може передаватися і по-іншому, напр., конструкціями з дієсловами у формі 3-ї особи однини чоловічого роду.

Іншу групу речень з нульовим граматичним суб'єктом, за класифікацією Ю. Ванька, утворюють висловлювання, в яких дієслово-предикат виражається 3-ю особою множини. На відміну від попереднього типу тут виконавцем (дії) є певна обмежена група людей, а дія ніколи не охоплює адресата.

Односкладні дієслівні речення в українських говорах Бардіївського округу представлені диспозиційними конструкціями з суб'єктом дії, вираженим іменником у давальному відмінку та адвербіальним елементом, що характеризує дію з квалітативного боку. Такі конструкції притаманні не лише літературній українській мові, але й іншим східнослов'янським мовам, де вони використовуються без адвербіального елемента. Наявністю означеного елемента діалектні моделі наближаються до відповідних структур літературної словацької мови, в яких він належить до числа конститутивних компонентів речення. Помічена автором поширеність односкладних деагентивних конструкцій з реченнєвою основою, вираженою флексивною формою перехідного або неперехідного дієслова, при врахуванні типовості таких структур не лише для чеської та словацької, але й в цілому для західнослов'янських мов та одночасної обмеженості їх в східнослов'янських мовах, зокрема в українській, приводить до логічного висновку про те, що розвиток описаних структур в українських говорах Бардіївського округу є наслідком взаємовпливу української та словацької мови на рівні синтаксичних систем.

Зовсім іншу тенденцію, а саме: тенденцію до збереження зв'язку з літературною (материковою) мовою виявляють у діалектах односкладні речення зі зв'язкою *бути*, яка послідовно в них випускається.

У межах недієслівних односкладних речень головна увага зосереджується на різних видах інфінітивних конструкцій, що передають в українських говорах Бардіївського округу різні модальні значення та емоційні відтінки. До них належить, напр., й особливий тип структури, представлений дієсловом *бути*, питальним займенником та інфінітивом смислового дієслова, що виражає достатність або недостатність чогось, невідомий сучасній українській, але досить поширений у словацькій мові.

Зовсім іншому об'єкту дослідження, а саме: складносурядним реченням у складі найбільш архаїчних говорів української мови присвячена ще одна стаття Ю. Ванька. В ній автор аргументовано доводить приналежність бардіївського діалекту саме до карпатських говорів української мови, показує, які екстралінгвістичні фактори привели до збереження численних архаїчних форм у згаданих говорах.

При розгляді різновидів складносурядних речень, поширених у мовленні українців Бардіївщини, Ю. Ванько зосереджується переважно на граматичних та семантичних відношеннях між складовими частинами структур і майже не звертає уваги на семантику лексичних компонентів в їх складі. Аналізуючи використання єднальних засобів, дослідник відносить їх до основних конститутивних компонентів складносурядних структур (у порівнянні з українською літературною мовою). Це дозволяє йому розкрити специфіку вживання цих структур у діалекті, а також простежити в аналізованому матеріалі певну систему. У відповідності із зіставним структурно-семантичним підходом досліджувані складносурядні речення вчений ділить на дві основні групи, а саме: на речення, між частинами яких паратактично виражаються відношення координації (єднальні, зіставно-протиставні, градаційні, розділові конструкції) та на речення, в яких у такий спосіб репрезентуються субординаційні відношення (означальні, причинові, наслідкові, допустові конструкції).

Докладно зупиняючись на кожному реченнєвому типі як з погляду їх будови, так і функціонування, дослідник, напр., серед єднальних виділяє власне єднальні (ім притаманне лише відношення приєднання) і невластиві єднальні (основне відношення ускладнюється додатковим відтінком, властивим підрядним реченням).

Наприклад, якщо в реченнях першої групи сполучниками відтворюються різні аспекти єднального зв'язку (а основний сполучниковий засіб в цих діалектах, зв'язує частини з одночасною або послідовною дією, і відтворює градаційність та раптовість дії, ні-ні, ані-ані – повторюваність тощо), то в структурах другої групи єднальне значення доповнюється ще й семантичними відтінками, властивими складнопідрядним реченням. Причому ці відтінки виражаються як з допомогою сполучників, так і без їх участі, а об'єднання елементів у цілісну сурядну структуру проходить не стільки на основі граматичних і семантичних відношень, як на основі змісту цілого тексту. Ці останні конструкції, вважає вчений, є найбільш типовими для мовлення українців Бардіївщини.

Поділ на два основні типи – з власне сурядними і невластиві сурядними відношеннями між частинами складного речення, простежується дослідником і в інших різновидах складносурядних речень, поширених в бардіївських говорах. Причому за кожним видом сурядного речення закріплений певний перелік підрядних відношень, що може виражатися як додатковий відтінок. Напр., зіставно-протиставні структури додатково до зіставного відношення репрезентують обставинні відтінки (часу, мети, умови), розділові – означальні, причинові, наслідкові, допустові відношення тощо.

Не маючи можливості детально зупинитися на кожному з видів досліджуваних Ю. Ваньком конструкцій, звернімося лише до тих основних висновків, які дозволяють зробити ця побудована на великому зіставному матеріалі праця.

Дослідження словацького вченого насамперед виявило глибокі зв'язки синтаксичної будови говорів Бардіївщини як з літературною українською мовою, так і з окремими її діалектами (говорами, що використовуються буковинцями, лемками тощо) та ін. Воно показало, що на рівні побудови складносурядних структур характерною особливістю українських говорів Бардіївського округу є відношення семантичної субординації між поєднаними сурядними сполучниками частинами конструкції. Прикладом таких структур, зокрема, можуть вважатися і речення, об'єднані у складне з допомогою сполучника *а*, який в таких конструкціях поряд з різними сурядними

відношеннями (єднальними, зіставно-протиставними тощо) виражає й деякі підрядні – означальні, допустові, часові.

Побудовані таким способом означальні речення (напр., *Они мали йедного сына а тот сын был прави при войску*) належать, як справедливо зазначає вчений, до найбільш архаїчних утворень досліджуваних говорів, а разом з тим і до структур, активно вживаних у давньоруській та староукраїнській мовах. Поза тим внаслідок постійного контактування українських говорів із словацькою мовою та під її безпосереднім впливом відбувається поступове витіснення саме цих українських за походженням структур більш граматично досконалими структурами зі сполучником *который* (пор., *Был там йеден хлоп, который хцел того кон'я купити*), подібними до поширених у словацькій мові. Зазначені зміни у побудові складносуриядних речень, що активно проходили в українських говорах в Бардіївському окрузі в останні десятиліття, ведуть до уподібнення їх синтаксичної системи шариському говору словацької мови, а тому, тут не можна не підтримати думку Ю. Ванька, повинні оцінюватися негативно.

У 70-х роках починає розвиватися й українська ономастика, у якій активно працюють Микола Дуйчак (1936) та Олексій Лазорик (1934). Їх спільні публікації («До питання складних назв населених пунктів», 1972⁵⁰; «До характеристики складних назв населених пунктів лексико-синтаксичного типу», 1975⁵¹ та ін.)⁵² розкривають історію виникнення назв багатьох місцевостей, де нині живуть українці Словаччини.

Значним здобутком у галузі топонімії останніх років став «Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини», укладений М. Дуйчаком⁵³ (виходить у «Науковому збірнику Державного музею українсько-руської культури у Свиднику». – Вип. 19, 20. – Пряшів, 1995, перші два фрагменти словника включають назви на А-В (I) та Г-К (II) – 5028 статей). Особливістю цього словника є те, що у ролі вихідної форми одно- та кількаслівних назв реєстрових статей виступають прийменниково-іменні словосполучення з прийменниками за + орудний відмінок іменника при «статичному» значенні; із + знахідний відмінок при «динамічному» значенні, коло (та його еквіваленти) + родовий відмінок, напр., при піл'а.

Мікротопонімії була присвячена й кандидатська дисертація М. Дуйчака «Мікротопонімія українських сіл на Східній Словаччині (лексико-семантичні групи та структура)»⁵⁴, де великий матеріал, зібраний при обстеженні 309 сіл і 19 селищ, ділиться на лексико-семантичні та структурні типи.

⁵⁰ Дуйчак М., Лазорик О. До питання складних назв населених пунктів // Наукові записки КСУТ. – 1. – Prešov, 1972. – S. 81-89.

⁵¹ Дуйчак М., Лазорик О. До характеристики складних назв населених пунктів лексико-синтаксичного типу // Наукові записки КСУТ. – 3. – Red. M. Ričalka. Prešov, 1975. – S. 19-36.

⁵² Див. також: Із спостережень над назвою села «Руніна». Розбіжності в граматичному роді і числі офіційних і діалектних назв сіл Пряшівщини // Педагогічний збірник. – 3. – 3 минулого і сучасного українців Чехословаччини. Red. H. Rudlovčáková. – Prešov: SPN, 1973. – С. 248-263; Із спостережень над топонімами з повноголоссям // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – 7. – Red. I. Rusinko. – Prešov: SPN, 1976. – S. 509-529.

⁵³ Дуйчак М. Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини // Науковий збірник Державного музею українсько-руської культури у Свиднику. 19. – 20. – Пряшів, 1995. – С. 321-447; Stavba hesla mikrotopolymického slovníka // VII. Slovenská onomastická konferencia. – B. Bystrica, 1980.

⁵⁴ Цій проблематиці присвячено його праці: Дуйчак М. Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (лексико-семантичні групи і словотворча будова) // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – 8. – Red. I. Rusinko. – Prešov: SPN, 1976. – S. 293-343; Мікротопонімія антропонімічного походження (лексико-семантичні значення і граматична будова) // Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. – 13. – Zv. 3. – Red L. Novák. – Bratislava: SPN, 1980. – S. 95-98.

Розвитку топонімії на матеріалі українських назв присвячені праці й окремих словаків – Л. Новака⁵⁵, Міхала Бліхи⁵⁶.

Проблематиці мовної інтерференції в топонімії українських словаків, що майже не ставала об'єктом уваги вчених Словаччини, присвячена стаття Ладіслава Бартка «Вплив словацько-українських мовних контактів на топонімію закарпатських словаків»⁵⁷. В ній вчений на основі зібраного ним під час реалізації проекту Славистичного кабінету САН «Словаки в Закарпатській Україні та словацько-українське прикордоння в останні чотири роки» матеріалу (в межах його збирався матеріал, що стосувався мови, форм матеріальної та духовної культури, а також історії словаків Закарпаття) аналізує частину топонімів з кадастрів закарпатсько-українських локаліт, де поряд з українцями, а також представниками інших народів, напр., угорцями та німцями, досі живуть словаки.

Крім топонімічного матеріалу, що було отримано автором безпосередньо під час самостійних діалектологічно-ономастичних експедицій, у роботі представлено й результати опрацювання топонімії, зібраної іншими вченими, напр., топонімія с. Кленовец (Ковач Т., 1998)⁵⁸, с. Лишчевец (у 20-і роки ХХ ст. чеським вченим В. Важним) тощо.

⁵⁵ Novák L. Slovenské a podkarpatské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie // *Linguistika Slovaca*. – 1-2. – 1939-1940. – S. 89-105.

⁵⁶ Blícha M. Slovenské prvky v ukrajinskom nárečí na severovýchodnom Slovensku // *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. – 7. – Zv. 2. – Red. M. Popík. – Bratislava: SPN, 1968. – S. 31-58; Odras medzijazykových vzťahov na chotárných názvoch v údolí Ondavy // *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. – 12. – Zv. 3. – Slavistika. – Red. M. Novák. – Bratislava: SPN, 1976. – S. 225-234; Medzijazykové vzťahy v mikrotoponymii Ondavskej a Topolianskej doliny // *Slavica Slovaca*. – 10. – 1975. – S. 74-77; Tvorenie chotárných názvov z apelatív v Ondavskej a Topolianskej doline // VI. Slovenská onomastická konferencia. – Red. M. Majtán. – Bratislava: Veda, 1976. – S. 215-228; K otázke slabičného r, 1 // *Jazykovedné štúdie* 14. – Stanislavov zborník. – Bratislava: Veda, 1977. – S. 76-77; Z tvorenia chotárných názvov v Ondavskej a Topolianskej doline // *Nové obzory*. 19. – 1977. – S. 251-277; Odras jazykových kontaktov v toponymii Ondavskej a Topolianskej doliny // *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. – 13. – Zv. 3. – Slavistika. – Red. M. Novák. – Bratislava: SPN, 1978. S. 87-105; Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymách niektorých areálov východného Slovenska // *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. – 14. – Zv. 3. – Slavistika. – Red. M. Novák. – Bratislava: SPN, 1979. – S. 13-28.

⁵⁷ Bartko L. Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymii zakarpatských Slovákov // *Slovensko-rusínko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. – Slavistický kabinet SAV. – Bratislava, 2000. – S. 169-181.

⁵⁸ Kováč T. Slovný cirkevný zbor, milé sestry a bratia, drahí Novoklenovčania. Slováci v Zakarpatskej Ukrajině // *Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave* 19. XI. 1997. – Red. Lipták Š. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. 1998. – S. 40-44.

До цих проблем звертаються вчені також в наступних працях: Bartko L. O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitnostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině // *Slováci na Zakarpatskej Ukrajině*. – Red. S. Lipták. – Bratislava: Dom zahraničných Slovákov. – 1998, S. 29-39, 45-49; Його ж. Ukrajinské respektíve ukrajinsko-poľské lexikálne prvky v abovskom nárečí na východnom Slovensku // *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. – Red. M. Kondratiuk. – Białystok, 1995. – S. 67-73; Bartko L., Dzendzelivská N., Lipták Š. K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajině // *Slavica Slovaca*. – 33. – 1998. – S. 3-17; Dudášová-Kriššáková J. Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov // *Наукові записки*. 18. – Red. M. Bobák et al. Prešov. – Союз русинів-українців Словацької Республіки. 1993. – S. 93-108; Lipták Š. Lexika zemplńských a užských nárečí vo svetle vzťahov k iným nárečiam a cudzím jazykom // *Nové obzory*. – 22. – Red. J. Michnovič. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1980. – S. 179-184; Його ж. Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajině // *Нареčia a národný jazyk // Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 24. – 26. septembra 1997 v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach*. – Red. A. Ferienčíková. – Bratislava: Veda, 1999. – S. 67-70.

Зібраний мовний матеріал вчений ділить на українські лексеми, які були відомі словакам з давніх часів, і лексеми, що потрапили у їх мовлення в пізніші часи, в результаті контактів з українською мовою. Наслідком цих контактів автор вважає помічені ним явища інтерференції на фонетичному рівні, зокрема до яких відносить епентетичне *l'* не лише в формах дієслів у 3 ос. множини тепер. часу, але й в інших дієслівних формах (*oni farbl'a*), повноголосні форми слів (*borona*), заміну *s' > s* та *z' > z* (*seno, zima*); *dl > ll* (*pola z podl'a*); м'яке *t'* в неознач. формі та формах 3 ос. мн. тепер. часу дієслів (*hl'adat'*); на морфологічному рівні: форми наз. відм. мн. іменників, що за типом відмінювання відносяться до неживих (*krava*); форми прикметників типу *caluj*; суфікс неозн. форми дієслів *t' – mlacit'*; дієслівний суфікс *ut'* в 3 ос. мн. тепер. часу – *čitajut'*, а також на лексичному рівні. Так, детально аналізуючи топоніми Закарпаття, автор ділить їх за походженням на: 1) словацькі; 2) словацько-українські (тобто такі, що мають риси, характерні для обох мов – і словацької, і української) (*Liptaki, Rusnaki* – під впливом української мови не відбулося чергування *k/c*, використане словацьке закінчення наз. відм. множини *i*); 3) українські; 4) такі, що можуть вважатися українськими і словацькими одночасно; 5) молдавські; 6) німецькі.

Характеристиці лексичних засобів словацьких говірок Закарпаття з погляду кількості в них запозичень з української мови присвячена низка статей Ш. Ліптака, підготовлених під час його участі в реалізації програми досліджень, проведених на теренах нашої країни науковцями Словаччини у 1996-1997 рр. Зокрема, в одній з статей цього циклу, що має назву «Про лексичні запозичення в мовленні словаків в Закарпатській Україні», де розглядається мовленнєва ситуація в середовищі мешканців – словаків за походженням, робляться важливі висновки щодо статусу у Закарпатті української, словацької та інших мов регіону. Так, в ній констатуються зміни, які викликані в їх лексичці, міжмовними контактами, серед яких автор виділяє: а) зміни, що з'явилися в мовленні словаків до їх переселення у Закарпаття і були викликані контактами з українським середовищем в попередні роки (тобто зміни, які виникли під впливом давньоукраїнської мови), б) зміни у лексичному складі, що безпосередньо пов'язані⁵⁹ з впливом української мови Закарпаття, причому серед слів, запозичених на цій території, виділяються як питомо українські елементи, так і лексеми іншомовного походження, адаптовані українською. Серед запозичень з української зустрічаються лексеми з повноголосними формами (*zaboronič, perestavač*), з групами приголосних *bl', pl' ml', vl' (prerabl'ač)*; у мовленні старшого покоління спостерігається спонтанне використання українських лексем; до слів українського походження, що вживаються особливо часто, увійшли органічно в мовлення словаків, належать *sel'rada, kombikorm, autostancija, promkombinat, chimzavod*.

Певна увага останнім часом у словацькій україністиці приділяється і питанню вивчення історії української мови у Східній Словаччині. Великий внесок у розвиток цього напрямку своїми дослідженнями зробили Микола Штець, Юрій Бача та Андрій Ковач⁶⁰. Коротко зупинимося на їх змісті.

Перша з праць⁶¹ становить собою монографічне дослідження історії та тенденцій розвитку української мови на території Західної України та Східної Словаччини у період з 1919 по 1969 рр. Як окремі наукові проблеми розглядаються автором питання про умови та стан розвитку літературної мови українців Закарпаття у 1918-1939

⁵⁹ Lipták Š. O lexikálnych prevzatiach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Slavistický kabinet SAV. – Bratislava, 2000. – S. 101-168.

⁶⁰ Штець М., Ковач А., Бача Ю. Літературна мова українців Чехословаччини. – 1992.

⁶¹ Див. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) // Педагогічний збірник. – № 1. – Серія мовознавча. – Братислава: СПВ, 1969. – 169 с.

пр. (їм присвячено два перші розділи книги), розвиток української мови і політика щодо її функціонування на території Словаччини, в Закарпатті (3 розділ), боротьба за літературну мову українців Східної Словаччини (1948-1945) та ситуація своєрідного дуалізму, що склалася у відношенні до рідної мови, культури і свого минулого в українців Східної Словаччини після 1945 року (розділи четвертий та п'ятий), новий етап розвитку української мови, що розпочався після запровадження української літературної мови у Східній Словаччині у післявоєнні роки, основні тенденції розвитку української мови у Східній Словаччині у 60-ті роки ХХ ст., зокрема наслідки словацько-українських міжмовних зв'язків для української мови цього регіону, тенденції наближення народної мови до української літературної мови, питання мовного пуризму (шостий розділ).

Незважаючи на певні зміни, які відбулися останнім часом в ідеології словацького суспільства, що вплинуло, звичайно, й на підхід та вирішення окремих мовних питань, дослідження не втратило актуальності і сьогодні. Особливо це стосується тих сторінок, які присвячені поетапному опису функціонування української мови в східнославацькому регіоні, культурне життя українців в якому представлено рельєфно, конкретно, об'єктивно, правдиво. Звернення до цього багатющого матеріалу дає можливість подивитись і на сучасні проблеми, що, певна річ, існують в українській діаспорі Словаччини, спокійно, виважено і мудро.

А разом з тим відшукати в минулому, зокрема в політиці, що проводилась в цьому регіоні стосовно українства протягом кількох століть, передумови багатьох з них, напр., нинішнього надзвичайного сплеску «русинофобії», що відволікає значні духовні сили українства (враховуючи лише кількість публікацій на русинську тему в останні роки) на вирішення вже давно розв'язаних питань (про походження мови українців-русинів, її співвідношення з іншими слов'янськими мовами тощо) від справді потрібної й актуальної – наукової, культурної, виховної роботи.

Як такі, що мають свою самостійну наукову цінність (для дослідників, що вивчають історію українства), можуть розглядатися й уміщені у книжці як додаток, бібліографічний показчик, копії архівних матеріалів та документів установ, які відіграли суттєву роль в розвитку української мови у регіоні, список літератури з досліджуваної проблематики, що включає назви не лише монографічних праць та статей в періодичних виданнях (до речі, при обмеженості представленості їх в Україні навіть вже й це має пізнавальне значення), але й джерела мовленнєвого матеріалу, що дозволили авторові прийти до оприлюднених в книжці висновків та міркувань.

Наступне дослідження «Літературна мова українців Чехословаччини» (1967 р.), яке другим виданням (розширеним і доповненим) вийшло вже в Україні під назвою «Чому, коли і як? Відповіді на основні питання з життя українців Чехословаччини», належить до розряду тих науково-популярних видань, науковість яких немає потреби доводити. Це підтверджується самим змістом книжки: як серйозністю підходу до обраної теми та ґрунтовністю аналізу піднятих проблем, так і рівнем осмислення та способом викладу матеріалу. У книзі піднімається широке коло питань, пов'язаних з життям українців регіону протягом кількох останніх століть. Вони представляють собою той історичний фон, ті екстралінгвістичні обставини, без розуміння яких неможливо збагнути й деякі складності в мовній політиці наших днів. Серед них такі, що завжди викликають інтерес і дискусію, а саме: коли переселились українці за Карпати, якою були їх мова і культура на той час, чим збагатились вони внаслідок тривалого тісного спілкування з іншими народами східнославацького регіону тощо. На них даються чіткі і конкретні відповіді, аргументацією яких стають перевірені факти, а не припущення і сумнівні міркування.

До праць високого наукового рівня, присвячених цій проблематиці, безперечно, належить й монографічне дослідження М. Штеця «Українська мова в Словаччині

(соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)» (1995)⁶² та низка його статей, зокрема «Соціолінгвістичні аспекти дослідження мови українців Словаччини» (1996)⁶³.

Почнемо з останнього дослідження, в якому вчений хоча й звертається до історії розвитку української мови лише в кількох аспектах, але робить це досить докладно. Зокрема, в ньому аналізуються в зіставному плані умови, що існували в минулому сторіччі для розвитку української мови на Східній Україні та у Східній Словаччині, робиться спроба розібратися і відповідно до внеску поцінувати намагання т. зв. будителів, що прагнули створити літературну мову на національній основі, враховуючи мовленнєвий досвід мешканців регіону, до якого вони належали. Поряд з цим досліджується у статті і процес поступового проникнення на Закарпаття та в Східну Словаччину нової літературної мови (головним чином, у її галицькому варіанті). Розглядаючи процес поширення літературної української мови у Східній Словаччині, вчений висловлює думку про те, що воно мало відбірковий (в різних типах мовлення елементи літературної мови з'явилися неодноразово) та носили поетапний характер (в цілому виділяються в цьому процесі чотири періоди; зокрема, спочатку й найсильніше вплив літературної мови позначився на писемному варіанті регіональної мови, проникнення літературної мови на рівні усного регіонального українського мовлення розпочалося лише в кінці XIX – на початку XX ст.).

Як уважає М. Штець, дуже специфічна ситуація у розвитку української мови складалася після 1945 р., коли українська етнічна група у цьому регіоні паралельно користувалася двома літературними мовами – російською й українською. Цей період своєрідного мовного дуалізму закінчився у 1953-1954 рр., коли для шкіл в районах проживання української меншини українська стала мовою викладання. Завдяки цьому відбулося остаточне офіційне затвердження української мови як мови словацького українства. Це поклато кінець невизначеним стосункам української регіональної і літературної мови, зайвим дискусіям про мову східнославацьких українців, підняло статус літературної мови не лише в галузі освіти, але й взагалі в культурній сфері.

Так, наголошує дослідник, склалася у Східній Словаччині для української мови нова, небувала ситуація, що виразилася у виникненні нових типів мовних контактів, у існуванні масового українсько-словацького білінгвізму та нової форми володіння двома мовами, в активізації мовної інтерференції, у формуванні нових тенденцій розвитку української літературної мови.

На порівняно невеликій території Східної Словаччини в залежності від ступеня спорідненості виділились три типи взаємовпливів мов, які відбулись в результаті прямих мовних контактів між: 1) літературною українською та літературною словацькою, 2) літературною словацькою та літературною угорською, 3) літературною словацькою та українською, 4) літературною словацькою та угорськими діалектами, 5) літературною словацькою та німецькими діалектами, 6) словацькими і українськими діалектами, 7) словацькими і угорськими діалектами, 8) словацькими і горальськими діалектами, 9) словацькими і німецькими діалектами, 10) українськими і угорськими діалектами, 11) українськими і горальськими діалектами.

Розглядаючи особливості функціонування української мови в умовах інтерлінгвального існування, автор приходить до висновку, що з погляду теорії мовних контактів широта та інтенсивність впливу мови на мови-контактери залежить від

⁶² Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). – Prešov, Filozofická fakulta, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 1966. – 252 s.

⁶³ «Соціолінгвістичні аспекти дослідження мови українців Словаччини // Vedecký zborník Štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku. – 20. – Prešov, 1995. – S. 253-274.

її суспільних функцій. М. Штець бачить прямий зв'язок між зростанням суспільних функцій української мови у Словаччині і її використанням як мови викладання в окремих типах національної школи.

Особливе місце у статті відведено українсько-словацькій двомовності, під якою автор розуміє спроможність спілкуватися на двох мовах, включаючи і нелітературні форми. Українці Східної Словаччини є білінгвами внаслідок багатолітніх контактів зі словаками, угорцями, поляками, з якими вони живуть в одній державі, нерідко, у національно змішаних населених пунктах, разом працюють на виробництві, в різних установах тощо. У дослідженні виділяються декілька типів білінгвізму, що були в минулому, але які в історії носили епізодичний характер. Постійним явищем є українсько-словацький білінгвізм, що набув місцевого характеру лише після 1945 року.

У статті виділяється кілька етапів поширення українсько-словацького білінгвізму. Окремо наводяться деякі специфічні риси диглосії українців Східної Словаччини.

У монографії «Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)» аналізується становище української мови в сучасній Словацькій Республіці. Актуальність цієї праці особливо зростає, якщо врахувати наслідки обмеженого функціонування української мови в професійно-технічній та офіційно-діловій сферах (при використанні української мови у трьох формах – літературній, розмовній, діалектній, вона фактично залишається мовою освіти, культури та побуту українців, що не забезпечує їй рівні умови для розвитку у порівнянні з державною словацькою). Актуальність праці пов'язана і з тими змінами, що намітилися в розвитку українського руху у Східній Словаччині. Маємо на увазі загострення проблеми русинства. В результаті політичних спекуляцій деяких діячів «українського» національного руху, передумовою яких частково стали недостатні обізнаність широких верств українського населення Словаччини з доволі складною власною історією, а наслідком розкол українських сил у 90-х роках ХХ ст., що збігся з поділом Чехословаччини на дві самостійні незалежні держави – Чеську та Словацьку Республіки.

Монографія М. Штеця «Українська мова у Словаччині...» становить собою першу і досить успішну спробу комплексного (з урахуванням соціолінгвістичних та інтерлінгвістичних факторів) дослідження сучасного етапу і перспектив розвитку мови української меншини. Використаний автором підхід дозволяє йому не лише проаналізувати рівень та умови функціонування української мови в межах конкретного регіону у Східній Словаччині, але й уточнити деякі теоретичні поняття, які при характеристиці «материкової» та «діаспорної» мови виявляють певну специфіку. Так, зокрема, порушуючи питання про літературну мову та її диференційні ознаки, автор прагне при формулюванні останніх врахувати особливості розвитку української мови в умовах національної української держави та в умовах, де роль державної грає інша, хоча і споріднена слов'янська мова.

Тому він цілком слушно пропонує виділити серед них «постійні» (основні), до яких відносить «системність», «розвинутість», «нормативність», «кодифікованість» та «мінливі» (традиція, обов'язковість використання літературної мови для всіх членів національної меншини, наявність відповідної стилістичної диференціації, універсальність та полівалентність існування розмовної та писемної форми тощо), які, на думку вченого, є менш суттєвими й визначаються конкретними історичними обставинами життя народу.

Підґрунтям для запропонованої позиції стає докладний розгляд фактів історії української мови краю. Звернення до великого історико-культурного матеріалу дозволяє зробити авторові ще один дуже важливий висновок. А саме: про те, що хоча на сучасну ситуацію із українською мовою в Словаччині вплинули як процес становлення літературної словацької мови, так і наявність двох протилежних орієнтацій – на російську та українську мову, щодо подальшого розвитку української мови у погля-

дах закарпатських будителів, другий з цих факторів мав вирішальне значення для її майбутнього. Ця згадана раніше підвійність орієнтації найбільш інтелектуальної частини словацького українства не лише мала вплив на тогочасну мовну позицію меншини в цілому, але й підготувала внутрішній ґрунт для сучасного розколу українського та посилення русинського руху.

Ще однією актуальною проблемою, розглянутою М. Штецем в межах монографії, є білінгвізм, зокрема словацько-український. Спираючись на розпрацьовану ним типологію контактів національної мови українців з іншими мовами та діалектами сусідніх народів, вчений визначає дві основні форми двомовності – культивовану (літературну) та діалектну (повсякденну). Подаючи аналіз явища інтерференції у різних формах та на різних рівнях мови і виділяючи певні, історично обумовлені його етапи, дослідник розмірковує також про можливість усунення його негативних наслідків, що має, враховуючи мовну ситуацію в Україні, не лише теоретичне, але й певне практичне значення.

Проблемі міжмовних контактів і зокрема взаємодії між українською та словацькою мовами в різні історичні періоди їхнього розвитку присвячені й праці інших вчених – Яна Дорулі⁶⁴, Міхала Бліха⁶⁵ та ін.

З огляду на те, що невеличкий за обсягом, але дуже змістовний розділ із монографії Я. Дорулі, присвяченої історичним зв'язкам словацької мови з іншими мовами світу, містить дуже цікавий і досі актуальний матеріал, звернімося в першу чергу до цієї праці.

Дослідження текстів пам'яток словацької писемності XVI-XVII ст., періоду становлення словацької літературної мови, пробудження національної свідомості у широких верствах словаків показало, що хоча про використання української мови в Словаччині на той час не можна говорити в такому сенсі як про латинь, чеську або польську (українська не вживалась на території Словаччини в ті часи як писемна), та все ж не лише до цих словацьких пам'яток XVI-XVIII ст. українські елементи потрапили.

Крім загальноновживаних лексем, що відтворювали здебільшого поняття українського способу життя, до згаданих документів увійшли численні власні назви та імена. Їх існування у офіційно-ділових документах (судового чи комерційного характеру) вчений пов'язує з присутністю українців на території Словаччини, що і зараз компактно живуть у східній частині республіки. Причому зазначає, що сучасна назва нашої країни Україна була добре відома словакам ще в XVII ст., але асоціювалась не з усією «материковою» територією, а лише з землями, що межують із Східною Словаччиною. Лексема *україна* вживалась тоді у значенні прикордонних земель нинішньої Східної Словаччини, де в ті часи проживало також українське населення. Таким чином, робить вчений висновок, слово *україна* виникло самостійно від розвитку материкової мови в діалектах Східної Словаччини як назва прикордонної області й не дістало національно-політичного значення. Тому з часом і втратило своє активне використання. Друге його життя було пов'язане вже із запозиченою назвою української держави.

У тогочасних пам'ятках, написаних словацькою мовою, українці, що мешкали у Словаччині, називались русинами, а в латиномовних – рутенусами. Назва українці ними традиційно не сприймалась як самоназва українського етнікуму Східної Сло-

⁶⁴ Dorul'a J. Slováci v dejinách jazykových vzt'ahov. – Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977. – S. 55-60; Його ж. O jazyku výpovedi svedkov z roku 1653 zo súdneho protokolu v Bardejove // Nové obzory. – 8. – Red. Sedlák. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1966. – S. 344-354; Його ж. O ukrajinských jazykových prvkoch v textoch a zápisoach zo 17. storočia na východnom Slovensku // Slavica Slovaca. – 1. – 1966. – S. 69-73.

⁶⁵ Blícha M. Slovenské prvky v ukrajinském nářečí na severovýchodnom Slovensku // Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove. – R. II. – Zv. 2. – Spoločenské vedy, 1968. – S. 31-58.

ваччини. Цю традицію, що живе в цьому регіоні й зараз, використовують деякі політики від науки, щоб послабити єдність українства Словаччини. У цьому сенсі праці подібні до аналізованої, могли б при ознайомленні з ними широким мас українства сприяти кращому розумінню процесів, що характеризують історію нашого народу, і як наслідок формуванню більш критичного ставлення до певної інформації, що не відповідає дійсності.

Цікавою з цього погляду є й наступна розвідка Я. Дорулі «Словацько-русинсько-українські зв'язки на рівні говорів і літературних мов»⁶⁶, в якій у зівставному плані розглядаються риси говорів двох сучасних слов'янських мов, вживаних на території Східної Словаччини – словацької та української. В ній, зокрема, подається досить докладний аналіз т. зв. русинських говорів, що, на думку автора, мають як риси, типові для всіх східнослов'янських мов (завдяки чому вони відмежовуються від говорів східнославацької групи і взагалі західнослов'янських мов), так і такі, що належать до специфічно українських. До перших, наприклад, вчений відносить перехід звуків *or, ol, er, el* в *tort, tolt, tert, telt; dj, (gt) > dž, ž; tj (kt) > č; dl, tl > l; pj, mj, vj > bl', pl', ml', vl'; kv, gv* на початку слова перед *ě* та *i* в *zv* тощо. До специфічно українських Я. Доруля зараховує перехід *ě > i*, відсутність *d > dz, t > c*, розвиток голосних, *i, y*, складотворчих *r, l* (*tprt, tprt, tlt, tlt*), заміну *je* на *o* на початку слів, розвиток м'якого *r*, а також цілий ряд морфологічних особливостей. До найбільш помітних прикмет русинського (українського) мовлення належить використання займенника *што* у значенні словацького діалектного *so*, прийменника і префікса *про* у значенні словацького *pre* тощо. Ці особливості дають право, на думку вченого, стверджувати, що русинські говори входять до групи говорів української мови.

Розглянувши під тим же кутом зору мовлення «войводинських русняків», що походженням пов'язане з земплинським діалектом, автор відносить його до говорів словацької мови. Окремі риси, які єднають ці говори з українською мовою, він характеризує як такі, що виникли не як результат їх розвитку, а як наслідок культурних контактів носіїв цих говорів з українцями.

Оцінюючи термін *руснак* (*русняк*) як номінацію мовців, які користуються русинським діалектом, та порівнюючи роль, яку виконує літературна мова титульної нації і діалект меншини, Я. Доруля зауважує, що останній вживається нині не лише на позначення носіїв русинського мовлення, але й носіїв мовлення з україномовними елементами, а також носіїв інших діалектів, що є представниками греко-католицької віри.

Крім того, цим словом номінують і словаків, що користувалися земплинським говором і у XVIII ст. переселилися до південнослов'янської Бачки, і у такий спосіб ізолювалися від словацького мовно-суспільного середовища. Таким чином, *руснак* перетворилось з означення приналежності до греко-католицької віри на лексику з етно- і культурноідентифікаційною функцією. Таку ж функцію, вважає вчений, відіграє у Словаччині й русинська мова.

Нагадуючи історію розвитку словацької мови, зокрема, намагання певних кіл сформувати єдину мову для двох народів і оцінюючи ці прагнення як такі, що не

⁶⁶ Dorul'a J. Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodu po súčasnosť. Slavistický SAV. – Bratislava, 2000. – С. 152-158.

спіралися на реальний стан та процес розвитку мов, Я. Доруля толерантно пропонує не поспішати з висновками, пам'ятати, що долі мов перш за все в руках їх носіїв⁶⁷.

Отже, як бачимо, при значній перевазі діалектологічного підходу в українознавчій лінгвістиці у повоєнний час деяких успіхів досягнуто і в напрямках, зорієнтованих на вивчення української літературної мови у східнословачькому регіоні. Маємо на увазі праці з лексикології та лексикографії, представлені не лише вже згаданими вище «Словником» П. Бунганича, але й дослідженнями, у яких вчений розробляє теоретичні принципи опису лексичного матеріалу при створенні (укладанні) словників («З досвіду роботи над Словацько-українським словником»⁶⁸ (1969) та піднімає питання про координацію зусиль, відпрацювання методики на орієнтацію роботи із словниковим складом мови («До узгодження українських говорів Східної Словащини», «Про методи дослідження та опису перехідних говорів», обидві праці 1966 р.).

Велике теоретичне та практичне значення мають й лінгвостилістичні студії, породжені турботою про підвищення рівня володіння літературною мовою в іншомовному, але близькоспорідненому оточенні, напр. публікації про мову віршованих творів О. Духновича (автор – П. Бунганич) та розвідки із культури мови, зокрема цикл статей про нормативне (літературне) використання прийменників у порівнянні із говорами та літературною словацькою, а також присвячені складним питанням мовної практики – М. Новака, М. Штеця, П. Бунганича⁶⁹. Активне використання у багатьох працях східнословачьких українців порівняльного східнослов'янського контексту дає підстави констатувати становлення їх власної лінгвістичної компаративістики.

Підсумовуючи цей стислий огляд праць словацьких українців за більш ніж чотири десятиліття повоєнного часу, маємо зазначити, що, незважаючи на деякі несприятливі обставини, зокрема ті, що виникли в результаті подій 1968 року і позначалися на долях вчених і масштабах наукового пошуку, україністика Словащини пройшла у своєму розвитку великий та багатий на досягнення шлях. Певний нахил у бік діалектологічних зацікавлень, що був великою мірою викликаний культурно-історичними умовами розвитку суспільства, зараз вирівнюється за рахунок активізації інших лінгвістичних напрямів, про які йшлося вище.

⁶⁷ Проблема, досліджувана Я. Дорулем, опрацьована і в працях інших словацьких учених: Dudášová-Kriššáková J. Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov // Наукові записки, – 18. – Red. M. Bobák et. al. Prešov: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1993. – S. 93-110; Lipták Š. O výskume akceptu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní // Наукові записки. – 18. – Red. Bobák et al. Prešov: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1993. – S. 113-120.

⁶⁸ Побудований за алфавітно-гніздовим принципом словацько-український словник, виданий 1985 р. обсягом 120 авторських аркушів, подає найбільш уживану частину лексичного складу української мови, її термінологію, наводить діалектні та розмовні лексеми, фразеологічні вирази, за рахунок чого створює досить повне уявлення про лексичне багатство не лише словацької, але й української мови.

⁶⁹ Ціла низка розвідок учених вийшла окремою книжкою «Як правильно говорити і писати». (Словацьке педагогічне видавництво, 1990).

Людовіт ШТУР діалектичний

Знати основи й джерела національної культури держав світу, в першу чергу сусідніх, необхідно не тільки політикам і дипломатам, але й мас-медіам, політологам і взагалі кожній культурній людині в цивілізованому світі, особливо в часах нашої бурхливої доби. З цього

погляду українцям варто глибше ознайомитися з суспільно-культурним розвитком невеликого, але сильного духом словацького народу, першу невеличку працю про якого написав ще 1909 року Василь Доманицький. Хоч вона вже в дечому й застаріла, але те, що в ній він підкреслив, актуальне й сьогодні: національна свідомість словаків значно вища від українців. Чому саме і дякуючи чому й кому, скажемо далше. Імпульсом до нашої праці було й те, що І. Франко й Д. Чижевський, кожний в іншому часі й обставинах, помітили, що словаки особливо цікавий народ у слов'янському світі.

Оскільки західним українцям, котрі як чехи й словаки належали до Австро-Угорщини й були в орбіті західноєвропейської культури, словаки були більш-менш відомі, східним українцям, як ми переконались, вони залишились майже невідомими. Їхнє життя й розвиток відбувались у інших умовах, як українців, які в цілому належать до східних слов'ян. Відмінний розвиток чехів і словаків виявився вже в добі Просвітництва, яке вважаємо першою фазою національного відродження слов'янських народів. Відомо, що Просвітництво в Західній Європі було раніше й інтенсивніше, ніж у Східній Європі. Просвітителі виступали проти феодального ладу, вимагали встановлення більш прогресивних суспільних відносин, вважали освіту за рушійну силу суспільного поступу.

Оскільки в Австрійській монархії за т. зв. йозефінських реформ (від цісаря Йозефа) певні зрушення в цьому напрямку були, в Росії Катерина І,

«романсуючи» зі своїм лібералізмом» з Вольтером, в дійсності посилювала кріпацтво й самодержавство. Значні відмінності в розвитку східних і західних слов'ян були також у добу т. зв. Весни слов'янських народів, тобто за революції 1848 року, коли у Празі відбувся Перший з'їзд слов'янських народів, який вважають за другий, вершинний етап слов'янського відродження. Перебуваючи довгий час під гнітом двох монархій – українці під орлом царської Росії, а чехи й словаки – ліберальної Австро-Угорщини, вони жили й розвивалися досить відмінно. В царській Росії за найменший вияв національної свідомості каралось в'язницями й засланням у Сибір, в ліберальній Австро-Угорщині, хоч і поневолювали слов'ян, їх доля була легшою: конституція їм забезпечувала участь у парламенті, дозволяла організовувати національно-суспільні товариства у вигляді Матиць (в Галичині Просвіт), мистецьких колективів,

господарських спілок та ін. Вони могли видавати книжки і газети, відкривати театри, музеї тощо.

Оскільки будитель і лідер словацького національно-визвольного руху Людовіт Штур (1815-1856) у Австро-Угорщині міг кинути рукавичку мадярським асиміляторам, оголосивши 1848 р. у сеймі Меморандум словацького народу на оборону прав словаків, Шевченко в абсолютистській Росії, де Україна була лише колонією та де відбувалась жорстока русифікація неросійських народів, цього зробити не міг. За свої революційні, надихані вселюдськими ідеалами й патріотизмом вірші, але й за участь у таємному славофільському Кирило-мефодіївському братстві (1845-47), він був депортований на 10 років у сибірську каторгу,

Ці відмінності в суспільному ладі обидвох монархій мали вплив не тільки на життя й розвиток поневолених слов'янських народів, але й на характер діяльності й долю їх будителів і лідерів. Людовіт Штур, син учителя в Угровці, був не тільки будителем, поетом і вченим, який досліджував історію, життя й діяльність слов'ян, але передовсім політиком. Ще під час навчання в гімназії, а потім в ліцеї в Братиславі, він стає членом Чесько-слов'янського товариства, виступає з першими літературними творами й бере жваву участь у національно-суспільному русі своєї поневоленої батьківщини. 1838 року він від'їжджає на студії в Німеччину до Галле. По дорозі зупиняється в Празі й знайомиться зі своїм славним земляком П.-Й. Шафариком, котрий перший науково досліджував етногенез слов'ян. Повернувшись з Німеччини, Штур стає професором слов'янських мов і літератур у Братиславі, 1843 кодифікує словацьку літературну мову, 1845 р. одержує дозвіл видавати *Словацьку*

народну газету з додатком *Орел татаранський*. 1847 р. місто Зволлен обирає його послом угорського сейму. Все це допомогло йому активізувати життя словаків на боротьбу за свої права. 1848 р. Штур виголосив у сеймі свою останню промову, захищаючи права словаків на свою рідну мову й гостро тавруючи мадярських асиміляторів.

Після поразки словацького антиугорського повстання 1848-49 рр. і після смерті свого брата Кароля, Штур в розпачі й крайній депресії пише 1851 р. свій останній трактат «Das Slawenthum und die Welt der Zukunft» (Слов'янство і світ майбутнього), котрий викликав гостру дискусію й розчарування в колі визначних славістів. За те, що Штур під впливом російських реакційних слов'янофілів, які скотилися до пан-русизму й обожання царя, закликав у цьому трактаті словаків перейти на російську мову й православ'я, першим критикував його П.-Й. Шафарик, закинувши йому зраду ідеалів молодості, тобто права кожного слов'янського народу на свою рідну мову й розвиток власної культури і духовності. Гостро засудили цей неочікуваний і повний протиріч твір Штура також чільні чеські, словацькі, польські й українські славісти (Вольман, Осуський, Мраз, Гіллер, Чижевський та ін.).

Що ж в цілому йдеться у цьому творі? «Слов'янство і світ майбутнього» охоплює окремі частини загальної історії слов'янства, його автор боліє гіркою долею поневолених слов'янських народів, шукає шляхів для її поліпшення. Великий син словацького народу еволюціонував від молодечих ідей слов'янської взаємності Яка Коллара і П.-Й. Шафарика через полонофільство до русофільства, яке в часах жорстокого поневолення слов'ян мало прогресивне значення, бо ж було заборолом проти гер-

манізації й мадяризації, віддавало перевагу Росії як охоронцеві слов'ян. У Штуровому протиставленні Схід-Захід, декларованого російськими слов'янофілами, очевидний генетичний зв'язок з ученням німецької класичної філософії (Гердер, Гегель, Шлегель, Шопенгауер, Кант та ін.), а також з поглядами й рухами західних (Палацький, Гавлічек, Фріч та ін.) і південних (Крижанич, Ткадлац, Гай та ін.) слов'ян. Гердеризм виявився у Штура у візії гегемонії слов'ян у майбутньому. Те, що його критика західного лібералізму, який вже тоді мав хиби й недостатки, живилася не тільки російськими панславістами, але й самою дійсністю, треба щиро привітати. Ця критика актуальна і сьогодні. Штур був знеохочений і розчарований не лише поразкою згаданого вище словацького антимадярського повстання, але й зрадою цісаря, який обіцяв словакам підтримку, але такої не дав.

Одночасно Л. Штур був приголомшений і смертю брата, який залишив йому семеро незабезпечених дітей. Він з болем спостерігав, як за тихої згоди Відня йде дальша мадяризація та як гірко й зухвало захищаються чехи перед германізацією. Бачачи, що західні політики байдужі до болю і страждань слов'ян, Штур у повній депресії вирішив, що єдиний порятунок - у Росії, яка імпонувала не тільки своїми просторами й кількомільйонним військом, але й визначною літературою та наукою.

Невипадково, що рукопис «Слов'янства і світу майбутнього» довгий час знаходився в архіві. Вперше його видав в оригіналі чеський славіст Йозеф Ірасек у Братиславі 1931 року, збагативши його цінними коментарями. Перший слов'янський переклад цього твору вийшов 1867 року по-російськи. «Вже після першого російського

видання Штурового «Слов'янства і світу майбутнього», – пише словацький історик В. Матула, – появились серйозні сумніви щодо автентичності цього передсмертного послання великого Словака слов'янським народам. Висловили їх люди, котрі знали всю попередню творчість і діяльність Л. Штура, а особливо його, освячену демократизмом, боротьбу за соціальну й національну емансипацію свого народу й інших поневолених слов'янських народів. Поляк Аґатон Гіллер, котрий з автопсії знав вельми добре словацькі справи й змагання, вже в половині 70-х років XIX ст. застановлявся над загальною неясністю Штурових поглядів і сумнівався, чи взагалі то були його погляди та чи не належать вони російським видавцям його трактату, котрих відкрито підозрівав з фальсифікації. Дивували його особливо славослів'я на адресу російського царизму й російських відносин, котрі, як йому здавалось, були начебто «всунені чужою рукою» до цього твору. Оскільки йдеться про саме цей твір, вважав його за найслабший зі всіх Штурових праць і підкреслює, що загальну оцінку Штура треба робити не на основі цього твору, але на основі заслуг, котрі собі придбав як словацький громадянин і письменник». (Historický časopis 4, Bratislava 1990). З таким підходом ми погоджуємось.

Росіянам вельми імпонував русофільський дух, а особливо сервільне закінчення цього Штурового твору. Два російські видання (1867, 1909) ще більше наблизили словаків до «матушки» Росії й посилили між ними русофільство. В контексті слов'янських програм середини XIX ст. цей трактат Штура є одним із т. зв. славізмів західних слов'ян, висловом політичної думки словаків доби Весни слов'янських народів. З листування Штура з

протоієреєм Російського посольства у Відні М. Ф. Раєвським довідуємось, що живим і виразно царофільським інформатором словацького вченого про Росію був саме цей протоієрей М. Ф. Раєвський, якого польські й українські дослідники розкрили як агента «Третьего отделения». Саме тому Л. Штурові і його поколінню, названого штурівцями, не було відомо про дві Росії: Росію царську, виразно імперську, що поневолювала Україну, Білорусь, вільнолюбні кавказькі народи та ін., і Росію революційну, очолювану Шевченком, Герценом, Чернишевським та іншими борцями проти самодержавства.

Оцінюючи Штурове «Слов'янство і світ майбутнього», чеський славіст Франк Вольман, вдячним слухачем котрого був в університеті й автор цієї студії, написав, що «Російський панславизм у крайній формі панрусизму появився у тій добі у неросійських слов'ян лише в Штура, де знизився на найнижчий щабель офіційної уваровської трійці: самодержав'я – православ'я – народність і був виразом пригноблення і особистого розчарування» (Slavismy a antislavismy za Jara národů, Praha 1968).

Таку саму оцінку цього невдалого Штурового трактату дали й нинішні словацькі вчені: «В своєму подиві (Росії – М. Н.) зайшов Штур так далеко, що хотів під її керівництвом об'єднати всі слов'янські народи і скріпити їхню єдність православ'ям і спільною для всіх російською мовою. Таким чином він занедбав прогресивні ідеали й включився до спільного русла з глашатаями російського панславизму, від якого й черпав усі відомості про тогочасну Росію». (Encyklopédia slovenských spisovateľov 2, Bratislava 1984).

Недавно, однак, появилася й відмінна оцінка цього твору, який після

150 років вийшов, нарешті, 1993 р. в словацькому перекладі. У вступі до цього видання словацький публіцист С. Бомбік пише, що «йдеться про твір, який мав очевидний вплив на формування культурної й політичної ідентичності словацької інтелігенції». З цим можна погодитись. Дальше цей самий автор думає, що згаданий Штуровий трактат може стати ідеологією для сучасного словацького покоління. В цьому, однак, можна сумніватися. Сучасна Словаччина прямує на Захід. Більш прагматично підійшов до цього трактату словацький політик Мілан Годжа: «Чи Штур спрямував духовне життя у Словаччині на вірний шлях – це є основне питання нашого національного відродження» (Československý rozkol, 1920).

З виразно філософським розумінням оцінив цю романтичну «лебедину пісню» Дмитро Чижевський у своїй праці *Štúrova filozofia života* (Штурова філософія життя), виданій у Братиславі 1941 року. Розгляд політичного принципу Штура в цій праці український вчений базує на Штуровому розумінні єдності цілого й часткового в діалектиці Гегеля: «Штур зайшов даліше від висновків усіх слов'янофілів, жадаючи повну гегемонію Росії над усіма слов'янськими народами. Таким чином, він знову повертається до Гегелевої ідеї, яку перед тим залишив, що тільки держава творить і забезпечує народу історичний характер. Штур не вірить у можливість продуктивного розвитку культури без власної держави. А Росія (якої він, на жаль, не знав – М. Н.), як здається йому, і є тою державою, котра може забезпечити розвиток слов'янським народам. У філософському розгляді Штурових поглядів не можемо зупинитись на хибих його уяв про Росію, яких є вельми багато. Намагаємось, однак, зро-

зуміти, чому і як він дійшов до своєї особливої концепції, котра, думаємо, становить суть усіх його ідеалів. Думаємо, що й тут він керований тими самими ідеалами, які становлять зміст його філософського світогляду: уявою єдності духовної, як чогось позитивного в понятті цілості, в якій поодинокі частини не зникають, але затримують самостійність і життєвість». У висновках Д. Чижевський підкреслює, що «Штур готовий пожертвувати живу своєрідність слов'янських народів. Хочє навіть усунути різниці в релігії!.. Дальший крок слов'ян до духовної єдності бачить у запровадженні єдиної для всіх слов'ян літературної мови – російської».

Задумуючись над долею цього своєрідного Штурового твору, з якого С. Бомбік пропонує навіть утворити ідеологію, Чижевський констатує, що цей твір «не є цілком закінчений, або є наслідком внутрішньої кризи Штура, яка настала після того, коли всі надії слов'ян були знищені».

Особливо цей твір Л. Штура спричинив те, що його почали вважати запеклим русофілом, людиною некритичною щодо тогочасного життя й відносин у Росії, хоч так однозначно воно не було. Деякі дослідники писали про Штура, але не прочитали як слід всієї його творчості. Докладно ознайомившись із його спадщиною, в якій є також чимало симпатій, а деколи й подиву до України, її історії й культури, прийдемо до висновку, що його русофільство відповідало слов'янофільству доби романтизму, чим охоплювало теж позитивне відношення до інших народів царської імперії. Штурові не було тяжко зрозуміти прагнення українців, які були тотожні зі словацькими. Сприймав він їх, очевидно, стримано, обережно, нехотючи

нарушити традиційно доброго відношення до Росії. Треба підкреслити, що «Російське дубище», тобто єдина тоді могутня слов'янська держава, була в нього – і всього його покоління – візією держави оборонної, єдиною, котра може захистити словаків і чехів та інших поневолених слов'ян від германізації й мадяризації.

Штурові знання і відомості про Україну дотеперішні дослідники його життя й творчості не помічали, недооцінювали або ігнорували й перекручували, деколи навіть свідомо замовчували, щоб не розгнівати «батьюшку царя», а пізніше й можновладців у Кремлі. Людовіт Штур про українське питання й українсько-російські роздори частково знав, але як прагматичний політик усвідомлював, що імперська позиція і авторитет Росії в Європі були для тогочасних словацьких інтересів важливішими. Щира симпатія Штура до України та його тверезе розуміння українського історично-культурного середовища, яке виростало на спільній слов'янській і власній козацькій традиції, що впливає з багатьох його творів, не дозволяють його характеризувати як крайнього й беззастережного русофіла.

Звідки ж черпав Л. Штур відомості про Україну, її історію й культуру? Насамперед це були твори П.-Й. Шафарика, його *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), *Історія слов'янських мов і літератур всіх племен, Слов'янські старожитності* (1837), *Слов'янський народопис* (1842) та інші фундаментальні праці про слов'ян, які поклали основу славістики. П.-Й. Шафарик один з перших визнав окремішність української мови від російської і накреслив межі України від Карпат до Кубані. Живі відомості про Україну Штур діста-

вав безпосередньо від О. Бодянського й І. Срезневського, які тоді подорожували по Чехії й Словаччині та з якими він особисто познайомився.

Про зацікавлення словацького вченого Україною свідчить його дружній лист до І. Срезневського, писаний з Модрої 6.6.1855 р.: «Превельми радів би, коли б одержав ще Твою «Запорозьку старину», останню збірку Максимовича, Метлинського «Народные южнорусские песни», Киев 1852, «Русское весілля» Левицького, Перемишль 1835, «Народные белорусские песни», 1853, «Piesenki gminne ludu Pienskiego» Zenkiewiĉa, Kovno 1851, і нарешті, оскільки можна, і «Україну від початку до Б. Хмельницького», Київ 1843». Чимало різних відомостей про Україну мав також Штур з тогочасної чеської, словацької, російської, польської й німецької періодици, в якій в добу романтизму виходило не тільки багато перекладів з українського фольклору й літератури, але й розвідок про історію і культуру України.

Найширше Л. Штур виявив свої знання про Україну – на ті часи в Західній Європі досить скупі й поверхові – у своїй фольклористичній праці «O národných písních a pověstech plemen slovanských» (Про народні пісні й перекази слов'янських племен), яка вперше вийшла по-чеськи в Празі 1853 р. Штур у ній охопив багатющий фольклор слов'янських народів, з якого понад 40 пісень взяв з різних збірок українського фольклору. Акцентуючи в них етичний і соціальний зміст, а також слов'янський дух тої чи іншої української пісні, він порівнює її з подібною в іншій слов'янській країні. Особливу увагу він звертає на українські думи, які – згідно з О. Бодянським – порівнює з сербським героїчним епосом.

«Думи українські, – пише він, – та-

кож оспівують геройство богатирів козацьких, головно визначних отаманів: Хмельницького, Нечая, Морозенка та інших, або й мужів славних героїзмом, як напр. Дмитра Вишневецького (тобто Байду – М. Н.), який і підчас смертельних мук глузував з ворогів». Особливу увагу присвячує Штур думі «Про втечу трьох братів з Азова»: «Безмежна саможертвенна любов найменшого брата до старших братів і всієї родини оспівується в козацькій думі «Втеча трьох братів з Азова». Цю думу словацький дослідник назвав перлиною слов'янської народної поезії, подаючи її в словацькій транскрипції з українського оригіналу. Подібно він цитує й відому українську історичну думу «Ой, Морозе, Морозенку», підкреслюючи в ній жаль і смуток України за своїм легендарним героєм, на зміну котрого повинен прийти новий визволитель України.

Дуже цікаві згадки про деяких діячів української культури Л. Штур включав до циклу своїх славістичних праць. В статті «Заслуги слов'ян у європейській цивілізації» він згадує основоположника нової української літератури Івана Котляревського (1769-1838), а поруч нього Тимка Падуру – польського романтика, який писав вірші українською мовою (*Лірник, Запорожець, Гетьман* та ін.), спілкувався з декабристам і був ув'язнений російським царизмом. Будучи також музикантом, він поклав деякі свої вірші на ноти.

Для нашої теми винятково важлива Штурова оцінка гетьмана Івана Мазепи (1639-1709), який у нього – всупереч російським історикам – виступає у виразно позитивному світлі. Інтерпретуючи Пушкінову «Полтаву», Штур пише: «В Мазепі знову бачимо старого отамана козаків, змальованого в найщирішій любові до чарівної

дочки доброго Кочубея, що навіть коли б кохання Мазепи до неї було б найгарячіше, його душа була сповнена великою думою й бажанням очолювати вільне козацтво й таким чином цю найглибшу любов до Кочубеєвої дочки отаман жертвує для високих цілей і своїх державних замірів. З цього бачимо, який дух його опанував, що навіть найпалкіша любов, чарівно змальована з самого початку Пушкіним, Мазепу анітрохи не відхиляла від його задумів». (Пісні Бранка Радичевича).

Важливо нагадати, що Л. Штур був другим визначним словом після Данієла Крмана, котрий у своєму «Itinerarium»-і (1708-1709) назвав Мазепу «козацьким генієм» і зрозумів його змагання здобути свободу для поневоленої України. Можна припустити, що Штур докладніше довідався про українського гетьмана від І. Срезневського, з яким познайомився під час своїх студій в Галле 1840 року.

Не меншим свідченням того, що Штур цікавився й прихильно відносився до українців, є також його публіцистичний виступ проти мадярської газети «Pesti Hirlap», яка 1846 року в 625 числі паплюжила закарпатських українців і називала їх образливо «Rusznákok». На закид цього органу, що начебто словаки хочуть, щоб русини прийняли словацьку мову за свою, словацький вчений відповів, що це неправда, що «у них є своя чудова русинська мова. Це, здається, хтось інший бажає, щоб русини відкинули свою рідну мову задля іншої», – відповів резолютно мадярським асиміляторам Л. Штур.

З архівних матеріалів про київське таємне слов'янофільське Кирило-мефодіївське братство (1845-1847), яке вперше висунуло ідею вільної федерації незалежних слов'янських народів,

відомо, що Штур і його прибічники (названі штурівцями) про нього частково знали, хоч перша звістка про арешти професорів київського університету й інших українських слов'янофілів в Україні їх шокувала. Словаки спершу ніяк не могли зрозуміти, що борців за слов'янську ідею арештують у слов'янській Росії, яку вони обожали й вважали захисницею слов'ян. Всю правду про діяльність і революційний характер цього братства, яке хотіло знищити монархію й запровадити в Росії республіканський лад, Штур і штурівці довідатись не могли, бо ж царизм затаював і не допускав відомостей про Кирило-мефодіївське братство. Правда й фактичні дані про розгром цього братства значно збагатили б Штурові відомості про Україну, піднесли б їх на вищий суспільно-політичний рівень.

Все те, однак, що знав про Україну, її історію й культуру великий син словацького народу, аж ніяк не дозволяє зараховувати його до крайніх і запеклих русофілів. Особливо супротивиться цьому його виразно позитивна оцінка гетьмана Мазепи, якого царська історіографія в імперських цілях назвала зрадником і разом з вірним цареві православним Синодом наклала на нього анафему. З усього сказаного випливає, що Л. Штур, як і чимало інших визначних вчених, діячів і політиків, постать більш усього діалектична. Найвірніше переконаємось у цьому, протиставляючи два протилежні полюси в його творчості – закінчення його останнього трактату, гостро критикованого прогресивною критикою, і його історично вірну оцінку гетьмана Мазепи, довгий час замовчувану. Наш висновок засвідчить теж сумлінний й усесторонній, поданий в інтенції *sine ira at studio*, розгляд спадщини цього великого словака.

Микола НЕВРЛИЙ

ЛІТЕРАТУРНІ УСТРЕМЛІННЯ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

Під такою назвою в Національній спілці письменників України 29 листопада 2006 р. відбулася зустріч столичних літераторів із представниками літературної громади українців Словаччини. Письменник Іван Яцканин, видавець Іван Тільняк і літературознавець Ярослав Джоґаник представили в Києві нові видання: книжки та свіжі числа відомого літературно-мистецького журналу «Дукля». У цього часопису - своя літературна традиція, українські автори з цілого світу й шанований редактор – письменник Іван Яцканин. «Дукля» має поважний вік: «народилась» у Пряшеві у 50-ті роки минулого століття і стала своєрідним форпостом для українських митців Словаччини. Все найновіше з-під їхнього пера спочатку з'являється в «Дуклі».

Модерував на літературній зустрічі поет, лауреат Шевченківської премії й голова Шевченківського комітету з премії Роман Лубківський. Спочатку він зробив короткий історико-психологічний екскурс в українську Словаччину. Його доповнювали новими інтонаціями письменники Петро Осадчук, Юрій Завгородній, Анатолій Качан... Добре обізнані з ситуацією в українському середовищі Словаччини, зробили таку собі імпресіоністичну спробу соціально-культурного портрета... Обмаль світлих тонів, домінанта тривожної барви...

Письменники розповідали про те, що наш національно-культурний простір помітно «зшагренюється». Не тільки у Великій Україні. Процес

▲ Презентація української літератури Словаччини у Києві. Зліва голова Спілки українських письменників Словаччини, прозаїк Іван Яцканин, ведучий презентації поет, перекладач, громадський діяч Роман Мар'янович Лубківський та голова міжнародної громадської організації «Четверта Хвиля» Олександр Андрійович Шокало.

▲ *Погляд на частину учасників презентації.*

Попри все, література українців Словаччини розвивається. Про це красномовно промовляли видання, представлені у конференц-залі НСПУ: поетична збірка «Новий абзац» і «Віддзеркалення (із щоденника)» Степана Гостиняка, книжки поезій Іллі Галайди «Тривогами дорога стелиться» та Йосифа Збіглей «Літографія», гумористично-сатирична повість Мирослава Немета «Веселе літо безробітного», «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини», укладений Зузаною Ганудель, прозові твори Івана Яцканина «В усьому винні чоловіки», «Ангел над містом», «...Як збиті пси», Надії Вархол «Інтер'єр несусвітності», Ганни Коцур «Вікно на схід»... Відома актриса Ліна Гвань експресивно читала поезії Степана Гостиняка, Іллі Галайди, прозу Івана Яцканина. Дослідник української літератури Ярослав Джоґаник виступив із коротким літературознавчим ана-

глобалізації зачепив центр культури українців Словаччини – Пряшів. У тамтешній українській гімназії рідну мову чути тільки на уроках мови й літератури. Наче спрацьовує закон сполучення посудин: якщо в Україні справи з мовою кепські, то й на етнічних землях за кордоном не кращі.

▲ *Над творчістю Івана Яцканина розмірковує поет Анатолій Качан.*

▲ *На закінчення ще фото на пам'ять про успішну імпрезу. Зліва Ярослав Джоґаник, Олександр Шокало, Евеліна Гвань, Іван Яцканин, Дмитро Павличко, Іван Тільняк.*

лізом українського письменства на Пряшівщині.

30 листопада 2006 р. у тій самій залі НСПУ відбувся творчий вечір Івана Яцканина. Головував на вечорі поет, лауреат Шевченківської премії, Герой України Дмитро Павличко. Він виголосив проникливе дослідження творчості Івана Яцканина під назвою «Пряшівська Йокнапатофа Івана Яцканина».

Уляна ГЛІБЧУК

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Словацький олійник у зображенні Тараса Шевченка

Вістки про мандрівки словацьких олійників по Україні в XIX столітті збереглися не тільки в історичних документах, але й у творах художньої літератури¹. Зустрічав їх, бачив їх і спостерігав їх торгування й поведінку в сільських хатах і Тарас Григорович Шевченко. Маючи бездоганну зорову пам'ять, яка є першорядною умовою кожного образотворчого митця, Шевченко до найменших подробиць запам'ятав їх зовнішні ознаки, їх екзотичне для тогочасної України одягнення та спосіб їх спілкування з людьми, яким пропонували свої кроплі та рідини. Зображенню одного із них він надав органічне місце в системі художніх образів свого твору.

Словацький олійник у творах Шевченка виступає як «венгерець», тобто як підданий угорської корони, громадянин угорського королівства. «Венгерець» у тексті Шевченкових творів появляється двічі: раз у повісті *Капитанша*, вдруге у повісті *Наймичка*. У повісті *Капитанша* господар заїжджого двору розповідає гостеві, яким є оповідач: «Я и по-французскому, и по-немецкому умею. Еще в десятом году, когда йшли мы из-под турка, один венгер выучив мене, царство ему небесное»². У тексті повісті немає

ніякої вказівки на те, що маємо справу зі словацьким олійником або яким-небудь іншим словаком, що знаходився в Україні. У «венгрові» в повісті треба бачити просто угорського підданого, який за своїм походженням міг бути угорським сербом, румуном, закарпатським українцем або й німцем, хоч є всі підстави припускати, що згадуваним венгром міг бути словак, серед яких знання німецької мови не було ніяким винятком.

Вдруге постать «венгра» появляється в Шевченковій повісті *Наймичка*. У ній читаємо: «Да еще после полудня на хутор зашел венгерец с разными кроплями и постучал в окошко, чем немало напугал увлеченную разговором с сыном Лукию. Она вскоре оправилась, отворила засов и пустила венгерца в хату»³. Так словацький олійник опиняється в українській хаті. Що йдеться саме про словацького олійника, переконуємось у наступних рядках повісті, в яких Шевченко докладно змальовує зовнішність гостя, описує його чужинецьке, екзотичне для тогочасної України одягнення. Шевченко продовжує у повісті: «Венгерец, как известно, был в шляпе с широкими полями, и сферической тульей, в широком синем плаще, с коробкою за плечами, с палкою длинною в руке и с длинными усами». Шевченків опис словацького олійника повністю збігається з їх описом у словацькій етнографічній літературі⁴. Він повністю відповідає портретам олійників, намальованих митцями в першій половині XIX століття. Якщо подивитись на гравюру словацького олійника, передруковану в наш час у різних енциклопедичних виданнях, словацькі олійники справді вдягалися так, яким бачив одного з них і створив

¹ Про словацьких олійників та шафранників в Україні див. Jozef Hrozičnik: *Turčianski olejári a šafraníci. Tatran. Bratislava 1981. На 148 – 149 стор. згаданої роботи надруковано в перекладі М. Доротякової й ту частину Шевченкової повісті *Наймичка*, в якій йдеться про словацького олійника.*

² Тарас Шевченко: Повне зібрання творів у шести томах. Том третій. Драматичні твори. Повісті. Київ, 1964, ст. 353.

³ Тарас Шевченко: Повне зібрання творів... Том третій, стор. 87-89.

⁴ Horvátová – Horvát: *Lieky a liečebná činnosť turčianskych olejárov v 18. storočí a na začiatku 19. storočia. In: Slovenský národopis. Roč. 16. 1968, s. 463 – 505. Jozef Hrozičnik: Cit. d.*

його словесний образ Тарас Шевченко. Із Шевченковим образом повністю перебивається образ словацького олійника, що його виготовив І. Г. Бікеші у 1820 році на гравюрі *Дівчина та олійник із Турца*. Олійник на гравюрі Бікеші безвусий, але його одягнення, плащ, корзина на плечах переконливо показують, що Шевченко увів у свою повість постать саме словацького олійника.

Про словацьке походження «венгерца»-олійника промовляє і його макаронічна мова.

«Венгерец», тобто словацький олійник, під час перебування в українській хаті показує Лукії свої оздоровлюючі кроплі та рідини і розповідає, як позбавитись людини від болю. Він перераховує: «Вот эта от зуба, эта – голова, эта – лихорадка, эта – рука, эта – нога, эта – брушка немножко». Олійник намагається при звичаїтись до мови населення та якомога найкраще порозумітись із замовниками, але із його мовлення просочується словакізм *брушко*, який остаточно ідентифікує його як словака, у цьому випадку словацького олійника.

Закінчуючи епізод перебування словацького олійника-«венгерца» в українській хаті, Шевченко розкриває його поведінку як дальшу рису його внутрішнього світу. Венгерец закурює «фарфоровую трубку с кривым чубуком» і збирається в дорогу. Він взвалює корзину на плече, кладе шляпу на голову, бере палку в руку, прощається з Лукією і виходить з хати таким, яким він зображений на гравюрі та малюнках, що збереглися до нашого часу.

«Венгерец» у повісті Шевченка *Наймичка* – типовий словацький олійник, який помандрував із своїми кроплями та рідинами за межі своєї вітчизни й опинився в українському етнічному просторі.

Епізод із венгерцем у повісті Шевченка *Наймичка* невеликий. Він обіймає всього дві сторінки тексту. Венгерец – образ екзотичної постаті в повісті. Він внесений Шевченком до тексту повісті згідно із законами стратегії романтичного літературного тексту. Його метою, крім іншого, було глибше і повніше розкрити образ наймички, яка є ключовим і домінантним образом повісті.

Слово про діяльність російських та українських емігрантів у Східній Словаччині в 1919-1945 рр.

В Празі відбулося вже кілька наукових конференцій з приводу оцінки місця і значення діяльності політичних емігрантів, в першу чергу російських, українських і білоруських, з колишньої Російської імперії, тобто Радянського Союзу, в Чехословаччині в 1919-1945 рр. Потім вийшли збірники матеріалів. Вони обнародували величезний науковий та історичний фактичний матеріал, про який сучасна генерація мало що знає. Пряшівські історики та українознавці теж зорганізували науковий колоквиум на тему «Російська і українська еміграція в Східній Словаччині в 1919-1945

роках», який відбувся в листопаді 2005 року в залі засідань філософського факультету Пряшівського університету. Збірник матеріалів колоквиуму вийшов недавно друком під такою ж назвою¹ завдяки зусиллям Л. Гарбульової, М. Няхай і Л. Баботи. Їх роботу по проведенню колоквиуму оцінюємо дуже позитивно, бо це перша в історії нашого краю така подія. Зроблено перший крок, і віримо, що будуть слідувати даліші.

¹ Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919-1945. – Štátna vedecká knižnica v Prešove. Prešov 2006, 166 s.

Відомо, що після громадянської війни і встановлення диктатури пролетаріату в Російській імперії, тобто в колишньому Радянському Союзі, мільйони людей втекло перед диктатурою в Європу та на інші континенти. Чимало з них прибуло (за різними даними 300-350 тисяч чоловік, правда, не всі залишилися тут жити) в тодішню молодшу Чехословацьку республіку, де знайшли моральну й матеріальну підтримку з боку уряду Т. Г. Масарика. Втікали передусім вчені, політики, офіцери, солдати, священики, письменники, художники, інженери-техніки, вчителі, різні ремісники, студенти, але й рядові люди, які не могли примиритися з диктатурою та радянським режимом. Це була вже друга хвиля російської та української еміграції, на цей раз політичного характеру. ЧСР в 1921-1937 рр. надала їм понад 500 мільйонів крон та уможливила їм створювати свої учбові заклади – основні, середні та вищі в різних регіонах країни, проводити спільчанську, наукову, педагогічну, дослідну роботу, видавати свої книги, поширювати культуру і плекати патріотичне виховання серед своїх членів та знайомити громадян республіки з російською або українською культурою та мистецтвом. Багато з них використали ці можливості, включилися в тодішнє суспільне, наукове і культурне життя, деякі з них навіть позитивно вплинули на розвиток нашої науки, культури і людське пізнання взагалі.

Колоквіум, як доводять матеріали збірника, займався конкретно діяльністю російських та українських емігрантів на території Східної Словаччини. Доповідачі правильно підкреслювали, що Східна Словаччина та й Закарпаття для згаданих емігрантів мали особливе значення. Причиною були передусім географічна близькість до кордону своєї колишньої батьківщини, але й близькість мови, конфесії, побуту серед українців, які проживали в обох регіонах. Не дивно, що саме тут із всіх регіонів Словаччини найбільше концентрувалися українські патріоти.

А зараз конкретно про окремі доповіді. Головну доповідь «Політична еміграція з Росії і Східна Словаччина» виголосила

доц. д-р Л. Гарбульова, яка ці проблеми досліджує вже кілька років і написала кілька монографічних робіт. Вона стисло розповіла про причини приходу російських та українських емігрантів у Східну Словаччину, про виникнення їх культурних товариств – «Русский кружок», «Объединение русских эмигрантов», «Українська громада», «Об'єднання українських емігрантів» та інші в окремих містах Східної Словаччини (Кошиці, Пряшів, Михалівці, Левоча тощо) і про діяльність Російської православної церкви в Ладомировій. Жаль, вона призабула згадати та оцінити роль «Просвіти», яку українські патріоти разом з місцевими свідомими українцями-русинами організували в Пряшеві та інших містах і селах Східної Словаччини та навіть у Братиславі. Оцінила внесок окремих діячів у розвиток словацької культури і техніки. Вона, між іншим, навела факт, що в міжвоєнний період на сході країни діяло 73 інженери-техніки, які активно включилися в розвиток краю, як, наприклад, під час будівництва залізниці на трасі Пряшів – Стразьке, побудови підвісної канатки на Ломницький штіт, побудови кількох храмів тощо. Крім них, вона навела ряд учителів, суддів, лікарів, артистів, музикантів та інших діячів культури, які активно працювали в словацькому середовищі і презентували себе як талановиті люди. Оцінила факт, що вони зробили чимало доброго в галузі поширення російської або української культури і мови серед словаків у міжвоєнний період, влаштовуючи різні концерти, виставки і театральні вистави. Її доповідь мала програмний характер, визначила далішні шляхи і потребу дослідження цієї теми, вимагаючи поширити дослідження еміграції воєнних років і після 1945 року.

Ми погоджуємось з такою постановкою проблеми, бо українська еміграція зазнала чотири хвилі і кожна мала трагічні наслідки для українського народу. Цвіт українського народу залишив свої терени через соціальні і політичні причини.

Інтересні факти приносить стаття Миколи Мушинки «Внесок української

та російської еміграції у дослідження народної культури русинів-українців Східної Словаччини». Свою доповідь розпочав оцінкою діяльності В. І. Терлецького, який в XIX ст. працював у Краснобрідському монастирі, потім відносно докладно розповів про багату діяльність українського історика, етнолога, архітектора, мистецтвознавця В. Січинського, який має великі заслуги у дослідженні народної архітектури, але й історії Бардієва, Бардіївщини та інших районів нашого краю, вказав на його внесок у розвиток храмового будівництва в нашій області. В. Січинський був не лише дослідник, але й проєктант-будівельник церков у Східній Словаччині (Нижній Комарник, Михалівці). Чимало уваги він надав російському фольклористу, етнологу П. Г. Богатирьову, іконознавцю, музикознавцю, фольклористу В. Саханеву, літературознавцю Є. Недзельському та мовознавцю-діалектологу І. Панькевичу. Всі, на його думку, внесли величезний вклад у дослідження багатой культури українців Східної Словаччини.

Про літературне життя української, російської та білоруської еміграції в Східній Словаччині розповідає стаття Й. Шелепця. Він «змапував» досі маловідому діяльність таких діячів, як О. Онуляк, І. Ковальчук, К. Заклинський, М. Мацієвич, В. Портнягін, Н. Мазуркевич, П. Євсєєв, А. Григор'єв та оцінює їх внесок у літературне життя.

Автор цих рядків присвятив свою статтю діяльності українських учителів-емігрантів у Східній Словаччині, де, за істориком І. Ванатом, працювало 34 учителів. Докладно зупинився на діяльності М. Мацієвича, який викладав у словацькій гімназії, керував школою «Sancta Maria», був директором Російської греко-католицької учительської семінарії в Пряшеві, автором трьох підручників для словацьких гімназій з російської мови і літератури, співзасновником «Просвіти», постановником і режисером «Наталки Полтавки» І. Котляревського в Пряшеві та активним діячем Матиці словацької (MS), Червоного Хреста (ČsČK), лектором на різні

культурні теми та передусім улюбленим та ерудованим професором гімназії, життя якого трагічно обірвалось.

Досі маловідомі факти приносить стаття Л. Баботи, в якій розповіла про багату і всебічну діяльність оперної співачки Анди Остапчук. Те саме можемо сказати про внесок Миколи Неврлого про свого батька Ярослава, який знайомить читачів з його роботою в Україні до 1933 року, потім після повернення в ЧСР, на Закарпатті і, нарешті, після 1945 року – в Меджилабірцях, чи В. Дадея про його враження від діяльності Ярослава Неврлого в гімназії, або доповідь О. Гузиової про видавничо-літературну діяльність Російської православної церкви в Ладомирові.

Як свідчать статті та діяльність багатьох названих і не названих російських і українських емігрантів, – це не були якісь бездарні люди, спекулянти, авантюристи, але талановиті діячі, які і в нас вболівали за свою країну, пропагували Україну, її культуру і весь час готувалися, що повернуться додому і будуть будувати нову демократичну державу – Україну.

Особливо виділяються статті М. Сополіги та М. Няхай, які вносять світло у проблему втрати чи знищення фондів Музею визвольної боротьби України. Вони відкинули обвинувачення, які були висловлені деякими дослідниками на адресу працівників музею.

Всі матеріали, які склали рецензований збірник, вважаємо серйозними зондами у названу проблему. Позитивно оцінюємо, що вони побудовані на архівних документах. Гадаємо, що і надалі треба досліджувати архіви і поширити їх вивчення на всю територію Словаччини, бо емігранти жили і діяли майже у кожному місті чи містечку нашої країни. Всі заслуговують, щоб про них молода генерація знала, що багато з них внесло чималий внесок у словацьке суспільне життя – його культуру, науку, техніку тощо.

Позитивно оцінюємо факт, що до кожної доповіді додано резюме англійською і російською мовами.

Михайло Роман

Державна безпека колишньої Чехословаччини і українець Павло МУРАШКО

Зрозумівши після року складність люстраційної проблематики, я мусив у дечому помянути свій первісний і таким чином дещо неправильний погляд на архіви держбезпеки. Відразу на початку хочу читачів попередити, що я особисто є прихильником «декафебізації», але тільки такої, яка стосується самих кафебістів та чільних комуністів. Що стосується реєстрів співпрацівників КГБ, то тут я категорично проти будь-якої «декафебізації» чи публікації, тому що це просто суцільний компромат, яким Москва залякує всю українську еліту (ї не тільки еліту, але й саму політичну псевдоеліту), щоб і надалі могла провадити свою шовіністичну політику на території України.

Завжди, коли знаходжу на інтернеті словацьку сторінку Інституту національної пам'яті (Ústav pamäti národa) й починаю розглядати реєстр Державної безпеки Чехословаччини (далі також «СтБ» від скороченого Státní bezpečnost), де знаходяться співпрацівники самої держбезпеки, то я знову й знову повністю розчарований. Особи, про які я був переконаний, що вони колись мусили співпрацювати з безпекою, я в реєстрах взагалі не знаходжу. Натомість я у реєстрах знайшов майже всіх, кого я завжди поважав і шанував, тобто людей по собі виняткових – надзвичайних і талановитих.

Я не буду згадувати жодні, чужі імена, які знаходяться у словацьких реєстрах. Ті, хто хотіли знайти різні імена в реєстрах, давним-давно так зробили, а ті, хто їх не шукав, шукати їх й надалі не будуть. Тому я у своїй статті загадаю тільки одне єдине ім'я, ім'я мого батька – Павла Мурашка. Він знаходиться у чеському реєстрі співробітників державної безпеки.

Павло Мурашко був українським дисидентом, політичним в'язнем та в 1967 – 1977 роках борцем за волю України. Тоталітарний режим його звинувачує у 1972 році за протирадянську

(bol obvinený z vykonávania činnosti proti štátu svetovej socialistickej sústavy) та протидержавну діяльність у Чехословаччині (він перевозив підпільну літературу з Радянського Союзу до Чехословаччини, там її знову переписував і передавав на Захід) і після того засуджує на шість з половиною років ув'язнення. Відсидів мій батько точно три з половиною років.

Вийшовши з в'язниці в 1975 році, він не перестає бути політично активним і наприкінці 1976-ого року підписує хартію на оборону людських прав у колишній Чехословаччині під назвою «Харта 77». Ціле своє активне життя він був переконаний в тому, що потрібно розвалити Радянський Союз і створити незалежну Україну.

Після повернення з в'язниці держбезпека за ним постійно слідкує й не дає йому нормально жити. Тому батько пише відкритого листа в листопаді 1977-ого року колишньому прем'єр-міністру Лубоміру Штроугалові, в якому повідомляє про свою загрозу з боку СтБ. Цей лист просто бездоганий, але батько його не мав писати. Тут він зробив свою першу, фатальну помилку, принаймні з мого погляду, після якої вже не було складно зробити дальший ряд менших, але для батька самого набагато деструктивніших помилок. Доктор філософії – Павло Мурашко мав тоді просто емігрувати і розпочати повністю нове життя. Але такий радикальний крок батько не хотів зробити. Тому розлучений комуністичний функціонер Штроугал дає наказ держбезпеці мого батька психічно зламати і підписати співпрацю з СтБ, вірніше з КГБ. Починаються допити й психічне ламання. Батько, повністю ізольований від «нормального» суспільного життя, в грудні 1980-ого року піддається тиску естебістів.

Я не знаю, що Павло Мурашко насправді сказав естебістам і наскільки пошкодив або не пошкодив українських дисидентів на Україні. Нехай цілу справу з'ясує й узагальнює українська еліта на Україні (історики, політологи та

політики). Наскільки мені відомо, то найбільш пекучою справою залишається для батька акція «каміон» з 1981-ого року. За словами мого батька, про «каміон» (авто, яке перевозило чеську підпільну літературу) СтБ дізналася тому, що їм успішно вдалося підслухувати авто, квартиру та офіс чеського дисидента Павла Тіріда у Парижі (надзвичайно успішна акція СтБ під назвою «Гніздо»). Крім того, за словами мого батька, естебістам вдалося підсунути свою людину (агента Томанського) до безпосередньої присутності того ж самого Павла Тіріда.

Я особисто взагалі не розумію, чому група чеських дисидентів вибрала собі мого батька як помічника, який їм заховував книги та матеріал у своєму домі. Адже вони дуже добре знали, що він написав відкритий лист прем'єр-міністрові й естебісти постійно цікавились його особою. Дежбезпека моніторувала дисидентів, які приходили до мого батька й сама давним-давно додумалася про що йдеться.

Тому в цьому випадку потрібно поставити питання трохи інакше: чому Павло Мурашко не попередив чеських дисидентів про те, що СтБ знає про акцію «каміон»? Моя відповідь: він був зі самої боротьби з держбезпекою настільки втомлений (він з ними боровся повних 12 років), що вже не знаходив внутрішньої сили її продовжувати. А також тому, що чеські дисиденти й їхні інтереси були для батька до певної міри чужі, адже він боровся передусім за волю України, а відродження демократії у Чехії вважав справою самих чехів, а не українців, які в боротьбі з естебістами уже перед тим потерпіли.

Здається, що батькова недовіра до чеських дисидентів мала хоча б у дечому свої підстави. Він мені розповів, що ніхто з цих чеських дисидентів йому ніколи не сказав про допомогу організації Amnesty International під час його ув'язнення. Аж у 1992-ому році дістав батько запрошення від чеського офісу Amnesty International з повідомленням про те, що він є їхнім в'язнем.

У грудні 2006-ого року я дізнався прямо з Лондона, що мій батько все ж таки не є в'язнем сумління Amnesty International, але його можна знайти в архівах цієї організації як політичного в'язня. Для мене особисто цей факт є незаперечним доказом того, що мій батько все ж таки був політичним в'язнем, який боровся за волю

України і це твердження вже ніхто й ніколи не може спростувати.

На мій погляд, Павло Мурашко був український політичний в'язень та дисидент поза межами України (принаймні від 1967-ого до 1980-ого років), на якого мали б звернути увагу офіційні, опозиційні представники України. Я переконаний у тому, що Україна повинна знати його історію, якою вона б не була. Принаймні кожна демократична європейська держава намагалась би таку історію аналізувати і зробити для себе висновки на майбутнє.

Недавно чеська журналістка Кристина Ванатович (Krystyna Wanatowiczová) навмисне спростувала історію мого батька так, щоб вона в максимально можливій мірі могла запламувати ім'я Павла Мурашка. Використала батькову довіру й сказала йому, що хоче з ним зробити інтерв'ю про українських дисидентів. Натомість у своїй обширній статті згадала тільки одним реченням про його ув'язнення, не намагаючись взагалі пояснити читачам, як він туди дістався!

Я пропоную журналістці Кристині Ванатович звернутися передусім до самого Лубомира Штроґала (як на подив, він ще завжди живий, хоча народжений у 1924-ому році) та його найближчих колег (Яроміра Обзіни – міністра внутрішніх справ ЧССР та генерал-майора Карла Сохора – начальника СтБ), нехай вона з ними робить інтерв'ю та пише зокрема про них – колишніх чеських функціонерів Комуністичної партії Чехословаччини та працівників СтБ. Це вони зорганізували акцію «каміон» й вони психічно знущалися над моїм батьком та десятками інших дисидентів.

* * *

Матеріали, які залишилися у чеському реєстрі, однозначно вказують на те, що органи колишньої чехословацької держбезпеки зробили все для того, щоб назавжди спомпрометувати ім'я мого батька. Головний документ, який залишився серед реєстру, є свідчення естебістів про те, що мій батько погоджується на співпрацю з органами КГБ, а не з органами СтБ. Так званий «vázací akt» з СтБ не існує. Проте документів, які свідчать про його колишню протидержавну діяльність, напевно, у чеському реєстрі не залишилися.

Але існує також словацький судовий документ, в якому залишилося багато фактів про

саме слідство СтБ проти мого батька та його підпільної діяльності. Чому його не спалили естєбісти під час «Оксамитової революції», для мене до певної міри було загадкою. Сьогодні я знаю, що це було передусім тому, що міжнародна організація Amnesty International втрутилася в батькову справу. Для комуністичної верхушки Чехословаччини це був занадто сильний тиск із Заходу, якого вона спочатку злякалась, а після того йому хоча б у дечому підпорядкувалась. А може, він існує тільки тому, що це просто судовий документ, а не документ самої СтБ.

Натомість мій словацький реєстер СтБ було знищено дощенту.

Тут я мушу погодитися з тими українськими істориками та політологами, які попереджають широку публіку перед самими архівами КГБ: до документів КГБ (або СтБ) потрібно ставитись обережно й зі застереженням. Я не хочу, щоб мої слова читачі зрозуміли як заперечення «декаґєбізації». Навпаки, я ще раз підкреслюю, що я прихильник «декаґєбізації», але тільки такої, яка стосується самих каґєбістів та комуністів. Що стосується співпрацівників КГБ (або СтБ), то тут я категорично проти. Тому мушу ствердити, що Лук'яненків проект закону про люстрацію погано підготовлений. (Мою статтю я вважаю також як продовження дискусії щодо самого проекту закону про люстрацію, хоча знаю, що сучасна Верховна Рада не прийме такий закон).

До такого висновку я дійшов не тому, що мій батько знаходиться у реєстрах чеської СтБ, а тому, що найбільші кар'єристи, комформісти та люди без моральних заборон не знаходяться у цих реєстрах. Багато з них були функціонерами Комуністичної партії, але функціонери Комуністичної партії собі придумали власні правила, за якими вони не сміли знаходитися у реєстрах державної безпеки, наперекір тому, що вони інтенсивно з нею співпрацювали.

Мій реєстер був повністю знищений, а вірніше його просто спалили естєбісти в словацьких лісах під час «Оксамитової революції». Тому я хочу (й я в цьому цілком переконаний, що маю на це особисте право) поставити під сумнів цілий архів співробітників СтБ! Адже яка справжня історична вартість самого архіву співпрацівників СтБ, якщо його частина була знищена якраз самими естєбістами? І хто з нас має право засуджувати тих, кого імена в архівах залишилися? Журналісти, які нашвидкуруч можуть

написати будь-яку неякісну джину, вважаючи себе справжніми майстрами пера? Або голова Інституту національної пам'яті? Або навіть сам колишній президент федеративної Чехословаччини – Вацлав Гавел?

Я можу вільно проголосити, що я був одним з наймолодших громадян Чехословаччини, за яким слідкувала державна безпека. На мене доносили мої знайомі й люди, яких я знав тільки здалека. Декотрі намагалися мене пошкодити, інші мене просто хотіли знищити. Сьогодні я про них не можу навіть написати статтю, про подання в суд хоча б тих же самих естєбістів тут навіть немає сенсу згадувати. І все це тільки тому, що мій реєстер був повністю знищений.

Натомість, я дуже добре пам'ятаю, хто особисто знущався наді мною та моїми батьками й старався нам якомога більше пошкодити. Ні одне-єдине прізвище я у реєстрах СтБ не знайшов! Тому я вважаю правильним, що на Словаччині не існує люстраційний закон щодо співпрацівників СтБ. Погано те, що він не діє проти самих естєбістів та чільних представників Комуністичної партії Чехословаччини. Якщо такий закон або сайт мав би колись існувати на Україні, то тільки проти самих каґєбістів та колишніх функціонерів Комуністичної партії Радянської України (нашій родині найбільше пошкодив Лубомір Штроугал і за це він мав бути суджений). Це є насправді ті, хто створили тоталітарний режим зі своєю державною безпекою, а після того ним вправно керували у Чехословаччині та Радянському Союзі.

Тому я вважаю, що батькову справу щодо визнання або й заперечення його українським дисидентом та політичним в'язнем мали б розглянути офіційні представники України (я маю на увазі опозиційних представників та Президента України), а перед тим ще могли б до самої справи висловитися декотрі українські дисиденти, які особисто знали мого батька. Я переконаний у тому, що така дія допоможе не тільки президенту Вікторові Юценку, але й усій незалежній Україні.

І накінець хочу додати, що найважливішою для українців та України є сама дискусія на цю тему, аніж загальне визнання мого батька дисидентом чи політичним в'язнем. Тому що тільки пряма та відверта дискусія про люстрацію може допомогти українцям позбутися страху перед самими архівами КГБ.

Відкритий лист прем'єр-міністрові федерального уряду

Пане Прем'єре!

Вже від довгого часу я є предметом надзвичайно інтенсивного зацікавлення чехословацької державної безпеки, причому це зацікавлення моєю особою набуло такого характеру, що я змушений вибрати якраз цей спосіб повідомлення, щоб забезпечити собі принаймні мінімальну особисту безпеку та основні передумови для нормального життя в ЧССР.

Належу між тисячі людей у ЧССР з високою освітою, яким виключно з політичних причин унеможливлено працювати за своїм фахом (до року 1971 я працював науково). Тепер я працюю як допоміжний будівельний робітник і виконую ординарну, фізичну працю. Отже, могло б здаватися, що моє нове місцевлаштування мало б у повній мірі задовольнити органи чехословацької держбезпеки, які так надзвичайно зацікавлені моєю особою. (Спочатку це були тільки працівники держбезпеки в Кошицях, що їх крайньо негативне ставлення до мене виникло, очевидно, перед кількома роками внаслідок моєї безкомпромісності у питаннях, в яких зміну позиції я мусів би вважати нечесною і безхарактерною. Щойно пізніше, правдоподібно на домагання кошицьких колег, прилучилися до схожої думки також празькі працівники держбезпеки). Ці представники складової частини міністерства внутрішніх справ відвідували (і відвідують) мого працедавця з єдиною метою: обмовити й очорнити мене та домовитися з працедавцем про звільнення мене з цієї праці. Наведу принаймні один конкретний приклад, який дуже виразно ілюструє методи, які органи держбезпеки застосовують у своїй праці.

Під час одних відвідин мого працедавця ці працівники держбезпеки заявили, що стежачи за мною, вони дізнались про те, що я, мовляв, 9.6.1977 відійшов з місця праці вже о 9 годині (робочий час того дня був від 6.30 до 15.30 год.). Це твердження просто не правдиве. По-перше, тоді, очевидно, за мною стежили (як правило, я це просто знаю), а по-друге, ті люди не знали, що того дня на відповідному місці праці, у значно віддаленій оселі Радлік, була зроблена працедавцем ревізія, яка тривала до полудніх годин. За таких обставин, навіть коли б я, наприклад, змовився зі всіма робітниками – моя відсутність була б працедавцем достовірно стверджена.

Подібні стеження трапляються остраним часом усе частіше. Наприклад, 1.11.1977 я виходив на працю ще перед світанком, конкретно перед шостою годиною вранці. На вулиці мене вже чекало авто з погашеними світлами, в якому сиділо трое мужчин. Ця машина слідувала за мною аж на другий кінець Праги, прямо до підприємства, де я працював. До обіду того самого дня я побував на різних місцях Праги під сталим наглядом трьох різних машин з такими номерами: АВР 14-39, АВХ 92-74, АВ2 46-25. А полудні це ще було авто марки Рено з номером АВС 59-47. Цей останній автомобіль вжито також 14.11.1977. Можливо, що таких машин є набагато більше, я назвав тільки ті, про які я переконаний, що вони належать поза всяким сумнівом чехословацькій держбезпеці.

Якби зацікавлення держбезпеки моєю особою обмежувалися тільки таким стеженням, то можна було б усе це оминати байдужою мовчанкою. Але це зацікавлення є набагато ширшого масштабу.

У рамках кампанії проти моєї особи держбезпека підшуковує людей, які зі мною раніше зустрічались (навіть якщо це було тільки принагідно та перед багатьма роками) і цих людей змушують співпрацювати з держбезпекою в моїй справі. Тим, які відмовляються, погрожують різними репресіями. Від цих людей вимагають, щоб вони доносили держбезпеці все, що можуть довідатися про мої зв'язки з іншими людьми, мій спосіб життя, мої звички та все інше, що зі мною особисто пов'язано.

Я приголошений на місце проживання у державній квартирі в Каролових Варах. Це квартира 4-ої категорії, тільки з однією кімнатою! Без центрального опотлення та без купальні. Під тиском держбезпеки і без будь-якого законного обговорення, місцеве житлове управління подало пропози-

цію до відповідного суду про позбавлення мене права користуватися квартирою. Але суддя, який проводив суд 10.11.1977-ого року, був настільки об'єктивний, що не знайшов жодних правових причин для такої пропозиції й надалі дозволив мені користуватися цією квартирою. (Квартиру все ж таки батькові естєбісти пізніше відібрали – примітка Тараса Мурашка).

Але в іншій справі мені навіть до сьогоднішнього дня не вдалося домогтися справедливості. Я належав до тих багатьох сигнатарів «Хартії 77», яким відповідні органи намагалися від початку 1977 року відібрати посвідчення водія на легкові та вантажні машини. Тому що розходилося знову про протизаконні дії щодо моєї особи, я намагався чинити опір. Після того органи безпеки винесли цілком незаконне рішення про уявне порушення правил транспортного руху, яке я очевидно не зробив, і вимагали від мене заплатити 500 крон штрафу. Також мені відібрали посвідчення водія в терміні шести місяців. Наперекір тому, що таким рішенням було порушено цілу низку законів, цю незаконність підтримали усі компетентні установи, до яких я особисто звертався (апеляційний суд, міністр внутрішніх справ, органи прокуратури).

Останнім часом мене кілька людей повідомило про те, що спосіб, яким працівники держбезпеки висловлюються про мене, показує на їхню істеричну ненависть до моєї особи (передаю дослівне повідомлення, яке мені особисто було доручене). Таким способом вони висловлювалися, наприклад, перед моїм працедавцем. Водночас мене попередили про те, що в зв'язку з таким ставленням до мене, взагалі не виключено, що працівники держбезпеки можуть у майбутньому підготувати мою фізичну ліквідацію, яка могла б виглядати, наприклад, як ДТП (недавно знайшли труп колишнього речника Хартії д-ра Іржі Гайка, якого смерть не була достатньо з'ясована й його загибель відбулася за дуже підозрілих обставин).

Використовуючи цю виняткову нагоду, хочу публічно заявити, що не маю жодних особистих ворогів і у випадку, що зі мною трапиться щось подібного, я не знаю нікого іншого, крім самої чехословацької держбезпеки, хто міг би такий вчинок власноруч скоїти.

Схожий і водночас незвичайний випадок так само відбувся на території Словаччини. У липні 1976 року в лісах Східної Словаччини знайдено труп мертвої людини, якої загибель відбулася також за підозрілих обставин. Ці підозрілі обставини доводять знову до того, що розходилося про докладно підготоване вбивство. Натомість цю підозрілу смерть до сьогодні не в'яснено. Жертва злочину, яку знайдено на Словаччині, мала постійне місце проживання не в Словаччині, а столиці Чехії – Празі. Це був визначний чехословацький україніст і славіст, науковий співробітник АН Чехословащини – доктор Орест Зілінський.

За останні роки чехословацька держбезпека провела низку хатніх обшуків у чехословацьких громадян української національності та skonфіскувала велику кількість літератури й документів. Держбезпека skonфіскована суто неполітичні видання, наукові книжки, особисті записки та багато іншого. Таким чином, в мене, моїх батьків та членів моєї родини було skonфіковано численну кількість українських книг. Це небувале явище, яке не існувало ні під час першої чехословацької республіки, ні під час гітлерівської окупації, ні під час сумнозвісних п'ятдесятих років. Це перший раз від виникнення Чехословащини, коли українці змушені приховувати свої дорожочинні українські книги та документи.

У зв'язку з вище наведеною дійсністю звертаюся до Вас, пане прем'єр-міністре, з проханням, щоб ви застосували відповідні заходи для того, щоб покінчити з незаконним тероризуванням моєї особи (інакше це не можу назвати) чехословацькою держбезпекою й забезпечили особисту безпеку моєї особи та моїх рідних. Так само звертаюся до Вас заради того, щоб мені було надано найелементарніших передумов для нормального життя в Чехословащині.

(Скорочено. Оригінал правдоподібно вже не існує. Лист у перекладі на українську мову був надрукований у журналі української діаспори на Заході, назва якого мені невідома. Я – син Павла Мурашка знайшов його копію між документами Amnesty International, які мені вислала міжнародна організація з Лондона наприкінці листопада 2006-ого року.)

ПЕРША ЛАСТІВКА...

(Міркування з приводу книжки)

Ján Mlynárik: Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve, Nakladatelství Libri, Praha 2005, str. 96.

Це дуже цікава публікація, адресована чеськомовно-му читачу, який дуже поверхово або й зовсім не знає новітньої історії України (Української РСР), а щодо діяльності УПА, то знає лише, що це були «українські фашисти і терористи». Ця книжка варта того, щоб про неї згадати й на сторінках журналу «Дукля», бо проблематика, заторкнена автором, ще чекає свого ґрунтовного наукового висвітлення як у Чехії, так у Словаччині.

Ще зовсім недавно ...надцять років тому в тодішній ЧСР все, що на схід від села Вишне Німецьке називалося офіційно *Sovietský zväz*, по-народному – *Rusko*. У свідомості пересічного громадянина Чехословаччини поняття Україна було розпливчастим. Москва пильнувала, щоб Україною (Українською РСР) не дуже то цікавилися навіть у країнах т. зв. соцтабору. Чеський вчений, автор наукових праць про національне відродження європейських народів, Мірослав Грох кілька років тому в листі до українського історика Я. Грицака признався, що наприкінці 60-их років минулого століття партійне керівництво чеського академічного світу «суворо рекомендувало» йому не включати матеріал про українське національне відродження до його книжки про національні рухи «малих народів» Європи у XIX ст. До наказів з Москви в Празі, як правило, ставилися згідно з гаслом «Радянський Союз – наш зразок»...

Єдиною «українською» безпрограшною темою, якій чеські та словацькі партійні «писателі» могли віддатися всією душею, було розвінчування т. зв. «українського фашизму», тобто паплюження історії боротьби Української Повстанської Армії (УПА) за незалежність України. Серед народу УПА біль-

ше відома як «бандерівці». Це поняття цілеспрямовано розповсюджувала й утверджувала в суспільстві ЧСР комуністична пропаганда, бо таким чином відпала потреба пояснювати, чому УПА називається «повстанською» й проти кого повстала. У різних чеських і словацьких публікаціях головну увагу було зосереджено на епізодах (іноді вигаданих і відповідно спрепарованих) переходу груп УПА територією ЧСР 1946-47рр. на Захід. Підкреслювано зазвичай «героїчні» вчинки підрозділів чехословацьких збройних сил, завданням яких було ліквідувати ці групи УПА. Тема ліквідації «українських фашистів – гітлерівських недобитків» не сходила зі сторінок журналів і книг, виданих чеською та словацькою мовами аж до падіння комуністичного режиму 1989 р. Схоже, останньою (?) книжкою, надрукованою словацькою мовою, в якій «по-літературному» бійців УПА зображено як садистів, гірших від нацистів, була книга *Prvý rok mieri*, видана в Братиславі 1990 року тиражем 2500 приміників. Її автор, Ján Patarák начебто сам, як 10-ти річний хлопчина, читаємо на обгортці його книжки, пережив майже пекельну, влаштовану бандерівцями дійсність (*predpreklie*).

Заради справедливості слід сказати, що традиція писати про боротьбу УПА

як про «український фашизм» довше збереглася в Чехії. Військовий історик Jan Fiala видрукував свою «наукову» працю *Zprava o akci B* в Празі 1994 р. А чеське телебачення ще наприкінці 2002 року в серії передач «Доленосні моменти» розповідало, серед іншого, про збройну сутичку між підрозділом чхсл. армії та групою бійців УПА, котра 1947 року просувалася територією Словаччини на Захід. В цій сутичці були жертви з обох сторін. Ведучий телепередачі, не вважаючи за потрібне заглибитися в суть історії боротьби УПА і причин переходу 1947 р. груп бандерівців територією ЧСР в Західну Європу викрутився «по-патріотичному» і сконстатував, що загибель молодих словацьких воїнів – це справа рук «українських терористів і фашистів».

Чи можна говорити про незалежне й критичне дослідження історії в Чехії, якщо бійців УПА, котрі під час II-гої світової війни боролися за незалежність України, в книзі, виданій у Празі п'ять років після краху комуністичного режиму, названо «фашистами» і повторено це наприкінці 2002 р. в передачі чеського телебачення?

Таке запитання висунув чеський історик і журналіст Ян Млинарік. Під враженням писань Я. Фіали та передачі чеського телебачення, в яких спотворено історичну правду щодо діяльності УПА, він переробив і доповнив текст своїх радіопередач, озвучених 1993 р. чеською редакцією радіо Вільна Європа, інформаціями з публікацій, що з'явилися друком після 1990 року. Так народилася книжка, яку можна назвати першою ластівкою критичного переосмислення діяльності УПА в чеській публіцистиці. Прочитавши її заголовок, у декого може скластися враження, що Млинарік висвітлює дві різні теми: долю груп УПА (і боротьбу проти них) під час переходу територією ЧСР на Захід 1946-47 рр. та ліквідацію в Чехо-

словащині Греко-католицької церкви 1950 року. В дійсності існує прямий зв'язок і, як побачимо далі, йдеться про сценарій, перейнятий від радянських каральних органів і застосований також в Чехословаччині. Оскільки книжка призначена чеському читачеві, який має дуже поверхові знання про новітню історію України, не кажучи вже про діяльність УПА, автор дуже стисло знайомить з основними віхами історії України, нагадуючи, наприклад, і про те, що Московське царство, як основа пізнішої російської імперії, вступило на арену історії щойно 420 років після виникнення Київської держави.

Млинарік пише, що ідеологією УПА була українська національна ідея, котра бере свій початок в історичних традиціях Київської Русі та Галицького князівства. Ця ідея знайшла своє продовження в національно-визвольній війні Богдана Хмельницького та в спробах Івана Мазепи. Боротьба за незалежність України в 1917-20 рр., російсько-більшовицьке поневолення Східної України та вибухалий польський шовінізм у Галичині – все це створило передумови для заснування 1929 року у Відні Організації Українських Націоналістів, ідеологічна платформа якої сприяла виникненню і зміцненню УПА.

Основна увага зосереджена в книзі на питаннях присутності груп УПА на території Словаччини, де вони, зокрема під час переходу на Захід, на думку Млинаріка, зустрічалися з більшою підтримкою і симпатіями населення, ніж у Чехії. У Східній Словаччині, в просторі прикордоння з Польщею та СРСР групи УПА було помічено під кінець 1945 р. Їхню кількість оцінено у 1000-1500 бійців. Проте, у повідомленні поліції мовилось про понад шість тисяч бійців УПА (стор. 30). На території Словаччини бійці УПА опинилися внаслідок операцій проти них польських

військ. Мешканці сіл зі словацького боку ставилися до бандерівців зі співчуттям і допомагали їм харчами та одягом. Щоправда, вбивство бійцями УПА кількох представників чхсл. компартії було сприйнято населенням негативно (стор. 31). Коли ситуація втихомирилася, групи бандерівців повернули зі Словаччини на польський бік Бескидів, де вони мали свої бази і підтримку місцевого українського населення. Весною 1946 р. групи УПА знову перетнули кордон Словаччини. Цього разу вони мали при собі листівки, в яких роз'яснювали місцевому населенню мету своєї боротьби проти російського більшовизму. Млинарік наводить уривки з тексту цих листівок, цитую: «Пам'ятайте, що ми, українські повстанці воюємо за найвищі і найшляхетніші людські ідеали – свободи, братерства і рівноправності всіх народів, воюємо за національне і соціальне визволення, рівність та справедливість кожної нації і людини. За ці ідеали ми три роки проливали кров у боях проти німецької окупації, тепер продовжуємо це проти окупації більшовицької». Листівки інформували населення Словаччини й про те, що діється в окупованій сталінським режимом Україні та про примусове виселення українців з Польщі до УРСР. Пропаганда УПА остерігала словацьке населення, цитую: «Пригадайте ці сумні дні, коли здичавілі вихованці Сталіна – НКВД без найменшого співчуття гнали ваших братів у далеку Сибір... Чинили це тоді, коли прийшли вас «визволити» (стор. 43).

В результаті акції «Вісла» – депортації русинів-українців (лемків), що розпочалася у квітні 1947 року, бійці УПА втрачали економічну базу (тил) для своєї діяльності на польському боці Карпат. Через це їхній перехід територією Словаччини в напрямі Німеччини, що розпочався восени 1946 р., значно посилювався. Представ-

ники комуністичного режиму СРСР та Польщі наполягали на тому, щоб уряд ЧСР посилював військові акції проти груп УПА. Тодішній міністр оборони ЧСР Л. Свобода навіть звернувся до свого уряду дозволити підрозділам радянської армії, дислокованим в Українському Закарпатті з метою переслідування груп УПА, переходити на територію ЧСР (стор. 36), на що дозволу дано не було.

В листопаді 1947 року прибіл. 15 тисяч солдатів, поліцейських і колишніх чхсл. партизан завершили військові акції проти кількох сотень бійців УПА на території ЧСР. В сутичках загинуло 59 повстанців УПА і 24 військових та поліцейських ЧСР, а також 6 цивілістів (стор. 52).

Автор книжки вважає, що бійці чехословацької армії, яким саме у зв'язку з акціями проти УПА подовжено термін військової служби, втратили мотивацію для участі в бойових діях. А понад 3600 кол. партизанських ветеранів, що добровільно зголосилися до військових акцій проти бандерівців, не підкорялися наказам командирів армії, поводитись недисципліновано, пиячили. Це призвело до деморалізації військових частин. Така ситуація полегшувала бійцям УПА успішно просуватися територію ЧСР і прямувати до американської зони Німеччини. Я. Млинарік доходить висновку, що військові акції проти повстанців УПА на території ЧСР були неуспішними.

А тепер перейдімо до другої частини праці Млинаріка, в якій мова про ліквідацію Греко-католицької церкви в ЧСР 1950 р. Автор вважає, що між цією подією та військовими акціями проти груп УПА 1946–47 рр. існує прямий зв'язок. На його думку, йшлося про помсту за неуспіхи в боротьбі проти бійців УПА. Якщо не вдалося виловити й знищити на території ЧСР бандерівців, пише він, то ненависть режиму, зокрема після за-

хоплення влади в лютому 1948 року, обернулася проти Греко-католицької церкви (стор. 52). Це надто прямолінійне бачення подій, що їх, на нашу думку, слід трактувати в ширшому контексті. У своїй публікації Млинарік досить часто цитує з тексту доповідної записки, виготовленої у жовтні 1948 р. шефом державної безпеки й заступником міністра внутрішніх справ ЧСР в одній особи Ї. Веселим для президента К. Готтвальда. В цьому 140-стор. документі під гучною назвою «Про українську націоналістичну небезпеку для миру і країн народної демократії» Греко-католицьку церкву звинувачено у причетності до «широкої політичної змови» проти ЧСР та її союзників, в ненависті до Росії та навіть у ненависті до «зростаючої культури і цивілізації простої людини і народних мас». А вже цілковито безглуздом є твердження Веселого, що серед усіх існуючих в Центральній Європі клерикалізмів «найреакційнішим є клерикалізм греко-католицький» (стор. 58). У записці йде мова також про «виявлення бандерівської схованки (přeražky)» в приміщеннях греко-католицької парафії в Празі. Цим «гніздом українських націоналістів» (Веселий) начебто керував місцевий греко-католицький парох П. Гучко. Сюди часто навідувалися його одностайні-націоналісти, наприклад о. П. Миськів та зокрема настоятель чину Отців Василян в ЧСР о. Севастіян Сабол, «котрий мав між бандерівськими таборами за Карпатами та Пряшевом і Требішовом вимощену дорогу» (стор. 64). У записці Веселого, яку часто цитує Млинарік, ім'я С. Сабола фігурує найчастіше, йому надано значення чи не найнебезпечнішого «бандерівського агента» на території ЧСР.

Можна лише шкодувати, що Млинарік не знав про існування книги спогадів о. С. Сабола «Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині»,

виданої 1979 р. в Торонто, в якій автор захоплюючим способом розповідає про своє «ходіння по муках» в перші роки після закінчення Другої світової війни, про своє поневір'яння і втечу через Південну Чехію на Захід після того, як він переконався, що його намагаються арештувати чхсл. органи безпеки на наказ радянських НКВДистів. Розповіді Сабола відчутно збагатили б зміст книги Я. Млинаріка і полегшили б авторові аргументовано спростувати численні вигадки Ї. Веселого щодо «бандерівсько-церковної змови» в ЧСР.

С. Сабол, наприклад, пише про те, що виявлення т. зв. схованки в парафії у Празі було організовано чхсл. органами безпеки. 14 березня 1947 року розпочато обшук приміщень парафіяльного будинку, що тривав кілька днів. В слушний момент представники чхсл. органів репресії підкинули й одразу ж «знайшли» пачки летючок, начебто виготовлених агентами УПА (стор. 52-56). Про міфічну співпрацю ієрархів і священників Греко-католицької церкви в ЧСР з УПА о. Сабол докладно розповідає в розділі своєї книги під назвою «Істерія «бандерівщини» на службі нищення церкви» (стор. 245-255). Діялось так, твердить Сабол, на наказ амбасади СРСР у Празі. З опублікованих досі документів знаємо більше про те, як писався сценарій криміналізації Греко-католицької церкви в ЧСР. Ось приклад. Нещодавно оприлюднено деякі матеріали з архіву Ústavu paměti národa в Братиславі, що стосуються владики Василя Гопка. Згідно з документом, виготовленим чхсл. розвідувальними службами 14 листопада 1947 р., В. Гопко нібито був у Пряшеві головним зв'язковим між Греко-католицькою церквою та бандерівцями. Ба більше, Гопко начебто їздив до збірних таборів Displaced persons (переміщених осіб) в американську та англійську зони Німеччини, вербував там українців, охочих

до співпраці з УПА й таких вислав до Рима, Мюнхена та інших центрів. «Найімовірніше, Гопко керує осередком усього руху українців проти СРСР в Східній Словаччині й взагалі в ЧСР», мовиться в документі. Щоправда, під час судового процесу у жовтні 1951 р. такі зинування єпископу Гопкові не пред'явлено. Вони були вигадані! Виявилось, що у «головного бандерівця» в ЧСР владики Гопка не було навіть закордонного паспорта, отже не міг він відвідувати табори переміщених осіб у Німеччині (*Bardejovské novosti*, 25.7.2006). Можна дійти висновку, що підготовка криміналізації Греко-католицької церкви в ЧСР, пов'язуючи її зі збройною боротьбою УПА, розпочалася принаймні в першій половині 1947 р., після обшуку греко-кат. парафії в Празі й арешту тамтешнього пароха о. П. Гучка в березні того ж року. Цікаво, що на місяць пізніше, 22 квітня, Міністерство внутрішніх справ ЧСР засумнівалося в достовірності інформацій, мовляв, центральною постаттю бандерівської діяльності в ЧСР є о. Гучко. Цією особою, мовиться в документі МВС, «є або єпископ Гойдич, або, що є більш імовірне, настоятель Отців Василян в ЧСР С. Сабол» (*Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950*, in: *Soudobé dějiny*, VIII – 2-3, Praha 2001, стр. 316).

Повертаючися до публікації Я. Млинаріка, можна констатувати, що це дійсно перша вдала спроба, перша ластівка критичного переосмислення історії діяльності УПА на території ЧСР в чеській історіографії й хотілося б вірити, що цей процес матиме продовження. У зв'язку з цим виникає запитання, чи з'явиться і коли така ластівка також у словацькій історичній науці. Конфронтація з комуністичним, отже тенденційним і необ'єктивним баченням діяльності УПА на Словаччині є

конче необхідною... Бо не можна довго зберігати мовчанку з приводу оприлюднених численних статей, серед іншого, таких «шедеврів», як, наприклад, «наукова» стаття Я. Каліста, опублікована в Пряшеві 1962 р., «наукова» книга Б. Хньоупека та згадана вже «література» Я. Патарака «Перший день миру», в якій непогамовна фантазія автора, як на мене, під'юджує читача до ненависті супроти українців. Зокрема це стосується оповідання «Із записок попа Й».

Автор стер порошок зі сценарію, що його писано в канцеляріях служби (не)безпеки ЧСР в другій половині сорокових років, щоб знову поєднати діяльність Греко-католицької церкви з боротьбою УПА. Греко-католицькі священники для нього – «бандерівські пророки». Центральна постать згаданого оповідання є бандерівець на ім'я Тарас, «відданий син України Володимира Великого», який «поляків і зрадників розрізував ручною пилкою». Дві сторінки далі той же Тарас (враження, що автор прагне принизити й зганьбити це типове українське ім'я) наказав матері, до речі, українки за національністю, відтяти мечем голівки своїм власним дітям, бо вона загуляла з поляком (стор. 30). Справді, чи не продукт збоченої уяви «літератора»?

На обгортці книги Патарака читаємо (це написано десь 1989-90 рр.), що «терор бандерівців – ще далеко не вичерпаний сюжет нашого (словацького – І. Г.) письменства» (*Dalimír Hajko*). Таке бачення згаданого «сюжету», хочеться вірити, в Словаччині вже вичерпане. Сподіваймося, що назавжди. Бо вичерпався і опинився на смітнику історії людиноненависницький режим, який щедро винагороджував своїх вірних колаборантів за популяризацію таких сюжетів.

Іван Гвать

Зміст та обсяг поняття «громадянське суспільство»

Чимало суспільних наук у сучасності намагаються точно визначити деякі поняття як розумове відбиття загальних і суттєвих особливостей явищ, які досліджують ці науки. Одним з таких понять політології на словацькій мові є сполука слів «*občianska spoločnosť*» (українське «громадянське суспільство»). Незважаючи на те, що зміст та обсяг цього поняття почали формуватися ще в стародавніх філософів, вони не усталилися до сьогодні.

Однією з головних причин того, що в процесі формування поняття «громадянське суспільство» істотно змінювався його зміст та обсяг, можна вважати те, що змінювалося й коло явищ, до яких мало б це поняття відноситися. Притому явища, які з первісного семантичного поля були вилучені, почали вважатися як протилежність до самого поняття «громадянське суспільство», хоча в змісті цього поняття вони внутрішніє (*implicitne*) залишилися наявні та почали спричиняти смислову інтерференцію, яка триває до сьогодні.

Другу причину можна вбачати в тому, що всі явища, незважаючи на те, яких когнитивним відбиттям змісту й обсягу поняття «громадянське суспільство» колись було, вони [ці явища] постійно розвиваються й змінюються, що неминує відбивається і в самому змісті та обсязі цього поняття.

Одне з перших формулювань змісту сучасного поняття «громадянське суспільство» звичайно поєднується з іменем грецького філософа Арістотеля, який жив у IV столітті до н. е. У своїх творах Арістотель використовував сполуку слів «*koinonia politike*», яку

дослівно можна перекласти як політичне суспільство (*politické spoločenstvo*) або як політична спільнота (*politická komunita*). Назвою «*koinonia politike*» позначав «етично-політичне суспільство вільних та рівноправних громадян, які поділяються на володінні (*vládnutí*) собою й іншими на підставі легально визначеної системи громадських (*verejných*) процедур та спільних цінностей» (Craig, 1998, 369) та вживали її також як синонім слова на позначення держави, яка керується законами та точно визначеними правилами, «*polis*».

Грецьку сполуку «*koinonia politike*» пізніше було перекладено на латинську мову як «*societas civilis*». Латинські вирази «*societas*» та «*civilis*» мають різні значення в залежності від певного контексту. «*Societas*» може, напр., означати «спільність», але й «суспільство, об'єднання (*spolok*), союз, спілку (*združenie*), товариство (*družstvo*)» (Špaňár, Hrabovský, 1968, 602), тоді як «*civilis*» міг набувати значення «політичний, державний, публічний (*verejný*)», але й «громадянський; гідний громадянина; патріотичний; привітний» (Špaňár, Hrabovský, 1968, 107) та ін. Латинське сполучення «*societas civilis*» первісно вживалося у подібному значенні як його грецький еквівалент, що позначав певне політичне суспільство або державу. У такому значенні використовував його в I тисячолітті до н. е., напр., і римський оратор, філософ та політичний діяч Марк Туллій Ціцерон.

Зміст досліджуваного поняття без істотних змін уживався декілька століть, однак при перекладі латинського «*societas civilis*» на інші мови перевага надавалась еквівалентам «громадянський» та «суспільство» перед еквівалентами, які означали «політичний, державний, публічний (*verejný*)» та «спільність; спільнота».

Ще в XVII ст. н. е. англійський філософ Томас Гоббс не розрізняв поняття «громадянське суспільство» та «державу», вважав їх синонімами понять, які означали політично організоване суспільство, та протиставляв їх поняттю

«природний (prirodzený) стан», який розумів як стан суспільства, в якому відсутня політична влада (moc) (Miller et al., 200, 394).

Однією з перших більш важливих змін у змісті поняття «громадянське суспільство» спостерігається в половині XVIII ст. у працях мислителів шотландського просвітництва. Його представники, як, напри., Адам Сміт або Адам Фергюсон, почали виразно розрізняти поняття «громадянське суспільство» від поняття «держави». «Державу» розуміли як політичну сферу, в якій реалізуються загальносуспільні інтереси, а «громадянське суспільство», на їх думку, представляло сферу торгівлі та обміну, що відбуваються між родиною і державою, яка має на меті індивідуальні або групові інтереси окремих осіб (jednotlivcov) (Barša, Čisaf, 2004, 10). Отже, обидва поняття настільки віддалились одне від одного, що кожне з них відносилось до іншого кола явищ.

У кінці XVIII ст. разом з тим поняття «громадянське суспільство» на відміну від поняття «держави» почало набувати позитивних конотацій. Їх творенню сприяло, з одного боку, спрямування уваги на етимологічну близькість слів *громадянський* – *civil* та *цивілізований* (*civilizovaný*) – *civilized*, *civil* у англофонній та франкофонній областях, а з другого, погляди представників фізіократизму та Томаса Пейна (Painea), які відмічали ринок як простір «свободи та «природної» спонтанності «spontaneity» на відміну від держави як «простору примушування та штучно установлених несправедливих установ» (Barša, Čisaf, 2004, 11-12).

Тенденція розрізняти поняття «громадянське суспільство» та «держави» повністю виявилась на початку XIX ст. у працях Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Цей німецький філософ не тільки визначав обидва ці поняття самостійно, але й досліджував також взаємне відношення та взаємозв'язок явищ, які, на його думку, вони визначають, та до певної міри підкріплював міру конотацій обох термінів на користь терміна «держави». Ге-

гель розумів громадянське суспільство як «уособлення універсального егоїзму», як область, у якій окрема особа чи група осіб повною мірою відстоюють свої потреби та інтереси посередництвом праці, виробництва та обміну. Він характеризував це суспільство партикуляризмом і внутрішньою нестабільністю, яка зумовлена конфліктом між індивідуальними та груповими інтересами. Крім цього, він підкреслював необхідність наявності закону та зовнішньої організації, т. зв. «зовнішньої держави» для її існування. Водночас Гегель розумів громадянське суспільство як посередника між родиною та державою. На його думку, держава була своєю сутністю (*entitou*) якісно вище від громадянського суспільства, яке він розумів як «уособлення універсального альтруїзму», як сферу, що являє собою синтез, який перевершує плуралізм та протиріччя інтересів окремих осіб та груп, і яке є проявом раціоналізму та досягненням об'єктивної й універсальної свободи. (Pietrzyk, 2001, 36 – 46).

У половині XIX ст. німецький мислитель Карл Маркс висунув актуальне питання про обґрунтованість подальшого вживання поняття «громадянське суспільство» на відміну від поняття «держави». К. Маркс уживав термін «громадянське суспільство» у своїх ранніх творах, зокрема у зв'язку з критикою Гегеля. У них він погоджувався з визначенням Гегелем поняттям «громадянське суспільство» як назвою для сфери, в якій «солідарність між класами занадто слабка», і в якій «люди відносяться один до одного як до знаряддя для досягнення власних цілей», а «єдине, що їх взаємно поєднує, є вроджена неминучість, потреба та приватний інтерес, охорона власного майна та егоїзм» (Pietrzyk, 2001, 43 – 44). Маркс не погоджується з Гегелевим розумінням взаємного відношення між явищами, що позначаються як «громадянське суспільство» та «держави». На думку Маркса, держава не є інституцією, яка узгоджує конфлікти окремих осіб та груп, навпаки, вважає її за знаряддя панівного класу для реалізації своїх власних інтересів, яка особи не

з'єднує, але відчужує. Саме тому можливість реалізації об'єднання та здобуття дійсної свободи людства Маркс убачав у скасуванні держави та возз'єднанні громадянського й політичного суспільства. На думку Маркса, поняття «громадянське суспільство» дуже загальне (*široké*) й неточне, що включало в собі «організацію родини, верств та класів, форми й способи існування та функціонування суспільства взагалі, дійсного життя та діяльності людини» (Frolov, 1982, 320). У своїх пізніших працях замість цього терміну Маркс почав уживати більш специфічні поняття, як, напр., господарська структура суспільства, економічна база, спосіб виробництва і т. п. (Frolov, 1982, 320).

Від половини XIX ст., поряд з Марксовим відкиненням поняття «громадянське суспільство», поступово на передній план висувається нове розуміння цього поняття. Справа в тому, що французький мислитель Алексіс де Токвіль (Alexis de Tocqueville) розрізняв три складові частини суспільства – громадянське суспільство, політичне суспільство та адміністративний апарат держави. Притому підкреслював, що поняття «громадянське суспільство» відноситься не тільки до економічної організації, але й до культурних, професійних, добровільних об'єднань та до громадськості, які б мали чинити протидію не тільки державі, але й ринку (Graig, 1998, 370).

На початку XX ст. у праці італійського марксиста Антонія Грамші (Gramsci) можна спостерігати систематичне відділення поняття «громадянське суспільство» від понять «держава» та «ринок» у плані змісту та нове визначення відношень між явищами, які ці поняття позначають. Він твердив, що «громадянське суспільство стоїть між економічними структурами та державою зі своєю легіслатурою та примусом» (Gramsci, 1971). Крім професійних об'єднань, культурних та освітніх організацій, політичних партій та церков, А. Грамші вважав складовою частиною громадянського суспільства і такі інституції економічної сфери, як, напр.,

фахові об'єднання та профспілки, тоді як економічні інституції, що відповідають за виробництво, як, напр., фірми та корпорації, з неї виключав (Gramsci, 1971).

З часів Арістотеля до половини XX ст. зміст та обсяг поняття «громадянське суспільство» істотно змінився. Якщо спочатку він вважався синонімом до поняття держава, а пізніше відносився до всіх інших явищ, крім держави, включно ринку, або ж до всіх явищ, крім держави та родини, то поступово із сфери явищ, які позначав, був виключений і ринок. Незважаючи на це, багато з первісних значень у змісті та обсязі поняття «громадянське суспільство» внутрішнє (*implicitne*) наявні. Повністю це виявилось у 70-х та 80-х роках XX ст., коли це поняття знов опинилося в центрі уваги, і зважаючи на розбіжність у його розумінні, виникло декілька відмінних визначень його обсягу та змісту. Одним з них є, напр., погляд неоліберальних правих (*neoliberálnej pravice*), які розуміють економічні відношення як складову частину громадянського суспільства. Інші, з яким погоджуються консервативні праві, що підкреслюють традиційні суспільні структури, зараховують до громадянського суспільства також сім'ю, милосердя (*charitu*), церкви та патерналістичні місцеві спільноти. З другого боку, інші з-поміж них, які презентують ліберали центру, при характеризованні громадянського суспільства висувають на передній план не традиційні, але асоціативні створювані структури, як, напр., різні групи людей із спільними інтересами та об'єднання взаємодопомоги (Barša, Čísař, 2004, 20). Згадану кількаразову зміну поняття «громадянське суспільство» з внутрішньою наявністю попередніх значень у цьому понятті можна вважати за одну з головних причин у розбіжності його вживання у сучасності.

Водночас у згаданому періоді поряд з поняттям «громадянське суспільство», передусім зусиллям крайніх лівих та активістів, виникла й нова назва «третій сектор», яка вважається його синонімом,

що відноситься до «добровільних об'єднань, які посередництвом самоврядування піклуються про потреби, які ринок ігнорує, та розвивають автономію, якій загрожує держава (Barša, Čísar, 2004, 20). Утворення цієї синонімічної назви можна вважати, крім іншого, за намагання усунути сумнівність (vágnost') поняття «громадянське суспільство» та ясно (explicitne) назвати сферу, що знаходиться між ринком та державою. Однак і це визначення поняття залишається надалі дуже широке, оскільки включає в себе різні взаємно гетерогенні інституції (Докладніше про це див. Carothers, 1999-2000).

Однією з наступних причин неоднакового визначення поняття «громадянське суспільство» є дійсність, що явища, до яких це поняття відноситься, чи вже стосується держави, ринку або простору між ними, постійно розвиваються та змінюються. У сучасності зміна їх змісту та обсягу зумовлена різними впливами, напр., дедалі більш інтенсивним процесом глобалізації. На додаток, під впливом глобалізації доходить до полегшення можливості взаємного співробітництва між окремими представниками громадянського суспільства в регіональному та загальносвітовому масштабі, в результаті чого доходить до взаємозв'язку вже існуючих структур, але й до виникання нових структур громадянського суспільства, що мають намір здобути вплив у регіональному чи загальносвітовому масштабі. Відносно швидкі зміни, що стосуються самого явища, яке зветься «громадянське суспільство», ускладнюють визначення цього поняття, котре не усталилося навіть тоді, коли суспільні зміни відбувалися відносно повільно. У мовному плані ці зміни виявляються у додаванні до назви «громадянське суспільство» різних означень, внаслідок чого виникають назви, як, напр., «європейське громадянське суспільство» або «глобальне громадянське суспільство». Означення «європейське» або «глобальне» в даному випадку означають територіальне поширення явища, зміст та обсяг назви, до якої ці

означення додаються, залишається й надалі неясним.

Постійно наявні інтерференції взаємно протилежних значень у понятті «громадянське суспільство» та швидка зміна явища, якого це поняття мало б бути відбиттям, ускладнюють та будуть ускладнювати однозначне визначення поняття «громадянське суспільство». Для того, щоб уникнути непорозуміння у його вживанні, очевидно, ще довгий час буде потрібно докладно зважувати контекст, у якому буде у даному випадку вжите поняття «громадянське суспільство».

Використана література:

ARISTOTEL: *Politics II* <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Aristot.+Pol.+toc>

BÁRŠA Pavel, ČÍSAŘ Ondrej. *Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. – Brno: CDK 2004.

CAROTHERS Thomas. Think Again: Civil Society // *Foreign Policy Magazine*, Winter 1999-2000 // <http://www.globalpolicy.org/ngos/civsoc.htm>

CRAIG Edward (gen. ed.). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 2. London; New York: Routledge 1998.

GRAMSCI Antonio, 1971 // SHAW Martin. *Civil Society* // <http://www.sussex.ac.uk/Users/hafa3/cs.htm>

FROLOV I. T. (hl. red.). *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda 1982.

KALDOR Mary, ANHEIER Helmut, GLAUS Marlies (eds.). *Global Civil Society 2003*. 1st ed. New York: Oxford University Press, 2003 // <http://www.lse.ac.uk/Dept/global/Yearbook/outline2003.htm>

MARX Karl. *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. Cambridge University Press, 1970 // <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/index.htm>

MILLER Dávid et al. *Blackwellova encyklopédie politického myslení*. – Brno: Barrister&Principal, 2000.

PIETRZYK Dorota I. *Civil Society – Conceptual History from Hegel to Marx*, 2001 // <http://www.aber.ac.uk/interpol/PhD/Dorota.pdf>

ŠPANÁR Júlíus, HRABOVSKÝ Jozef. *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava: SPN 1968.

ІЗ РОДУ В РІД

Мирослав ДАНІШ

Мирослав Даніш – словацький поет та історик. На філософському факультеті Університету ім. Я. А. Коменського студіював історію й російську мову. В 1986-1989 роках продовжував студії в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка. З 1985 р. викладає історію Сх. Європи на філософському факультеті Університету Коменського в Братиславі.

Ще будучи студентом почав писати вірші. Перша збірка „Dážd' stratených“ / „Дощ втрачених“/ вийшла у 2002 р. Друга – „Architektúra lásky“ / „Архітектура кохання“/ вийшла у 2005 році.

М. Даніш разом з М. Неврлим готує словацьку монографію про Івана Франка.

ЩОСЬ СВЯТОГО

Наполеон – є мертвий дзвін французький.

Сталін – Росії мертве вухо.

Христос – також є мертвий.

Але – дзуськи!!!

Христос – живий!

Живий Святішим духом!!!

Все це було даним-давно.

Давніш ніж голос Даніш-батька.

Та груша батькова – квітує під вікном

Дитячим криком і життям багатим!

Це так було давно, неначе у кіно.

Лишилась лиш молитва –

Співуча, мов свята,

Ота на дужім вітрі – нитка...

Що в'яже пам'ять, мрію, здогад.

Й магнітофонний батька голос, хату,

Святу молитву і мій спогад,

Якого теж –

Не так-то вже й багато...

НЕЛЕГКО ВІДІЙТИ ДО РАЮ

Мій батько був, як той Адам,
Моєї пам'яті вершина!
О, ні! Не в пекла!
А в райському саду,
Отам, де дні – погожі й теплі.

Багато він не мав гріхів,
Але в житті – усе умів!
Носив у серці він слова
І музики чарівні звуки,
Він весь, мов келех той добра,
Він просто був – золоторукий!

А мати рідна – Євою була,
Вона, мов маківка цвіла.
Вона й тепер мені, куди не йду,
Мов цвіт у райському саду!

По них лишився тільки сад.
А ще – гіркавий жмут розсад.
Немає татуса і мами
На старім місці –
Ключ від брами...

ПІРАМІДА ТОТОЖНОСТІ

Хто сказав, що мій дім – то могила мого життя?
І що рідне Кральове – то не вікна до світу?
Як же так? Де ж, скажіте, тоді майбуття?
Де ж Словенско моє, що садами так квітне?

Це Європа моя!
Дзвінкий голос і спів, і весна,
І вершини й низини, і ліси, і поля,
І веселка свята, що бере срібну воду –
Це все є – Піраміда моя!
Піпаміда мого народу!

ПЕРЕСТАВ БОЯТИСЯ САМОТИ

Перестав я боятися вже самоти,
Зрозумів, що у ній є – харизма!
Я недавно із нею на Ти!
Я спізнав самоту там –
На батьківській призьбі!

І чим більше самотніший я,
Тим щедрішим стаю до людей!
Мабуть, в цім – уся сутність моя,
Та, яку не згублю вже ніколи й ніде!

ЗОДІАК

Пес є другом людини,
Та чи друг я – звірини?
Каламбур це? Абсурд? Чи попса?
Я шукаю в собі – не людину!
Я шукаю тепер – у собі того пса!

АРХІТЕКТОР КОХАННЯ

Хай дощить моя Поезія до тебе
Краплями – рядочок за рядком!
Пам'ятай, що ті дощі – від мене
Ніжно в твоє серце – падають на дно!

Знай! Змертвілий світ кохання –
Холодом з-за місяця мете.
Де межа життя – остання!
Яблуневий – цвіт там не живе!

* * *

Щось утікає так із болем поміж пальців,
Мов той пісок, що тужить ревно за водою.
Спекотою розп'ятий я, немов на п'яльцях,
Іду одурений, мабуть, самим собою.

А караван верблюжий – сунеться недремно.
Цю спеку несусвітню – копитами місить.
А я, мов божевільний, усе шукаю древо,
Щоби свої останки – на сучку повіситись...

* * *

Я навіки покохав ворожку.
На столі – пасьянс мого життя!
Я себе від неї – вже не відгороджу!
Нізяякі гроші і пиття!

Я у колі добрих, гарних друзів.
Чарочка хрустальна душа – не мине!
Пили так, що аж шуміло в лузі!
У застоллі: – я, Гомер, Моне...

Я навіки покохав свою ворожку.
У потемках я на ніжку – руку клав!
За стегно тримав, коліно й ніжку!
Повну чару чарів випивав.

Я тягнув з колоди карту.
Я червову сімку в руку брав.
І в своїм пияцькім гарті –
Все на світі – забував!

Я кохав її і лежма й стійма,
Знав, що радість ця – не дінеться ніде!
Лиш одне не знав! Що в чужих обіймах –
Та ворожка – смерть свою знайде!...

* * *

Я сказав коханій правду.
І вона мене – покинула.
Я другій сказав – неправду!
Так і ця від мене двинула.

Ну, які ж ці люди ниці!
В чім же сенс тоді життя?
Як для тих, що у – спідниці –
Все-одно – що правда, що брехня?!

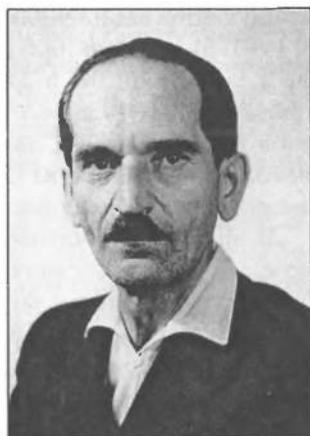
Переклав зі словацької Григорій Булах

МИСТЕЦТВО

Автор модерного типу пейзажу

(До 100-річчя від дня народження Дешидерія Миллого)

7 серпня 2006 р. минуло 100 років з дня народження народного художника Дешидерія Миллого. При цій нагоді було влаштовано декілька культурних акцій. Найвизначнішими з них були видання Словацькою поштою, а. т. поштової марки з емісії «Мистецтво» за мотивами твору Д. Миллого під назвою «Кривий ярк» з 1944 р. та відкриття однойменної виставки у виставочних приміщеннях галереї СНМ – Музею української культури у Свиднику, яка несе ім'я художника. Інавгурація поштової марки, автором якої є відомий словацький митець та гравер Франтішек Горняк, відбулася 20 жовтня 2006 р. в Братиславі, а вернісаж виставки на тиждень пізніше – 27 жовтня 2006 р. Складовою частиною урочистого відкриття виставки були хрещення, презентація та продаж першої словацької марки за мотивами твору українського художника Словаччини.

Д. Миллий – педагог, один з основоположників та найвизначніший представник образотворчого мистецтва українців Словаччини – народився у Києві Старолюбівнянського округу. Народну школу відвідував у рідному селі (1912-1918 рр.), а після її закінчення продовжив навчання в Державній реальній гімназії в Левочі (1918-1919 рр.) та Чехословацькій державній гімназії ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві (1919-1922 рр.). Педагогічну освіту він здобув в Греко-католицькій півцеучительській препарандії в Пряшеві (1922-1926 рр.), а образотворчу – у Вищій художньо-промисловій школі у Празі (1926-1933 рр.).

Д. Миллий: «Кривий ярк».

Спочатку вчителював у селі Орлів, згодом у Пряшеві та Братиславі. Після переселення в Братиславу в 1946 р. Д. Миллий продовжує працювати на посаді завідуючого відділенням Реферату українських шкіл, на яку був призначений у 1945 р., та доцентом на відділі образотворчого виховання Словацької вищої технічної школи. В 1947-1949

пр. викладав в Інституті рисунку та живопису при педагогічному факультеті Університету ім. Я. А. Коменського. Від 1 жовтня 1949 року починає працювати у новозаснованій Вищій школі образотворчих мистецтв, при заснуванні якої і сам співпрацював. У згаданій вищій школі виконував функції завідуючого відділенням графіки (1949-1951 рр.), ректора (1951-1952 рр.), завідуючого відділенням пейзажу (1954-1958 рр.) та професора вільної графіки, загального і пейзажного малярства (з 1958 р.). В 1962 р. йому було присвоєне звання заслуженого художника, а в 1971 р. – народного художника.

Д. Миллий був членом Спілки словацьких образотворчих митців, Художньої бесіди Словачини, Спілки художників та приятелів графіки, брав активну участь у заснуванні творчої групи *Життя й згодом* став її першим завідуючим. Працював у ЦК Союзу чехословацьких образотворчих митців, Президії Української Народної Ради Пряшівщини та в уже згадуваному Рефераті українських шкіл при Повереництві шкільництва і народної освіти в Братиславі.

Поряд із педагогічною діяльністю та працею в наведених організаціях, комітетах та інституціях Д. Миллий займався живописом, рисунком, графікою, ілюстрацією, сценічним мистецтвом та виставочною діяльністю. Дотепер було влаштовано 19 відомих самостійних виставок митця та дві постійні експозиції. Свидницька виставка, яка була відкрита до кінця червня 2006 року, була зосереджена на презентацію живописної творчості митця.

45-річний творчий шлях художника можна окреслити декількома творчими періодами.

Уже під час навчання у Празі Д. Миллий випробовує свої художні здібності в майже всіх образотворчих жанрах, але найбільше уваги присвячує жанру портрету. Художник портретує передусім своїх рідних: матір Олену, батька Якова, братів Миколу та Елемира, бабусю та інших. З початкової творчості митця нам відомі також автопортрет з 1929 р., жанрові сцени під назвами «Проща в Києві» (1927 р.) та «На веранді у Миллих» (1931 р.), а також перші варіанти сумної та замріяної дівчини, яка у творчості митця відома під назвою «Блудниця».

Після закінчення військової служби, яку Д. Миллий відбував у школі по підготовці офіцерів запасу в містах Єлшава та Кошиці (1933-1934 рр.), починає вчителю-

Д. Миллий: «Поперечна ріпля».

Д. Миллий: «Поля».

вати в Руській народній школі в селі Орлів й залишається тут наступних 8 років. Повернення до рідного краю спричиняє, що він починає захоплюватись навколишніми краєвидами, повсякденним життям на селі – його багатим фольклором, традиціями та звичаями («Село Орлів», 1941 р., «Кийов», 1942 р., «Заручини», 1942 р., «Орлівська невістка», 1942 р.). Проте найвідомішими творами орлівсько-пряшівського періоду є символічно-меланхолійного характеру, які відомі під назвами «Блудниця» та «Кривий ярк».

В 1946 р. Д. Миллий переселяється в Братиславу. Після переселення його творчість збагачується новими міськими, військовими та ательєрними сюжетами. Продовжує також художньо обробляти фольклорну тематику, проте творчість другої половини 40-х років найвлучніше характеризує цикл ліричних, світло-теплих акварельних композицій, створених під впливом різнобарвних народних костюмів, закінчення Другої світової війни та спокійного мирного життя («В гірському селі», 1948 р., «В Андріївці», 1948 р., «Дорога», 1949 р.).

Творче оживлення другої половини 40-х років та початку 50-х років раптом обірвалося. Трапилось це після критики творчості Д. Миллого у словацькій пресі. В творчості митця настає період, характерний креативною стагнацією. В цей час художник створює цілий ряд психологічно-аналітичних автопортретів та портретів ескізних жанрових сцен, які відображають польові роботи, натюрморти із фруктами. Малює на Ораві, Ліптові та Детві й таким чином знайомиться з особливостями окремих областей Словаччини. Займається також трагедією села Токаїк під час СНП та створює один графічний і три живописні цикли, присвячені згаданій події («Портрет дружини», 1954 р., «Збирання картоплі», 1956 р., «Детв'янська мелодія», 1950 р., «Страчені», 1957 р., з циклу «Токаїк 1944»).

Від половини 60-х років художник починає зосереджувати свою увагу передусім на жанр пейзажу. Монотипії з виразною редукцією природної форми та пастелі з багатим застосуванням теплих оранжевих та червоних кольорів начебто передвіщали появу своєрідних та неповторних композицій пейзажів. Горизонтально конциповані краєвиди з характерним монументальним виразом, геометричною стилізацією, виключенням деталі та теплою кольоровою структурою представляють новий тип пейзажу не тільки в нашому національному, але й загальнодержавному контексті («Під Кривим ярком», 1967 р., «Вечір під скелями», 1967 р., «Поля», 1965-70 рр., «Поперечна рілля», 1970 р.).

У своїй художній творчості Д. Миллий відобразив побут на нашому селі, цікавився соціальним становищем селян, надав художню форму українському фольклору та краєвидам не тільки рідного краю, але й інших областей Словаччини, а в останньому творчому періоді йому вдалось відкрити новий модерний тип пейзажу.

Д. Миллий ціле своє свідоме життя утримував живі контакти з рідним краєм. Був патріотом свого рідного українського народу, до якого він гордо зголошувався.

Помер художник на 65-му році життя 1 вересня 1971 р. в Братиславі.

Ладислав Пушкар

РЕЦЕНЗІЇ

Василь НАЗРУК

*Варшавський університет,
кафедра україністики*

Новий ПУТІВНИК НА ШЛЯХУ ДО ДЖЕРЕЛ

Забезпечення прав національних та етнічних меншин - вагома складова устрою Польщі як демократичної правової держави та ще й від недавнього часу члена Європейського Союзу.

Становище української меншини у перші післявоєнні роки було вкрай невідрадним. Тавром на стан збереження національної тотожності українців у Польщі лягла репресивна переселенська акція «Вісла», яка позбавила їхніх рідних осель та мала стати засобом розпорошення на території Повернутих Земель (т. зв. Зєм Одзисканих), шляхом до неминучої асиміляції.

Та не зовсім точно так і сталося, як «винахідникам» переселення гадалось. Сталінізм та влада його слухняних політичних прислужників у Польщі зазнали краху. Приреченим на асиміляційне розчинення українцям довелося, однак, ждати аж десять років на спалах антисталінського бунту – польського жовтня 1956 року, який заплідносив політичною відлигою. В загальному руслі антитоталітарних політичних змін почалось також пом'якшення політики супроти несправедливо затаврованої та дискримінованої української меншини у Польщі. Українцям дозволено було заснувати своє суспільно-культурне товариство (УСКТ) та видавати газету (тижневик) рідною мовою – «Наше слово». Переселені українці від-

чули пом'якшення свого становища засланих, одержавши змогу вже без перепусток переміщатися по території поселення, без боязні розмовляти рідною мовою та навіть вивчати її у школі. На основі рішень державної влади було тоді засновано декілька середніх українських шкіл (загальноосвітніх та педагогічних, тобто вчительських ліцеїв) і кілька десятків т.зв. пунктів навчання української мови у польських початкових школах. З перших же пір виникла й природна потреба забезпечення їх вчительськими кадрами та необхідними для якісного навчання підручниками та наглядними посібниками. Звичайно, ставали тоді у пригоді різні книжки художньої літератури та підручники, збережені вдома приватними особами, а також підручники з тодішньої Радянської України (хоч вони й не відповідали специфічним польським місцевим реаліям). Почалась також робота над виготовленням нових підручників місцевими авторами. Задля історичної достовірності годиться згадати, що на цій ниві стали помітними звершення таких авторів-педагогів, як Іван Брук, Антін Середницький, Остап Лапський, Ярослав Грицковян, Василь Назарук, Любомира Пилипович, Богдан Гук, Анна Дрозд та Ірина Дрозд, Марія Філь. Цей гурт поповнила минулого року професор Валентина Соболь випуском підручника *До джерел. Історія української літератури IX – XVIII ст.*, що має бути джерелом знань з української літератури та культури для учнів першого класу загальноосвітніх українських ліцеїв у Польщі. Користувач цього підручника знайде в ньому щедрий набір матеріалів, які всебічно представляють надбання української літератури та культури, зразки духовної спадщини за великий проміжок часу – майже десяти століть (IX – XVIII). Цей новий навчальний посібник поставав за умов великою мірою сприятливих для нових методичних вирішень, коли наука України, що укріплювала свою самостійність, зрушила з місця велику дослідницьку працю, спрямовану на подолання сумної спадщини

спрощень і відвертих зафальшувань, вчинених на тілі української історії, літератури та культури, у час царського самодержав'я, а пізніше в роки радянського тоталітаризму.

Нині спостерігаємо ренесанс, затоптуваної протягом довгих століть, української національної тотожності, дослідники видобувають з небуття і забуття численних видатних творців та їхні твори, міняється також канон національної літератури. Незважаючи на фінансові проблеми шкільних та громадських бібліотек в умовах зародження капіталізму, поява та поширення кола користувачів Інтернету створила нові шанси ознайомлення з повернутими з небуття літературними творами, історико-літературними розвідками та критичними матеріалами. Водночас потужно зросла й шкала навчально-інформаційних потреб і сподівань з боку учнів та вчителів. Дотеперішні, інколи дошкульно відчутні розходження між едукативними спроможностями шкіл та очікуваннями й вимогами з боку вузів – на вступних іспитах, можуть бути еліміновані шляхом модифікації навчальних програм у школах, підвищення якості процесу навчання та новою формою випускного іспиту (тобто «новою матурою»). Звичайно, цього не досягти без нових підручників. Стосовно шкіл з українською мовою навчання у Польщі треба зразу наголосити на тому, що вчителям та авторам нових підручників ускладнює справу відсутність нових, детальних програм навчання (розроблені лише загальні основи). Дошкучає також відсутність достатньої кількості текстів обов'язкового канону художньої літератури, а також необхідної кількості словників та допоміжних літературознавчих матеріалів. Якщо додати до цього ще паралельну наявність в Україні декількох різних проєктів періодизації історії українського літературного процесу, то будемо ближче зрозуміння розміру складних вирішень та вибору, перед яким доводиться ставати авторів нового підручника. За таких умов, силою обставин, більш доцільно пропонувати підручники до певної міри універсального характеру, які могли б задовольнити ширший діапазон навчальних потреб. Наявність такої інформаційної «надбавки» саме й визначає

специфіку навчального посібника Валентини Соболев *До джерел*.

Годиться відмітити, що авторка провела критичний аналіз згаданих проєктів періодизації історії української літератури та зробила, мабуть-таки, оптимальний вибір – як з точки бачення найновіших знань у цій ділянці, так і з врахуванням специфіки навчального процесу, тобто шкільної дидактики. Для потреб підручника була тут прийнята концепція, розроблена у Київському університеті, за якою вживається один термін – «давня українська література» (від дохристиянських часів до XVIII століття), однак поповнена розподілом на два менші історико-літературні періоди:

1. Від дохристиянських часів до кінця XIII століття – «прадавня українська література», або література княжих часів («Княжої доби»); 2. Література XIV – XVIII ст. – «давня українська література». Водночас, ідучи шляхом концепції видатного історика (відомого також як автора історії української літератури) Михайла Грушевського, наближення багатовікових надбань українського письменства авторка починає від праоснови, себто від фольклору.

Аналіз матеріалу підручника В. Соболев дає підстави впевнено ствердити, що він повністю згідний з Програмною основою для трилітнього загальноосвітнього ліцею з українською мовою навчання, а також з пропонуваним у ній списком творів (лектур) для основного та поширеного рівня. Треба тут відмітити, що ця програмна основа... потребує вже також актуалізації з огляду на динаміку змін літературно-культурних реалій та у зв'язку з ходом інтеграційних процесів, інтенсивністю та новою якістю культурної комунікації. У підручниках треба враховувати різке зростання доступного масиву знань про українську літературу різних епох, брати до уваги нові архівалії та методологічне розмаїття і результати посиленних літературознавчих досліджень. Відповіддю на такий поширений діапазон сподівань саме й є «вміст» обговорюваного нами підручника. Авторка – враховуючи настанови Програмної основи – розмістила основний матеріал книжки у чотирьох об'ємних части-

нах, які охоплюють певне коло деталізованих та виділених у підрозділі проблем (тут подаємо їх у дужках): Із народнопоетичних джерел (1. Українські народні думи; 2. Українські історичні пісні); Давня українська література (1. Біблія – пам'ятка світової культури з виокремленням ряду таких питань, що стосуються початків християнства, мови і стилю українських перекладів Книги псалмів, Нового Завіту, Біблії як явища літератури та мистецтва та ін.); Література українського середньовіччя (1. Література Київської Русі з виокремленням питань раннього середньовіччя і стилів та системи жанрів літератури середньовіччя та з добавкою Літопису Руського – для поширеного рівня навчання; 2. Слово о полку Ігоревім – з добіркою матеріалів, що стосуються широкого кола питань походження та специфіки та дискусій навколо цієї пам'ятки); Українська література ренесансу і бароко (1. Ренесанс – представлений творчістю М. Смотрицького; 2. Українське бароко – з багатосторонньою презентацією літературного та філософського феномена Григорія Сковороди). Привертає увагу щедро добірка допоміжних матеріалів у вигляді яскравих і значущих уривків статей, монографічних праць та інших досліджень. П'ята частина підручника, виокремлена заголовком Для допитливих, призначена головне для учнів, які прагнуть скласти випускний, матуральний іспит з української мови на поширеному рівні. Як відмічається у вступі, «Цей розділ є менш розбудованим, ніж попередні, але він більше зорієнтований на самостійне опрацювання» (с. 8). Він присвячений вибраним додатковим питанням розмаїття та дивовижного багатства літератури українського бароко (Поезія українського бароко: Іван Величковський; Українська барокова проза. Козацькі літописи; Давня українська драма; Любовна лірика XVI–XVIII століть). У підручнику зроблена спроба розкрити й наблизити учням своєрідність естетики українського бароко як синтезу середньовічної та барокової культури. Відрадною позитивною прикметою підручника є, зокрема, те, що в ньому наводиться, як правило, декілька різних поглядів на дане літературне або культурне

явище. Супровідні запитання та завдання, що стосуються певних літературних текстів чи критичних матеріалів, або ж пропонованої дискусії з використанням допоміжного плану, створюють учням шанси активної участі в розкритті суті обговорюваних явищ та формулювання самостійних суджень. Стилістика та логіка переказу в підручнику по суті не викликають застережень, так само, як і якості підібраних матеріалів (тексти та ілюстрації).

Ілюстративний матеріал у підручнику *До джерел* відповідний до змісту, промовисто вводить у настрій часу та літературно-культурних явищ, переконливо візуалізує події, творців та твори минулих віків, а частина ілюстрацій чинить зримими реалії пейзажу польсько-українського культурного порубіжжя.

Пам'ятаючи про ці безсумнівні достоїнства рецензованого посібника, треба, мабуть, водночас повністю погодитись з зізнанням самої авторки, яка у вступному слові пише, що «Робота із пропонованим підручником не буде легкою. Бо ж маємо справу з «перлинами багатоцінними» від дуже давніх часів...» **Аби цієї праці – складної з приводу складності навчального матеріалу – додатково не ускладнювати характером ставлених запитань та діапазоном загадуваних учням завдань, корисно було б деякі з них у майбутньому перевиданні переглянути та переформулювати.** Ось деякі наші зауваження та пропозиції:

1. На 51 с. натрапляємо на добірку завдань (Контексти. Проблеми. Питання) різних за ступенем складності. «Поетика чуда у Пісні про Почаївську Божу Матір» – ставить «чудо» поряд інших творів, які мають свою продуману побудову. Може б тоді залишити просто «поетика Пісні про Почаївську Божу Матір»?

2. Завдання 8 на с. 53 – «Окресліть власне бачення перспектив дальшого вивчення та дослідження українських народних дум, історичних пісень...», мабуть, надто складне для учнів, бо потребує компетенцій науковця-фольклориста.

3. Запитання 5 на 108 с. – також треба переформулювати з огляду на несумісність

з учнівськими компетенціями: «Окресліть власне місце в майбутніх пошуках та вивчені найдавніших українських пам'яток?».

4. «Спробуйте самостійно зайнятися пошуком додаткової літератури про діяння світочів Київської Русі» (завд. 3 на с. 138) – також, мабуть, перевищує можливості учнів, які у шкільній бібліотеці не мають шансів знайти щось більше, ніж пропонує список літератури, наведений у підручнику.

5. Завдання «г» («Що ви знаєте про сучасний стан дослідження творчості Герасима Смотрицького та Мелетія Смотрицького») і «д» («Які аспекти, проблеми, питання вивчення творчого доробку Мелетія Смотрицького є, на вашу думку, перспективними сьогодні чи стануть важливими в майбутньому?») на стор. 199, мабуть, таки перевищують спроможності учнів, які володіють ще надто малим обсягом даних, щоб визначати перспективи дослідження певних явищ давньої літератури. Такі завдання могли б бути більше під силу для студентів, або принаймні для учнів старших класів (враховуючи реальні проблеми з доступом до вказаного переліку джерел у шкільних бібліотеках). Завдання «д» («Спробуйте простежити динаміку у вивченні творчості Мелетія Смотрицького») на стор. 201 здається ж нам мало доцільним. Цінуючи прийнятий у підручнику слушний напрямок – підвищення планки вимог, мусимо водночас «стати на захист» методичного принципу ступенювання труднощів та відмітити, наприклад, що завдання «в» на стор. 212 («висловіть власну оцінку перекладу Треноса, здійсненого М. Грушевським») надто складне, бо потребує знань з теорії та практики перекладу. Аналогічний сумнів стосується ступеня складності запитання «в» на ст. 244: «Як саме в наукових розвідках знавців творчості Г. Сковороди відбилася модерністична та постмодерністична методологія дослідження?», оскільки учні не оснащені ще знаннями про суть різниць між обома згаданими методологіями. Запитання 3 на стор. 251 «Що представляє собою філософська та літературна спадщина Г. Сковороди?» треба було б конкретизувати.

Підручник завершується літописом найважливіших подій культурного життя в Укра-

їні та відповідями на запитання вікторин. Літопис подій дозволяє зримо усвідомити учням безперервність, багатовікову тяглість українського літературно-культурного процесу.

Підсумовуючи короткий огляд підручника Валентини Соболев *До джерел...*, що має слугувати потребам процесу літературної та культурної освіти у першому класі загальноосвітніх ліцеїв з українською мовою навчання у Польщі, можна впевнено сказати, що він виділяється високими змістовими та методичними якостями, вагомими як для учнів, так і для вчителів української мови, бо веде у розлогі простори багатогранної та нелегкої для шкільного сприймання і вивчення, хоч вельми цікавої та все ще дослідницьки поповнюваної і заново прочитуваної літературно-культурної спадщини давніх віків, яка є живою тканиною – регенованої нині – української національної тотожності. Підручник, як це вже відмічалось, містить, без сумніву, навіть деяку «інформаційну надбавку» порівняно з можливостями, які впливають зі специфіки шкільного навчального процесу. З іншого боку, однак, вчителі одержують таким чином більші можливості вибору з-поміж ширше представленої добірки надбань української літератури та культури минулих віків і еластичного врахування реалій конкретної школи, з врахуванням зацікавлень та спроможностей учнів. Багатство й розмаїття матеріалу, який знаходимо в підручнику В. Соболев, може добре служити пізнанню надбань та специфіки українського письменства IX-XVIII століть, згідно з навчальною програмою, передбаченою для I класу ліцею. Усіма своїми навчальними та виховними якостями рецензований посібник дає всі підстави для сподівання, що він добре послужить здійсненню навчальних цілей (вказаних зокрема й у розпорядженні Міністерства освіти), серед яких значуще місце займає **«будування тотожності особи, нації, етносу та закорінення у традиції європейської культури»**. Сказати по правді, цей підручник повинен також зацікавити вчителів в Україні не лише в якості стимула, але також і повноцінного, допоміжного навчального посібника.

ПРЯШІВСЬКА Й ОКНАПАТОФА ІВАНА ЯЦКАНИНА

Давня істина, яка вказує на містичний зв'язок творчості письменника з місцем його народження, з красвидами і людьми країни, де він виріс, може бути переконливо доведена на прикладі: феномена Івана Яцканина, видатного українського прозаїка із Пряшівського краю. Село Ряшів, де він народився 28 серпня 1950 року в селянській родині – одне з найкращих і найдавніших українських поселень біля Бардієва. Типово європейська, середньовічна архітектура міста Бардієва, де, як відомо, 1241 року перебував Данило Галицький (Бардіїв належав до його королівських маєтностей), не могла не вплинути на формування характеру, на переконливу українськість Івана Яцканина. Здається, козацька приповідка з часів Хмельницького: «Пам'ятай, ляше – по Ряшів наше» має на увазі не польське місто Ряшів (Жешув), а лемківське село Івана Яцканина, яке, певна річ, уже в давнину відзначалося чимось важливим. Варто нагадати, що ряшівська дерев'яна церква, яка тепер стоїть у сусідському селі Тричани, належить до перлин старовинної церковної української архітектури. До речі, в одній із своїх новел Іван Яцканин описує перевезення церкви як дійство трудне й трагічне, небувале в інших українських регіонах.

Творчість Івана Яцканина безпосередньо не торкається історичної тематики. Вся вона, якщо брати часові рамки життя героїв його оповідань, уміщується в другій половині ХХ ст., захоплює і наші дні, та є в ній незаписана, але відчутна глибина минушини. Є неспішливість у манері письма, звернення до народного афористичного вислову, малюнки природи, зрештою, скоплений потік мислення його персонажів, що біжить головним чином у руслі філософських оцінок людського буття.

Оповідання Івана Яцканина несуть на собі печать глибокої трагічності, зумовленої самим фактом відірваності життя його героїв від життя великого народу, від подій, що сама згадка про них надає творові широкої масштабності. Але Іван Яцканин і за природою свого дару філософ, знавець людської душі, а ті його знання не можуть бути радісними, бо сформовані вони тяжкими, тоталітарними, репресивними часами, які, хоч у Пряшівському краї мали трохи лагідніший, ніж у Радянській Україні, перебіг, проте, мабуть, були жорстокішими, бо калічили душі, ламали хребти людям, які виховувались у європейському світі.

«Як прозаїк Іван Яцканин склався на життєвих і художніх пластах рідних йому околиць», – пише добрий аналітик твор-

Іван Яцканин

Ангел над містом

Vydavateľstvo EXCO a.s.r.o.

чості автора «Дерев'яного смутку» Дмитро Федака. Рідні околиці Івана Яцканина – це села і міста Пряшівщини, які своєрідним чином трансформуються в численні образи живих героїв письменника і неповторну панораму уявної літературної країни, єдиної за своїм глибинним змістом.

Здається, «Ангел над містом» – повість Івана Яцканина – його найцікавіший і досі найбільший за розміром твір. Тут змальовано життя двох поколінь. Батьки – інтелігенти, з адвокатської родини – налякані повосенними, новими для Чехословаччини комуністичними порядками, покидають свою віллу в провінційному містечку, піддаються намовам пролетарської влади, стають її функціонерами у столиці. Але через те, що вони відчувають свою духовну аморальність, їхнє життя здавлюється, занепадає, вони перестають бути цікавими для себе. Причасна в їхніх душах ненависть убиває їх. А їхній син Олівер (не побоюєся автор спроекувати нашу увагу на одного з важливих героїв Дікенса) несе в своїм естві успадковану безперспективність і безликість свого життя. Його дружина каже йому: «Спробуй зробити щось таке, ну щось таке, щоб людям було приємно». Дарма. Олівер живе в атмосфері страху. Він ще почувається власником батькової вілли, а отже, злочинцем ув очах влади, якій служить. Він закінчив вищий навчальний заклад у Москві. Але це не допомогло. Його постійно переслідують страх, а людина, яка боїться життя, не шанує себе. Він не здатний на жодну активну дію, щоб захиститися від тайної державної служби, яка переслідують його. Дружина Олівера не розуміє свого мужа і, зрештою, втікає від нього. Самотність безвольної людини породжує нехт до життя.

В такому стані Олівера захоплює чехословацька «ніжна» революція, він навіть повертається до роботи на промисловому підприємстві в ранзі директора. Його життя повинно б набрати нових енергійних оборотів. Але нехт до життя перемагає. Олівер уже духовно мертвий, він не відчуває нічого. І тут у сюжеті повісті стається щось дуже несподіване – Олівер із своїм другом Михасем їдуть в Україну. В нову, начебто рідну, незалежну державу. Їдуть машиною. Продажна міліція на вкритих ямами, побитих дорогах, російська мова, вульгарна поведінка продавців у крамницях, словом, ще одне тяжке розчарування вдаряє в серця ослаблених словацькими обставинами пореволюційного хаосу людей. Біля Житомира вони потрапляють в автомобільну аварію. Смерть. Нема певності, що фізична смерть Олівера й Михаса мусила статися в Україні. Вони в'їжджали в державу свого народу з надіями на воскресіння. Будучи вірним своїй правді, Іван Яцканин не побоюєся їхньої смерті біля Житомира. Маємо тут, безперечно, багатозначність справжнього літературного твору. Життя Олівера було порожнім і приреченим спочатку на вегетативне існування, але йому все ж таки не однаково, де гинути, він хоче врятуватися, але не може. Для українського читача в Україні повість «Ангел

над містом» говорить ще й про те, що наша держава може бути порядком для розчарованої життям людини, але їй, нашій державі, треба подбати про своє національне обличчя і підняти на європейський рівень культуру найпростіших людських контактів і побутових потреб.

Івана Яцканина неможливо приписати до жодної школи української сучасної прози. Він реаліст, але з делікатною домішкою імпресіонізму. Він селянський письменник, більшість його персонажів селяни або міщухи, що тужать за своїм селянським дитинством, але разом із тим героями його оповідань виступають митці, люди інтелектуальної сфери, він вдивляється в їхні образи, оцінює їх з позиції людяності, не обходячи предмети їхньої професійної характеристики.

Звичайно, його найсильніші і найкраще виписані постаті – селяни. Серед них могутні діди, які не чекають подяки за свій труд на землі («А поле грало парубоцьку»), але найбільше тих, що були розп'яті, а потім зняті з хреста, а пізніше знов на хрест підняті. Тут би треба називати цілий ряд оповідань: «І духові твоєму», «І довжникам нашим», «Любов по дротах», «Ох, оті селюки», «Відлуння кроків» і, мабуть, сюди належить страшна новела «Графік смерті». Син убиває батька за зраду матері, за огидне пияцтво, за втрату людського обличчя, але почуття провини в того сина таке велике, що він змушений покінчити і своє життя. Письменник не визнає права на вбивство людини, хоч би яка вона була злочинна й zdegradovana, але розуміє й показує справедливий гнів убивці. Це страшно, але це людська справедливість, яка штовхає людину на вбивство іншої людини, а потім і на самогубство як на покарання за свій злочин. Іван Яцканин володіє безстрашним поглядом митця і мислителя. Цікаво, «Графік смерті» і цілий ряд надзвичайно сильних оповідань написано від першої особи. Це засвідчує високу майстерність автора.

Вміння письменника бути не тільки дзеркалом свого персонажу, а співрозмовником, партнером, зрештою, коментатором подій, у яких він, автор, участі не бере, – це дивовижне мистецтво Івана Яцканина, найкраще продемонстроване в оповіданні «В усьому винні чоловіки». Тут бачимо декілька епізодів з життя автора. То він розмовляє із страховим агентом, який нахваляється, що міг би також писати книжки, але в нього нема часу, то він їде в автобусі разом із дівчиною-скрипалькою, яку молодик благає заграє на скрипці, щоб розбудити інших пасажирів, то він перебуває в поїзді в купе із жінкою, яка ганьбить свого чоловіка за те, що він «узяв і вмер». А все це – ніби нічим іншим, а тільки прутністю автора пов'язані сцени життя. А насправді автор у цьому оповіданні намагається не виставляти себе, сховатися, просто зникнути, перейти в моменти переживань інших людей, життя яких прагне, але не здатне бути кращим. «Кожен автобус, який кружляє навколо аеродрому, завжди хоче бодай на мить бути схожим на літак». Прочитавши оповідання «В усьому винні чоловіки», ми обов'язково повернемося до цієї модерної

метафори, в якій Іван Яцканин подає печально-іронічну сутність життя людини.

У нібито селянських творах Івана Яцканина зустрічаємо явно імпресіоністичні речі, де панує загадковість і надреалізм, де все відбувається в межах однієї розширеної метафори, яка обіймає інколи ціле людське життя. Ось у «Відлунні кроків» перед нами втеча людини. Куди і хто втікає - не знаємо. Чому втікає, також не знати. Але життя пригадується втікаючій душі. Пригадується безліч розмаїтих звуків минушини. Гуркотіння потягу, в якому втікає людина, переходить у ритм кроків знайомих людей. Але втікаючий ніяк не може згадати звучання кроків на глиняній долівці тієї хати, де він виростав. Втеча від своєї совісті як сюжет і зміст оповідання – це новизна, високе осягнення письменника і взагалі української сучасної прози.

У цьому ряду стоїть оповідання «Тіні й шрами». Двоє людей десь у закутках вечірнього міста. Вони стоять на певній віддалі одне від одного (це чоловік і жінка), не наближаються, стоять і поволі ходять, а їхні тіні розмовляють між собою. Іван Яцканин уміє поєднувати реальність із уявою, він нерідко послуговується образами з уяви, які діють набагато сильніше, як деталі живої дійсності. Тут же й оповідання «У долині втрачених вічок» (так звуться незабудки по-лемківськи), де розмову поміж собою ведуть двоє «я» однієї особи.

Ще хочеться згадати блискуче оповідання «Сходи» про художника Омеляна Скибу. Три його дружини прийшли на виставку його творів чи на ювілейне, йому присвячене засідання, і він боїться сходів, якими йому на очах присутніх треба піднятися на сцену. Звичайні сходи на сцену – це сходи цілого людського життя. Який лаконічний і живий колаж образу! На другий день до ательє Скиби приходить закохана в нього журналістка. Їхня розмова – це спілкування жертви й хижака. Але не поспішайте з жорстоким вироком на життя живописця. Щось його мучить, він не відчуває гризоти сумління за те, що покинув своїх дружин. Його нещастя в тому, що в жіночих образах, які він хотів намалювати, не було ідеалу. Пошуки й відсутність ідеалу – це, здається, причина трагедії майже всіх героїв і героїнь Івана Яцканина. Хоч вони люди різних характерів, трагічні події їхнього життя поєднуються в суцільний образ страждань народу з рідних околиць письменника. Певна річ, їх відтінює мова, вишукана, але з дивовижно рідними для нас лексичними вкрапленнями лемківського діалекту української мови. Читаючи твори Івана Яцканина, не можемо позбутися враження, що поза межами зображених письменником сюжетів та переживань існує зв'язок між його всіма героями. Тому сказати можемо, що його письменницьке слово зображує певну цілісність українського регіону, сказати б, нашу прашівську Йокнапатофу, як у Фолкнера, землю, на якій живуть стражденні, але разом з тим працелюбні, розумні, замислені над сенсом свого життя люди.

Дмитро ПАВЛИЧКО

УКРАЇНА ВИДАЄ

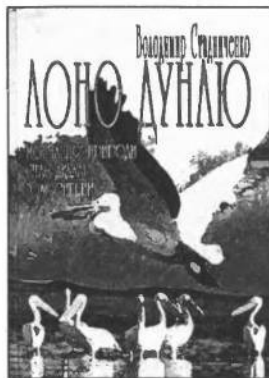
Українські видавці постійно повертаються до довго замовчуваної творчості **Володимира Винниченка**. Київське видавництво «САКЦЕНТ ПЛЮС» у 2005 р. видало роман **«Сонячна машина»**. Це перший сучасний науково-фантастичний роман класика української літератури Володимира Винниченка (1880-1951), який чимало знавців літератури вважають вершиною його творчості. Новаторство митця, експресивна і динамічна манера його письма знаходять своє оригінальне психологічне і філософське втілення в незвичайних поворотах людського характеру, думок і вчинків героїв, у сюжеті, що постійно інтригує читача в стані високої емоційної напруги, естетичної втіли.

Те ж саме видавництво видало й **«Вибрані твори» Володимира Винниченка**, в які увійшли найвідоміші повісті та оповідання. В цих творах з високою художньою майстерністю відтворено соціальні типи і суспільно-політичні процеси початку XX століття.

Книга **Любові Голота – «Сотворіння»** (Видавничий центр «Просвіта», Київ, 2006) – своєрідний щоденник журналістки і письменниці. Природно, що центральне місце у ній займають інтерв'ю зі славними українськими письменниками О. Гончаром, П. Загребельним, М. Вінграновським, Р. Іваничуком, Д. Павличком, Ліною Костенко, І. Драчем, чії книги – не тимчасове читацьке захоплення, а постійні величини українського духовного світу.

Очікувана екологічною громадськістю, широким читачем книга **Володимира Стадницького «Лоно Дунаю»** (в-во «Криниця», Київ, 2006) розповідає про дорогоцінну перлину української природи в законодавчій оправі

Дунайського біосферного заповідника Національної академії наук України. Водночас книга піднімає пекучу на сьогодні проблему збереження й охорони природи як в Україні, так і в усьому світі, ставить питання органічного поєднання економічних, господарських і культурних інтересів людини і прав природного довкілля на сталі існування й вільний еволюційний розвиток.

Упродовж XX століття закарпатці зазнали як обмеження їхніх політичних прав і свобод за часів Чехословацької республіки (1919-1939), репресій угорського окупаційного (1939-1944) та гітлерівського фашистського (1941-1944) режимів, так переслідувань радянським тоталітарним режимом у передвоєнні та повоєнні роки. Не минули жорстокі репресивні заходи усіх цих режимів і закарпатських літераторів. Видання **«Криваві тіні Кремлю»** (в-во «Закарпаття», Ужгород, 2006) наближує літературну творчість репресованих закарпатців.

«Україна в дзеркалі тисячоліть» (Видавничий центр «Просвіта», Київ, 2006) **Вадима Пепи** – продовження попередніх: **«Скажи мені, соколе»** (1987), **«Ключі од вирію»** (1990). В імлі міфологічній, легендарній вгадуються зв'язки праслов'янських осмислень доколишнього світу із подібними у стародавніх культурах Шумеру, Вавилону, Греції, Єгипту, Скандинавії... Понад усе обґрунтовується переконання автора в тому, що названі в **«Повісті проминулих літ»** засновники Києва – не особи князівського роду, а божества найраніших вірувань наших предків, зумисне приземлені апологетами принесеної з Візантії релігії.

Виданий у 1916 році **«Портрет митця замолоду»**, перший і найбільш читаний роман **Джеймса Джойса**, є одним із шедеврів літератури XX століття. Історія дитинства та юності Стівена Дедалуса, його конфлікт з сім'єю, школою і батьківщиною, який знаходить своє розв'язання в мистецтві, має багато спільного з біографією самого Джойса. Блискучий літературний експеримент як у використанні мови, так і в структуруванні тексту, роман зробив значний вплив на розвиток модерної прози. В минулому році згаданий роман вийшов у перекладі Мар'яни Попович у львівському видавництві «ВНТЛ-Класика».

Розмови з видатними закарпатцями, які записував протягом десяти років **Олександр Гаврош**, публікувалися в закарпатській, львівській та київській пресі. Але, зібрані воедино у книзі **«Закарпатське століття: XX інтерв'ю»** (в-во «Мистецька Лінія», Ужгород, 2006), вони дають цілісну й опуклу картину XX століття на невеликому клаптику землі під Карпатами. Картину, мальовану людськими долями.

Бібліографічний показчик **«Голодомор 1932-1933 рр. в Україні»** (КП «Ужгородська міська друкарня», Ужгород, 2006) підготовлений до 70-річчя цієї трагедії укра-

їнського народу. Це друге, доповнене видання. У ньому систематизована література з 1933 року по січень 2006 року (1153 позицій). У передмові «Покажчик про націю, яка переборола смерть» історик Сергій Федака пише: «Закарпаття прямо не торкнувся сталінський голодомор 33-го, ні навіть пізніший голод 1946-47 рр., коли наша область вже була у складі СРСР. Але опосередковано той геноцид захопив і наш край. Закарпатці вже кілька поколінь живуть єдиним життям з цілою українською нацією у складі соборної держави, одними ритмами і надіями. Ми подібні до давно відкряяної гілки, яку прижили до рідного стовбура через кілька віків. Коли у цю гілку стали поступати соки з Великої України, виявилось, що ті соки – зовсім не нектар з амброзії. Багато там трутизни, яку мусимо поборювати усі спільно, оскільки є єдиною нацією».

Роман **Юрія Станиця «Сусіди»** (Видавництво «Гражда», Ужгород, 2006) написаний в 1935-1941 рр. й раніше не публікований. Події, відтворені в ньому, - це життя закарпатського села першої половини минулого століття. Твір великою мірою є глибоко реалістичною картиною історії Боржавської долини, персонажі майстерно списані з дійсного життя, тяглість соціального й національного самоусвідомлення передано у природному поступі, а при тому – морально-етична, духовна складова наповнюють сторінки роману й роблять його актуальним не лише як літературний факт (оскільки це перший соціально-побутовий роман в закарпатсько-українській літературі), але і як неабиякий ідейно-естетичний набуток української культури.

Ужгородське видавництво «Мистецька Лінія» минулого року видало книгу **Василя Кузана «Віагра для поета»**. Це своєрідний погляд на літературу, розмови з письменниками, художниками, композиторами, співаками, одне слово – митцями, парадоксальні, несподівані висновки, цікаві роздуми, нестандартні підходи до оцінки художніх творів, власні дослідження творчого процесу.

Поет **Василь Остапенко** першу свою збірку віршів «Калинова любов» видав у 1972 році у видавництві «Молодь». І не залишилась непоміченою. Читачі та критики, які однозначно оцінили хист Б. Остапенка, чекали нових його творів. Але після рішучого протесту проти переслідувань як Олеса Гончара за його роман «Собор», так і всієї правдивої української літератури, відповідні органи мало не два десятиліття, як мовиться, перекрили йому дихання. І лише наприкінці 1991 року побачила світ друга книжка Бориса Остапенка «Шагренева трава». Третя збірка поезії «Світло борозни» вийшла у 2005 р. у київському видавництві «Дія».

Рідна мова

*Кажуть, наша мова солов'їна...
Тільки де ці сонячні пташки?
З півночі у небо України
Сунуть хмарами чужі граки...
Кажуть, наша мова калинова...
Справді, по нещастю це рідня:
Бо російська горобина знову
Батьківську калину витісня...
Кажуть, наша мова волошкова...
Дуже схожа доленька у них:
Рвем з корінням українське слово,
Як волошки із хлібів густих.*

Австрійська письменниця **Кристина Нестлінгер** (нар. 1936), лауреат Міжнародної премії імені Ганса-Крістіана Андерсена, одна з найпопулярніших сучасних німецькомовних дитячих авторів. На сторінках своїх повістей, оповідань письменниця з притаманними їй щирістю та психологічною проникливістю відтворює реальні події сьогодення, порушує важливі проблеми стосунків між батьками й дітьми, між учнями і вчителями. Вона не тільки загострює на них увагу читача, а й оригінально їх розв'язує, вдаючись до чарівної палички – казкових істот (гномів, огіркових королів, представників тваринного світу: псів, котів, ведмедів вепрів), яких наділяє людськими рисами, й дає свою відповідь на питання, що хвилюють дитячі душі. Саме про це йдеться у повістях – «**Пес іде в світ**», «**Начхати нам на огіркового короля!**», «**Гном у голові**». Повість «**Летіть, хрущі**» присвячена світлому почуттю дружби між дітьми і дорослими в складних умовах австрійського воєнного лихоліття. Збірка творів Кристини Нестлінгер вийшла у київському видавництві «Веселка» у перекладі **Володимира Василюка**.

Поезія **Олеси Мудрак** – це міфологізований вибух експресії. Це – метафоричні натяки і абсолютна щирість. Лірична героїня її поезій опиняється поміж полярностями ніжності і блаженства та почуттями страху, почуттями втрати навіть у моменти тілесних і духовних Нірван.

Видавничий центр «Просвіта» у Києві минулого року видав нову книжку Олеси Мудрак «**Оголена самотність**».

Олеся Мудрак

* * *

*Осінь лягає голою на тіло твоє
і волосся,
золотом чеше кучері,
ті, що цвітуть межі ніг.
Голос на стелю молиться
з нічного
повноголосся,
вітер у ліжку, натомлений,
між білим і білим
ліг.*

*Світу опуклість випукла –
виверження невинності,
тої,
з ікони взятої,
тої, якої нема:
тіло, відкрите Лотосу,
ти омиваєш винами:
очі сріблясто-сині
сушать святий лиман.*

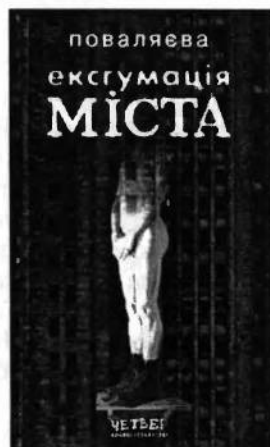
Осінь
воркує ніжністю.
Пальці
ось-ось – і... вибухнуть.
Човгає дощ по дротиках,
в землю ввійти не встиг.
Осінь лягає голою:
тілом своїм і волоссям,
туляться перса весняні,
мов котики,
у жовтогарячі листки.

Чим насправді є ця книга? Історія дуже дивного кохання (чи кількох кохань, чи, може тільки їх ілюзій), щедро присмачена наркотичними візіями, прикольными історіями з життя маргіналів, авторефлексіями та не надто вдалим пошуками власного «я». Усе це в психоделічній атмосфері раних 60-х з обов'язковими посиланнями Берроуза, Керуака та дещо молодших їхніх adeptів. Обкурений і обдубаний герой роману вештається якимись віртуальними просторами, шукаючи невідомого чого й кого. Усе це на тлі тотальної антисанітарії, епатажного пофігізму, асоціальності й якоїсь непереконливої «прутні», виділеної в тексті курсивом. Чи тягне це на маніфест нового покоління? Малоймовірно. Та й навряд чи **Світлана Поваляєва** ставила перед собою таке завдання.

Її проза для цього занадто інтимна: «**Замість крові**» (в-во «Кальварія», Львів, 2003) – пронизлива й світла історія усе-таки кохання, усе-таки життя, що, як відомо, завжди неповторне й випадає з будь-яких культурних чи ідеологічних контекстів.

У цьому ж видавництві появились і дальші два збірки новел **Світлани Поваляєвої** – «**Ек্সгумація міста**», «**Орігамі-блюз**». Харківське видавництво «Фоліо» минулого року видало її роман «**Сімурґ**».

Поет і прозаїк **Павло Щегельський** є автором поетичних збірок: «Напруга», «Серпневі зорепади», «Озеряни», «Козирна гра», «Гра в дурня»; повістей «Зустрічаємось на Хрещатику», «Ранні яблука», «Притулок для подорожнього», «Полювання на Homo sapiens»; романів «Двоє» (у 2-х виданнях), «Хата-читальня» (у 2-х виданнях). У минулому році вийшла його збірка поезії під назвою «Понад річкою неглибокою».

Павло Щегельський

* * *

*Тепла ніч пролетіла, мов чайка,
Ледь черкнувши об землю крилом.
І зірок наполохана зграйка
Заховалася десь за селом.*

*Повтікали до річки тумани,
Розтрусивши на трави росу.
Знов кульбаби до берега манять,
Ждуть, що смуток їм свій принесу.*

*Небо дивиться вниз сивим глумом,
Серед літа для мене зима.
Вже нема ні образ,*

*ні печалей,
ні суму,*

Бо без тебе і світу нема.

Письменниця **Тетяна Майданович** – автор збірок поезій «Голубий криштал», «Завжди зі мною», «Насіння диких трав», «Золотий пісок», «Покаянна молитва», ліричної поеми «Христос і Прометей»; книжок для дітей «Квітневий дощ», «Калина цвіте пізно», а також збірки **«Калиновий птах»**: Поезії і пісні з нотами. Для дошкільнят і школярів, для їх родин і вчителів (Музика **Людмили Левченко (Бутуханової)**). Оце надзвичайно цікаве й дуже потрібне видання появилось минулого року у київському видавництві «Криниця»

«Пісенний вінок» (в-во «Криниця», Київ, 2005) – унікальне подарункове видання українських народних пісень. Його упорядник **Андрій Якович Михалко** присвячує не лише своїм дітям і внукам, всій родині і численному роду Михалків, – а всьому народові України, що створює і береже свій пісенний скарб, а також усім, кого Любов'ю, Красою, Правдою віками єднала і єднає незнищенна і непереможна українська народна пісня.

Петро Шульга (Нечий-Вітер) – поет, журналіст, автор і ведучий радіожурналу «Україна літературна» ВСРУ. Він співавтор путівника «Державний музей книги і друкарства України». – К.: Мистецтво, 1983; «Невгасимий смолоскип» (Короткий нарис з історії «Просвіти»). – К.: Бібліотека українця, 1998, «Українці в Тюмені». – К.: Бібліотека українця, 2000.

Збірка **«І сонцем сповнена душа»** наповнена тонкою лірикою про кохану, жінку, матір, Україну. До неї увійшла гірка соціально-політична поема болю на сучасний стан України, короткий нарис та поетичні переклади. Читачі зустрінуть у збірці «І сонцем сповнена душа» небайдужу людину, ліричного героя, який залишається романтиком і оптимістом.

Спогад про наболіле

*Навіщо ти мене терзаєш
так, небого,
Любов, сповитая у папороті снів?
Чому не йдеш в оселю, до порогу,
Де жде тебе вечірній супокій?
Чому журбою так сповила,
Як чисту воду п'є мороз?
Чому, чому? Тому що сила
Із серця б'є напереріз!
Тому і боляче, і шпарко,
Тому й кусається печаль,
Що так кохану гірко трачу –
На гонах років – стала даль.*

Ця книжка містить понад тисячу цікавих і вичерпних відповідей на дитяче «Чому?». Юний читач почерпне з неї цікаві факти життя планети, країн і народів, тваринного і рослинного світу та інших галузей науки. Видання «Енциклопедія про все на світі» (в-во «Махаон-Україна», Київ, 2006).

(р)

Уточнюю та прошу пробачення...

З письменником Федором Іванчовим я знайомий більше ніж півстоліття.

За весь той час, включно з роками, найтяжчими для мене, він з порозумінням та довір'ям відносився до мене, за що я віддячувався йому тим же. Нині, коли з-за віку та стану здоров'я він рідко виходить між людей, я заходжу до нього і ми ведемо бесіди про різні справи, які нас обох цікавлять.

Так було і під час підготовки до визначного життєвого ювілею – 90 років від його народження, яке ми підготували і яким він зостав задоволеним. Мою статтю про нього з цієї нагоди я дав йому прочитати ще перед тим, як я здав її до друку і я врахував його зауваження та побажання до неї. Та вийшло так, що в одному місці залишилася в статті неясність чи неточність, яка хвилює шанованого мною Федора Васильовича.

Тому я пояснюю та уточнюю, що слова у моїй статті: «Роман зайшов і попросив ті щоденники. Я дав йому їх з тим, що він може використати ті інформації для своїх потреб» належать Іванчову. Вони мають означати, що Роман легально і зі згоди автора використав їх у пресі. А слова про те, що «він (тобто Роман – Ю. Б.) окремі матеріали опублікував... з інших вибрав тільки окремі місця, інші пропустив, інші по-своєму прокоментував, ніби справи не відбулися так, як наводить Іванчов...» і наступні (до кінця абзацу) – це моя інформація про спосіб, яким Роман використав матеріал Іванчова. («Дукля», 2006, 5, 63.)

Тепер все стало на своє місце; все наведено точно і по правді.

За можливі неприємності прошу пробачення.

Пряшив, 15 грудня 2006 року.

Юрій Бача

На обкладинках журналу твори українського художника Володимира Микити, лауреата Шевченківської премії – «Пороги». 1985. Полотно, олія (140x80); «Готика». 1989. Полотно, олія (120x100); «До храму». 1990. Полотно, олія (119,5x102); «У чеканнях». 1977. Полотно, олія (90x70).

